STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

МАТЕРИАЛИ

за

описвание града Панагюрище

и

околни-тѣ му села,

сжбрани и записани

отъ

П. П. КАРАПЕТРОВЪ.

Цѣна: 1 левъ и 50 стотинки.

ПРОДАВА СЕ ЗА ВЪ ПОЛЗА

на

ПАНАГЮРСКО-ТО ЧИТАЛИЩЕ „ВИДѢЛИНА“.

СРѢДЕЦЪ,

Въ Книгопечатница-та на „Либералний Клубъ“.

1893.

МАТЕРИАЛИ

за

описвание града Панагюрище

и

околни-тѣ му села,

СЪБРАНИ И ЗАПИСАНИ

ОТЪ

П. П. КАРАПЕТРОВЪ.

СРѢДЕЦЪ,

Въ Книгопечатница-та на „Либералния Клубъ“.

1893.

☛ За издавание-то на тая книга помогнаха съ пари:

Панагюрско-то Читалище „Видѣлина“

и панагюрци-тѣ:

Филипъ Стефановъ Щѫрбановъ,

Иванъ Стояновъ Джуджовъ,

Петръ Стайковъ Дѣдйовъ,

Лука Нешовъ Дѣяновъ.

Иванъ Пантелиевъ Карапетровъ,

Теодоръ Саввовъ Марековъ.

МАТЕРИАЛИ
за описвание града Панагюрище и околни-тѣ му села.

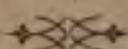

ВМѢСТО ПРѢДГОВОРЪ.

За да се опише цѣлокупно и вѣрно бѫлгарска-та земя, — мѣстности-тѣ ѝ, произвѣдѣния-та ѝ, нрави-тѣ, обичаи-тѣ, домакинство-то, занятия-та и поминувка-та на население-то ѝ, минало-то и сегашно-то стоение на това послѣдно-то, както и въ всички други отношения, — не е лесно. Такѫвъ трудъ не може да е работа само на единъ човѣкъ, ами — на нѣколцина хора. За да се извѫрши това, трѣбва да се пѫтува, распитва, па и всичко всестранно да се изучава, да се провѣрява. Тая работа, колкото отъ една страна трудна, свѫрзана съ много мѫчнотии и спѫнки, толкова отъ друга — благодарна и любородна, бихѫ могле да свѫршѫтъ такива хора, които повече доброволно и отъ всѐ-сѫрдце бихѫ зарадиле да напишатъ, ако не от-еднаждъ всичко на-пѫлно, то по що-годѣ, за родни-тѣ си мѣста. Чини ми се, че когато се сѫбере такова отъ много страни на отечество-то ни приготвено писменно вещество, макаръ и несѫвѫршенно, ала като се допѫлни и поправи, по-скоро щемъ можемъ да се сдобиемъ съ пѫлни и вѣрни описания на бѫлгарска-та земя въ всички отношения. Не ще ни дума, че, както мнозина сѫ го рѣкле, ние много знаемъ за чужди-тѣ земи и народи, ала за наша-та земя, за насъ-си, право може да се каже, едва-ли, или твѫрдѣ малко, знаемъ нѣщо. Та и какво щемъ да знаемъ, като, освѣнъ нѣкои кратки описания, до-скоро немахме и какви-годѣ учебници, каквито би трѣбвало да имаме; едва прѣди година-двѣ Братия Шкорпилови напечатаха *География-та на Бѫлгария* и С. Христовъ — *Отечественно Землеописание*. — По такива сѫображения, азъ сѫбрахъ и записахъ всичко що сѫмъ чулъ, видѣлъ и челъ за родния си градъ Панагюрище, — още отъ дѣтинство, отъ 1852-та година насамъ, — па и по нѣщо за села-та, отъ които се сѫставя сега Панагюрска-та Околия. За по-стари-тѣ врѣмена не намѣрихъ почти никакви писменни доказателства, ами отъ много-то и различни казвания по

прѣдание, избрахъ и записахъ ония, които ми се видѣха за повѣрни и сѫобразни съ обстоятелства-та и съ врѣмена-та. За случки отъ начало-то на тоя (19-й) вѣкъ до сега, сѫмъ се ползувалъ отъ нѣкои писменни доказателства и отъ казвания-та на още живи и очевидци хора, като записахъ и изложихъ всичко, което, както рѣкохъ, и самъ сѫмъ видѣлъ. За много исторически сѫбития сѫмъ си помагалъ съ турска-та история (писана отъ турци). Освѣнъ потрѣбни-тѣ забѣлѣжки, притурихъ и още нѣколко други, които, макаръ и да се не отнасятъ на-пѫлно кѫмъ прѣдмѣта, всѐ пакъ сѫ доста любопитни, па и важни за описвание наша-та история, додѣто сме биле подъ турско-то владѣние. Преписахъ и най-потрѣбно-то, най-важно-то, отъ всичко писано до-сега въ нѣкои вѣстници и книги за Панагюрище[1]), — съ тая двойна цѣль: по нѣкадѣ да поправѭ и допѫлнѭ писано-то, а по нѣкадѣ то да ми послужи за доказателства. — Никакъ не настоявамъ, че тоя мой приносъ е сѫвѫршенъ, че е пѫленъ. Признавамъ, че може да има погрѣшки, недостатѫци или излишества, нъ трѣбва да се има прѣдъ видъ, че тая сбирка се сѫстои, така да се рѣче, отъ приготовителни записки, които вѣщи хора могѫтъ всестранно да изучѫтъ и обсѫдѫтъ, па откакъ стане това, както рѣкохъ, да се преработѫтъ (поправатъ и допѫлнатъ, дѣто би трѣбвало), когато се захване на-пѫлно описвание-то на Панагюрище и Околия-та му, частно, или изобщо бѫлгарска-та земя, въ всички отношения. — Подробно и обстоятелственно описание на останки-тѣ отъ крѣпости-тѣ и развалини-тѣ имъ, ако е потрѣбно, може да се извѫрши отъ старинаре. — За

[1]) За да не правѭ излишни забѣлѣжки и затруднения за читатели-тѣ, прѣдварително щѫ да кажѫ тука, че откѫслеци-тѣ отъ онова що сѫ писале за Панагюрище: Илиевичъ, Чолаковъ, Захариевъ и Иречекъ, сѫмъ преписалъ отъ: а) Стихийни Уроци Землеописания, отъ Савва Илиевича, печатано въ Смирна прѣзъ 1843 год.; б) Описание на село Панагюрище, отъ Василия Чолаковъ, печатано въ Цариградъ прѣзъ 1866 год. и се сѫстои отъ 14 малки страници (на голѣмина колкото календарче за въ пазуха), съ около триста редове, издадено отъ Панагюрско-то Читалище; в) Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишка-та каза, сѫчинено отъ Стефанъ Захариевъ, печатано въ Виена прѣзъ 1870 год.; г) Пѫтни бѣлѣжки на Д-ръ Константинъ Иречекъ, обнародвани въ книжка IX отъ 1884 год. на Периодическо-то Списание на Бѫлгарско-то Книжовно Дружество въ Срѣдецъ. — Освѣнъ тия, преписалъ сѫмъ и нѣкои откѫслеци отъ една дописка, отъ Панагюрище, обнародвана въ 44-я брой на вѣстникъ *Бѫлгария,* издаванъ прѣзъ 1863 год. въ Цариградъ, и отъ едно кратко описание на Панагюрище, въ видъ на дописка, обнародвано въ 19-я брой на вѣстникъ *День* прѣзъ 1876 г., тоже въ Цариградъ издаванъ.

нагюрско-то възстание прѣзъ 1876 година едва-ли споменувамъ що, понеже то е прѣдмѣтъ за особна работа. Писалъ е за него що покойния Зах. Стояновъ[2]), макаръ и доста повърхностно; ѣнъ това, срѣщатъ се и нѣкои обстоятелства, може-би, погрѣ о записани. Види се, че невѣрни свѣдѣния му сѫ давани. Въ ско-то списание *Родное Племя* (Москва, 1877 год., Кн. 2) е печатана една статия отъ „Бугаринъ“ за панагюрско-то възание, подъ заглавие „Судьба села Панагюрища въ 1876 году“. тая кратка статия, макаръ и да не сѫ изложени вѣрно прини-тѣ за възстание-то, ала все пакъ има доста обстоятелства порно описани, отъ колкото З. Стояновъ е записалъ нѣкои. Тука щѫ бѣлѣжѫ само, че въ бройове-тѣ на вѣстникъ *День* отъ мѣсеци-тѣ йя, Юния и Юлия 1876 год. сѫ обнародвани свѣдѣния за тогании-тѣ възстания въ разни дописки и статии, между които а много и противъ турско-то правителство. — Съ описвание-то Панагюрска-та Околия, макаръ и не на-пълно, описва се ти и по-голѣма-та часть, ако се не лъжѫ, отъ сѫщинска-та или ѣдоточна-та *Срѣдна-Гора*, турски *Ортà-Дáгъ*, гръцки Μέσον Ὄρος[3]).

[2]) Въ записки-тѣ му по български-тѣ възстания отъ 1870 до 1876 год., които (записки) сѫ издадени въ два томове, — единъ-тъ прѣзъ 1884, а другий, прѣзъ 1888 год.

[3]) Въ 30-я брой отъ 2-й Юния 1876 година на издаванния въ Цариградъ вѣстникъ *День* отъ Хр. Г. Бѫчеваровъ е обнародвана една дописка отъ гр. Руссе, съ дата 22 Майя 1876 г., прѣведена отъ единъ пражски вѣстникъ, у който е била по-прѣди обнародвана. Като се говори въ нея за тогавашно-то възстание и за злосторства-та отъ турски-тѣ редовни и нередовни войници, въ сѫща-та дописка се споменува нѣщо и за Срѣдна-Гора. За да се знае какъ е мислено и какво е писано въ онова врѣме за тая яко недостѫпна и непозната до тогава на чужденци-тѣ страна, азъ изваждамъ само оная часть отъ дописка-та, която се отнася до Срѣдна-Гора и отчасти до тогавашно-то (1876 г.) възстание. Его що е писано: „. . . Отдавна очаквано-то възстание на мирния български народъ избухна на върхъ Гергйовдень въ Срѣдна-Гора, която е откѫдѣ югъ на Стара-Планина. Население-то въ Срѣдна-Гора е чисто българско-християнско, освѣнъ една-осма часть, която е българо-мюсюлманска (погрѣшно казано, защото мохамедане-тѣ, колкото и да бѣхѫ малко, тѣ бѣхѫ турци). Срѣдна-Гора е населена отъ 22 села, между които по-главни градовце сѫ: Копривщица и Панагюрище, съ по 10 хиляди жители (въ Копривщица имаше и мохамедане цигане); Златица и Пирдопъ съ по 5 хиляди, отъ които половина-та мюсюлмане (послѣдни-тѣ два градовце сѫ при поли-тѣ на Стара-Планина, а не въ Срѣдна-Гора); Клисура съ 4 хиляди и Стрѣлецъ (Стрѣлча) съ 1000 жители, между които нѣколко мюсюлмане (турци и татаре). Българскитѣ болере въ Пловдивъ и Одринъ водѭтъ потекло-то си отъ Копривщица. За възраждание-то си, тракийски-тѣ българе иматъ да благодарѭтъ на

прѣдание, избрахъ и записахъ ония, които ми се видѣха за повѣрни и сѫобразни съ обстоятелства-та и съ врѣмена-та. За случки отъ начало-то на тоя (19-й) вѣкъ до сега, сѫмъ се ползувалъ отъ нѣкои писменни доказателства и отъ казвания-та на още живи и очевидци хора, като записахъ и изложихъ всичко, което, както рѣкохъ, и самъ сѫмъ видѣлъ. За много исторически сѫбития сѫмъ си помагалъ съ турска-та история (писана отъ турци). Освѣнъ потрѣбни-тѣ забѣлѣжки, притурихъ и още нѣколко други, които, макаръ и да се не отнасятъ на-пѫлно кѫмъ прѣдмѣта, всѐ пакъ сѫ доста любопитни, па и важни за описвание наша-та история, додѣто сме били подъ турско-то владѣние. Преписахъ и най-потрѣбно-то, най-важно-то, отъ всичко писано до-сега въ нѣкои вѣстници и книги за Панагюрище [1]), — съ тая двойна цѣль: по нѣкадѣ да поправѭ и допѫлнѭ писано-то, а по нѣкадѣ то да ми послужи за доказателства. — Никакъ не настоявамъ, че тоя мой приносъ е сѫвършенъ, че е пѫленъ. Признавамъ, че може да има погрѣшки, недостатѫци или излишества, нъ трѣбва да се има прѣдъ видъ, че тая сбирка се сѫстои, така да се рѣче, отъ приготвителни записки, които вѣщи хора могѫтъ всестранно да изучѫтъ и обсѫдѫтъ, па откакъ стане това, както рѣкохъ, да се преработѫтъ (поправатъ и допѫлнатъ, дѣто би трѣбвало), когато се захване на-пѫлно описвание-то на Панагюрище и Околия-та му, частно, или изобщо бѫлгарска-та земя, въ всички отношения. — Подробно и обстоятелствено описание на останки-тѣ отъ крѣпости-тѣ и развалини-тѣ имъ, ако е потрѣбно, може да се извърши отъ старинаре. — За

[1]) За да не правѭ излишни забѣлѣжки и затруднения за читатели-тѣ, прѣдварително щѫ да кажѫ тука, че откѫслеци-тѣ отъ онова що сѫ писале за Панагюрище: Илиевичъ, Чолаковъ, Захариевъ и Иречекъ, сѫмъ преписалъ отъ: а) Стихийни Уроци Землеописания, отъ Савва Илиевича, печатано въ Смирна прѣзъ 1843 год.; б) Описание на село Панагюрище, отъ Василия Чолаковъ, печатано въ Цариградъ прѣзъ 1866 год. и се сѫстои отъ 14 малки страници (на голѣмина колкото календарче за въ пазуха), съ около триста редове, издадено отъ Панагюрско-то Читалище; в) Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишка-та каза, сѫчинено отъ Стефанъ Захариевъ, печатано въ Виена прѣзъ 1870 год.; г) Пѫтни бѣлѣжки на Д-ръ Константинъ Иречекъ, обнародвани въ книжка IX отъ 1884 год. на Периодическо-то Списание на Бѫлгарско-то Книжовно Дружество въ Срѣдецъ. — Освѣнъ тия, преписалъ сѫмъ и нѣкои откѫслеци отъ една дописка, отъ Панагюрище, обнародвана въ 44-я брой на вѣстникъ *Бѫлгария*, издаванъ прѣзъ 1863 год. въ Цариградъ, и отъ едно кратко описание на Панагюрище, въ видъ на дописка, обнародвано въ 19-я брой на вѣстникъ *День* прѣзъ 1876 г., тоже въ Цариградъ издаванъ.

анагюрско-то възстание прѣзъ 1876 година едва-ли споменувамъ ѣщо, понеже то е прѣдмѣтъ за особна работа. Писалъ е за него ѣщо покойния Зах. Стояновъ[2]), макаръ и доста повърхностно; свѣнъ това, срѣщатъ се и нѣкои обстоятелства, може-би, погрѣ- но записани. Види се, че невѣрни свѣдѣния му сѫ давани. Въ усско-то списание *Родное Племя* (Москва, 1877 год., Кн. 2) е апечатана една статия отъ „Бугаринъ“ за панагюрско-то възстание, подъ заглавие „Судьба села Панагюрища въ 1876 году“. ъ тая кратка статия, макаръ и да не сѫ изложени вѣрно причини-тѣ за възстание-то, ала все пакъ има доста обстоятелства поѣрно описани, отъ колкото З. Стояновъ е записалъ нѣкои. Тука щѫ абѣлѣжѫ само, че въ бройове-тѣ на вѣстникъ *День* отъ мѣсеци-тѣ Іайя, Юния и Юлия 1876 год. сѫ обнародвани свѣдѣния за тогаашни-тѣ възстания въ разни дописки и статии, между които ма много и противъ турско-то правителство. — Съ описвание-то а Панагюрска-та Околия, макаръ и не на-пълно, описва се очти и по-голѣма-та часть, ако се не лъжѫ, отъ сѫщинска-та или рѣдоточна-та *Срѣдна-Гора*, турски *Ортà-Дáгъ*, гръцки Μέσον Ὄρος[3]).

[2]) Въ записки-тѣ му по бѫлгарски-тѣ възстания отъ 1870 до 1876 год., които (записки) сѫ издадени въ два томове, — единъ-тъ прѣзъ 1884, а другий, прѣзъ 1888 год.

[3]) Въ 30-я брой отъ 2-й Юния 1876 година на издаванния въ Цариградъ вѣстникъ *День* отъ Хр. Г. Бѫчеваровъ е обнародвана една дописка отъ гр. Руссе, съ дата 22 Майя 1876 г., прѣведена отъ единъ пражски вѣстникъ, у който е била по-прѣди обнародвана. Като се говори въ нея за тогавашно-то възстание и за злосторства-та отъ турски-тѣ редовни и передовни войници, въ сѫща-та дописка се споменува нѣщо и за Срѣдна-Гора. За да се знае какъ е мислено и какво е писано въ онова врѣме за тая яко недостѫпна и непозната до тогава на чужденци-тѣ страна, азъ изваждамъ само оная часть отъ дописка-та, която се отнася до Срѣдна-Гора и отчасти до тогавашно-то (1876 г.) възстание. Его що е писано: „. . . Отдавна очаквано-то възстание на мирния бѫлгарски народъ избухна на върхъ Гергйовдень въ Срѣдна-Гора, която е откѫдѣ югъ на Стара-Планина. Население-то въ Срѣдна-Гора е чисто бѫлгарско-християнско, освѣнъ една-осма часть, която е бѫлгаро-мюсюлманска (погрѣшно казано, защото мохамедане-тѣ, колкото и да бѣхѫ малко, тѣ бѣхѫ турци). Срѣдна-Гора е населена отъ 22 села, между които по-главни градовце сѫ: Копривщица и Панагюрище, съ по 10 хиляди жители (въ Копривщица имаше и мохамедане цигане); Златица и Пирдопъ съ по 5 хиляди, отъ които половина-та мюсюлмане (послѣдни-тѣ два градовце сѫ при поли-тѣ на Стара-Планина, а не въ Срѣдна-Гора); Клисура съ 4 хиляди и Стрѣлецъ (Стрѣлча) съ 1000 жители, между които нѣколко мюсюлмане (турци и татаре). Бѫлгарски-тѣ болере въ Пловдивъ и Одринъ водѭтъ потекло-то си отъ Копривщица. За възраждание-то си, тракийски-тѣ бѫлгаре иматъ да благодарѭтъ на

Тая общеполезна и благодарна работа, — на-пълно описвание-то на Панагюрска-та Околия и на града Панагюрище, въ всички отношения, — остава да извършатъ млади-тѣ просвѣтени панагюрци.

ПАНАГЮРИЩЕ,

30-й Декемврий, 1891 год.

П. П. Карапетровъ.

нѣкои отъ копривщенски-тѣ си сънародници (това не е яко вѣрно; по-право щѣше да бъде, ако бѣше казано, че нѣкои отъ нѣкогашни-тѣ копривщенски бегликчи-башие сѫ радиле за възраждание-то на българщина-та въ Пловдивъ). Срѣднйогорци-тѣ сѫ смѣли и юначни; тѣ не сѫ заразени отъ нова-та цивилизация; у тѣхъ сѫ запазени и до-днесь всички-тѣ словенски прави и обичаи. На много мѣста още живот-тъ имъ е първобитенъ. Жени-тѣ сѫ работни и пестовни; много пѫти тѣ извършватъ и полски-тѣ работи. Облѣкло-то за цѣла-та челядь се изработва на-рѫцѣ отъ жена-та. Жители-тѣ на Срѣдна Гора сѫ повече скотовъдци и ораче, отъ колкото занаятчие и търговци. Тѣ сѫ народни фанатици, ала, откакъ захванаха да гонятъ гръцко-то духовенство, религиозно се развалиха; всичко що е священно и черковно, като че се прѣзира на много мѣста въ България. Турска-та власть не е могла никога да се утвърди въ Срѣдна-Гора, и даже нѣкои села (каквото Панагюрище) сѫ имале правдини, които сѫ сѫществувале до танзимата. Турска-та власть се е представлявала на всѣкадѣ отъ единъ доленъ чиновникъ, така щото, може да се каже, Срѣднйогорци сѫ имале дѣйствително самоуправление. Право каза прѣди двѣ години единъ турски чиновникъ, че, въ нѣкои отношения, Срѣдна-Гора е *българска Черна-Гора*. Бунтъ-тъ е избухналъ най-напрѣдъ въ Панагюрище и за малко врѣме по всичка Срѣдна-Гора се е разпространилъ; на всѣкадѣ по тия мѣста биле испѫдени турски-тѣ чиновници и войскаре (за войска-та не е вѣрно, понеже войска никога не е имало тѫдѣва) . . . Разорения-та, убийства-та и насилства-та, които вършѫтъ турски-тѣ войници, било въ мирни-тѣ, било въ въстанали-тѣ области, причиняватъ човѣку страхъ и ужасъ; тая необуздана и неразбрана сгань не пожалва нито най-мирнитѣ населения. Старци, жени и дѣца се не пожалватъ. Ние не знаемъ какъвъ отговоръ щѫтъ да даватъ турски-тѣ власти за тая постѫпка на войници-тѣ. . . . . . Увѣряватъ ни, че въ това българско възстание никакъ нема чужда рѫка, нъ било предизвикано, — противъ воля-та на мирно-то и работно българско население, — отъ досегашно-то лошаво управление. . . Бунтовници-тѣ не сѫ въстанале срѣщу Порта-та, нъ противъ злоупотрѣбения-та, които имъ сѫ правиле до-сега долни-тѣ чиновници, сѫбираче-тѣ на десетъка и даже прости-тѣ стражаре. . . ." — Освѣнъ горѣписано-то за Срѣдна-Гора, за първъ пѫть, г нъ К. Иречекъ е писалъ за тая страна въ VIII и IX книжки на Пер. Списание на Бълг. Книж. Дружество въ Срѣдецъ.

ГРАДЪ-ТЪ ПАНАГЮРИЩЕ.

1.

Въ врѣмена-та на византийско-то и бѫлгарско-то царувания ного около днешно-то Панагюрище мѣстности, почти на-близо на до друга, сѫ били населени. Имало е села, градове, махалй, лйби или кошáри. Като тия послѣдни-тѣ и до-сега още сѫществуватъ въ землища-та на близни-тѣ около Панагюрище села: етрйчъ, Пойбрене, Мýхово, както и по други нѣкои страни въ ѫлгарско (Трѣвна, Елена, Габрово и още други). За споменѫти-тѣ аселени мѣстности, Чолаковъ казва: „Още въ врѣме-то на бѫлрско-то царство, панагюрски-тѣ байри (бѫрда) сѫ били населени дъ име колиби или махали и сѫ тѫрпѣле отъ нападание-то на таре-тѣ, които дохождале отъ Кѫрѫмъ (Бахче-Сарай), та плѣле тукашни-тѣ мѣста. Народни-тѣ пѣсни и Татарска-та Осóя азвалено калѐ) при Бунáя (гора и пасище) подтвѫрдяватъ това. ая осóя отстои отъ Панагюрище $2\,^1/_4$ часа и се вика *Рахмáнъ*"[4]). ахариевъ подтвѫрдява горѣказанно-то. Споредъ него, „около Панагюрище въ бѫлгарски-тѣ врѣмена е имало нѣкои градове и

---

[4]) *Осóя* или *осóйна* тука наричатъ расположени-тѣ срѣщу северъ мѣста, каквато е мѣстность-та *Татарска Осóя,* при която има и долина. Отъ дума-та *осóя* или *осóйна,* види се, е произлѣзло и название-то на нѣкои змии: *змия осойница* — змия, която не вижда слѫнце; ухапване-то ѝ е много люто, а по нѣкога и смѫртоносно. Дори и дрѫва-та, които сѫ сѣчени отъ осойни мѣстности, не могѫтъ да горѫтъ добрѣ, не пущѫтъ пламѫкъ, ами само се пушѫтъ. — Колкото се отнася до „развалено-то калѐ", то е било крѣпость, която сѫ растуриле татаре-тѣ, когато надошле отъ Кримъ, вѣроятно, подъ предводителство-то на Ногай ханъ, или на сина му Чока, прѣзъ 13-я вѣкъ, и ето какъ: Слѣдъ като се брániле много врѣме, па и храна-та си свѫршиле, находящи-тѣ се въ нея се рѣшиле та излѣзле и нападнале обсадители-тѣ, които се биле расположиле край споменѫта-та долинка, ала „черни-тѣ татаре" надвиле, исклале бѫлгаре-тѣ, превзеле кале-то и го растуриле. Това се приказва, по прѣдание, за „развалено-то калѐ".

села, които сѫ много пострадале отъ кѫрѫмски-тѣ татаре". — Останки отъ развалини на такива растурени махали или колиби и до-сега още се виждатъ на нѣкои мѣстности въ панагюрско-то землище, каквито сѫ: Богословска-Поляна, Три-Кладенци, Прѣсвета-Недѣля, Черничъ и други нѣкои. Уцѣлеле села сѫ останале: Попинци, Бѫта, Баня, Мечка и Пойбрене, а пѫкъ остатѫци отъ градове — селата Стрѣлецъ, Петричъ (за които, както и за пѫрви-тѣ петь, ще се говори въ описвание-то села-та на Панагюрска-та Околия) и Каменградъ (източната половина на днешно-то Панагюрище, заселена по-край лѣвия брѣгъ на рѣка-та Луда-Яна). Нема сѫмнѣвание, че тия мѣстности, села и градове сѫ биле заселени още въ римско-византийски-тѣ врѣмена, или по-рано, а жители-тѣ на села-та, махали-тѣ или колиби-тѣ, може-би, да сѫ биле стражаре по друмове-тѣ и по гористи-тѣ мѣста. Ако ли пѫкъ се вcase взематъ прѣдъ видъ находящи-тѣ се и до-днесь развалини отъ крѣпости, твѫрдѣли, укрѣпления и други войскарски сгради около Стрѣлецъ, Каменградъ и Петричъ, може да се вѣрва, че казанни-тѣ селене или колибаре не сѫ пазиле само пѫтища-та, ами — и тия три градове.

Споредъ прѣдание-то, Каменградъ се нахождалъ на лѣвия брѣгъ на рѣка-та Луда-Яна. Тоя градъ билъ заселенъ по севѣро-западния клонъ на *брѫдото* и по равнина-та на югъ отъ това брѫдо. Пѫрва-та отъ тия мѣстности се е наричала *Черковна Махала*, а втора-та — *Доленска*, *Долненска*, или по-право *Долна-Махала*. *Драгулина-Махала*, тоже на лѣвия брѣгъ на сѫща-та рѣка, населена по юго-западния склонъ на срѣщно-то брѫдо *(байръ*, спорѣдъ Чолакова), може да е била часть отъ Каменградъ, или пѫкъ, по-вѣрно, една отъ споменѫти-тѣ вече махали. Нарицаемий *Драгулинъ-Долъ* раздѣля пѫрви-тѣ двѣ махали отъ тая послѣдня-та. Пѫрва-та махала трѣбва да носи название-то си отъ това, защото черкова-та се нахожда въ нея; втора-та, — че е на югъ и на-доле отъ пѫрва-та и третя-та (Драгулина), а тая послѣдня-та, — „защото е (била ужъ) основана отъ нѣкоя-си мома воевода Драгула", спорѣдъ дописка-та въ вѣстникъ *Бѫлгария*. И така, казанни-тѣ три махали сѫ най-стари-тѣ и въ незапомнени врѣмена заселени-тѣ на източна-та страна на днешно-то Панагюрище. Не се знае отъ кога е почнато да се наричатъ само съ названия-та на третя-та и втора-та, именно: *Драгулина-Махала*, въ която влѣзва и всичка-та севѣрна часть отъ Черковна-та заедно съ дола, и — *Долна-Махала*, въ която влѣзва и останала-та малка часть отъ Черковна-та. Въ турско врѣме обаче званично бѣхѫ

признати петь махали: Драгу́лина, Черко́вна, Ста́йова, Же́лйова, и Дри́нча.

Колкото за старо-то име на града, — *Каменградъ*, ето що ни е извѣстно: Има още хора, които помнятъ, когато нѣкои старци, — види се, по предание слушале, — казвале, че „ня́куга-си село-то са е вика́ло Ка́мениградъ, па като захва́налъ да ста́я пазара на поле́-то (разбира се находяща-та се на дѣсния брѣгъ на Луда-Яна поляна, за която ще се говори по-сѣтне), прекрѫстиле го Панигю́рище". А пѫкъ бившия тука около прѣди 30 години и живѣвший много години въ Панагюрище рилский таксидиотинъ, покойний духовникъ Атанасий, като учеше, че трѣбвало да се пише и нарича *Панигю́рище*, а не *Панигѝрище*, — и това по извѣстни негови граматически правила и сѫображения, казваше, че „истинско-то и право-то название на село-то било *Литу́полисъ* (Λιθούπολις), или *Лито́полъ*, отъ еллински-тѣ рѣчи λίθος — камѫкъ, и πόλις — градъ, което по славяноболгарски ще рѣче *Каменградъ*, както си било писано въ нѣкои стари книги", които памѣрилъ въ черковно-то скривалище, та ги прочиталъ [5]). Освѣнъ казанно-то, и въ

[5]) Духовникъ Атанасий бѣ отъ града Дупница, или отъ дупнишки-тѣ села; доста просвѣтенъ по врѣме-то си свещенноинокъ, съ примѣрно повѣдѣние, и дѣйствително отговаряше на звание-то си. Той бѣ сѫщински учитель и проповѣдникъ въ онова врѣме на население-то, между което бѣше го испратила Рилска-та Обитель. Той бѣ много вѣщъ и на грѫцка книга. Още прѣди 35—38 години, като расправяше за Литополъ и Каменградъ, отецъ Атанасий приказваше, че „Фи́либе е по турски, а по гречески ся зовѐ Филиппу́полъ, си́рѣчъ, Филиповградъ, и Понеру́полъ, което ще каже град'о на лукави-тѣ и хитри-тѣ; по римски — Тримонте, ра́ди три-тѣ могили, на които е населенъ, а славяноболгарско-то му име било Плодвинъ, Пловдинъ или Пловдивъ, па имало и по-стари имена, които биле Плоденъ и Полуденъ. Тия приказвания сега сѫ всеизвѣстни, ала прѣди 40 години рѣдко бѣхѫ ония бѫлгаре, които знаяха това, както и названия-та на стария Орестия, или Одринъ, римовизантийский Адриануполъ (Адриановградъ), а турский днесь Еди́рне. Освѣнъ това, тука трѣбва да се каже, че нѣкои отъ стари-тѣ сѫ наричале днешний Пловдивъ още и Плѫденъ, Пулпуденъ, а пѫкъ въ едно грѫцко земеописание отъ 1791 год. (Γεωγραφία Νεωτερικὴ, *παρὰ Δανιὴλ ἱερομονάχου καὶ* Γρηγορίου ἱεροδιακόνου. Ἐν Βιέννῃ, 1791), на стр. 279, откакъ се споменува за Филипу́полъ (Φιλιππούπολι), за други градове, за Ямболъ, стария Иану́полъ (Ἴαμπολι, τὸ παλαιὸ Ἰαννούπολις), казано е и за нѣкакѫвъ си сѫществуѭщъ градъ, Плоудѝнъ, Плотину́полисъ (Πλουδὶν, Πλωθινούπολις) и напоконъ за Стара-Загора. Най-сѣтне, колкото се отнася за пловдивски-тѣ могили, всеизвѣстно е, че тѣ не сѫ три, нъ сѫ петь и иматъ турски названия, а именно: *Сахатъ тепѐ* (часовнишка могила, или могила-та на часовника), *Джендѐмъ тепѐ* (адска могила, или могила-та на ада), *Джанба́съ тепѐ*

кратко-то описание на Панагюрище, обнародвано въ вѣстникъ *День*, като става дума за бѫлгарско-то и турско-то му названия, споменува се, че нѣкогашни-тѣ населения по бръда-та слѣзле на равнище-то и се заселиле вѫрху развалини-тѣ на нѣкакѫвъ-си *Каменградъ* [6]).

За доказателство, че прѣди да завладѣятъ турци-тѣ страна-та, мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна е била заселена, — била тя Каменградъ или другояче именуема, служатъ и слѣдующи-тѣ свидѣтелства: 1) Въ обнародвана-та въ вѣстникъ *Бѫлгария* дописка се казва, че „Панагюрище е заселено прѣди падание-то на наше-то царство, защото, когато сѫ се прѣвзеле тия мѣста отъ турци-тѣ, панагюрски-тѣ попове приеле въ онова врѣме отъ турския султанъ Баязидъ единъ *нишанъ* (знакъ), който носѣхѫ почти до прѣди седемъ години (тука дописникъ-тъ е разбиралъ до 1856 год.) отъ дѣсна-та страна на гугла-та си, понеже тѣ (попове-тѣ) не носѣха грѫцки калимавки и дрѣхи, нъ бѫлгарски народни. Въ врѣме-то на пловдивския грѫцки митрополитъ Хрисантъ, по заповѣдь-та му, нашитѣ попове си оставиха народни-тѣ дрѣхи, като

(могила на играющия съ душа-та си, или на смѣлия, дързновенния, който туря въ опасность душа-та си за постигание извѣстна цѣль), *Небѣтъ тепе* (могила, на която се чака за пазение, или за наглѣждание), и *Бунарджикъ* (кладенчецъ, или малѫкъ кладенецъ). Врѣме е вече щото турски-тѣ названия на тия могили, както и друга-та часть на Пловдивъ, *Каршияка*, отвѫдъ Марица, да се замѣнятъ съ бѫлгарски имена, а така сѫщо и названия-та на много отъ улици-тѣ и площади-тѣ въ тоя градъ.

[6]) Като не сѫ намѣрени до-сега почти никакви стари писменни доказателства за да се подкрѣпятъ устни-тѣ, относително именование-то *Каменградъ,* което название токо-така, безъ никакви основания, не е останало въ уста-та на хора-та, могло-би да се обѫрне внимание на слѣдующи-тѣ доста сѫщественни и наглѣдни обстоятелства за название-то на населена-та мѣстность на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна, именно: че мѣстности-тѣ, на които сѫ махали-тѣ Черковна и Драгу́лина, сѫ цѣли почти каменисти и че на истокъ надъ Черковна-Махала се намира единъ доста високъ ридъ,називаемъ *Ка́меница,* — причини, поради които може да е станало и название-то *Ка́меновъ, Ка́менний, Ка́менъ,* на града. А пѫкъ всеизвѣстно е, че много градове и села сѫ добиле именования-та си отъ мѣстности-тѣ, на които сѫ заселени. Обаче, какво е било най-напрѣдъ название-то: да ли грѫцко, та побѫлгарено, или бѫлгарско, та погрѫчено, това е неизвѣстно. Нъ ако се допустне, че тѫдѣва е имало градове и съ словенски, бѫлгарски, названия, какъвто е билъ *Стрълецъ,* а споредъ г-на Конст. Иречека, **Стрѣльчь-градъ** (забѣлѣжка 105), тогава не остава никакво сѫмнѣвание, че пѫрво-то название е било бѫлгарско, — **Каменъ-градъ**.

ги замѣстиха съ фанариотски, и нишанъ-тъ се изгуби тогава“ [7]. — 2) Сѫществуѭщи-тѣ до-сега около града развалини отъ крѣпости, твърдини, замѫци и други войскарски сгради, които отъ всички страни го заобикалятъ, каквито сѫ: а) на мѣстность-та *Крáсенъ*, развалини отъ калѐ (крѣпость), при която е имало и обитель съ храмъ Св. Димитръ, около 4 километра на югъ отъ града, на стария пѫть отъ Каменградъ за Пловдивъ и на-близо до сегашния пѫть Панагюрище — Татар-Пазарджикъ — Пловдивъ, понеже, както се знае, въ онова врѣме Т.-Пазарджикъ още не е

---

[7] Макаръ дописникъ-тъ и да не е опрѣдѣлилъ да ли Баязидъ 1-й *Илдърѫмъ* (Свѣткавица, Мѫлния), или Баязидъ 2 й *Софу̀* (Мудрѐцъ), е далъ нишана на попове-тѣ, обаче, по всѣка вѣроятность, нишанъ-тъ трѣбва да имъ е далъ Баязидъ 1-й, или баща му Мурадъ 1-й, и то като се има прѣдъ видъ, че въ врѣме-то на тоя послѣдния турци-тѣ сѫ завладѣле мѣсто-то, както щемъ видимъ по-сѣтне, а пѫкъ въ царуване-то на Баязидъ 1 й сѫвършенно е завладѣна и цѣла Бѫлгария (освѣнъ, спорѣдъ нѣкои историци, града Ловечъ, който билъ завладѣнъ отъ Баязидъ 2-й, синъ на Мохамедъ 2-й), та не е имало вече нѣкакви уважителни причини щото Баязидъ 2 й да имъ дава *нишанъ*. А въ описание-то въ вѣстникъ *День* е казано: „и мѣстни-тѣ свещенници сѫ имале нѣкакви-си правдини, които имъ сѫ биле дадени отъ Султанъ Баязидъ Илдърѫмъ, но какви сѫ биле тия правдини, не се знае; знае се само, че до прѣди тридесеть (погрѣшно казано, вмѣсто *двадесеть*) години нѣкои отъ попове-тѣ сѫ носиле на гугла-та си по едно бѣло копринено дрипелче, а други малка сребърна плакица. . . .“ Попове-тѣ не знаяха кой именно султанъ имъ е далъ нишана и защо имъ е даденъ. Тѣ, по прѣдание, казваха, че „кугáто одѝле на Фѝлибе да посрящатъ цáря, той имъ далъ нишáна, че билѐ вярна рая.“ Въ всѣкой случай, и доста е за вѣрвание, нишанъ-тъ може да е даденъ на попове-тѣ за нѣкакви поповски заслуги, посрѣдничества, между побѣдители-тѣ и побѣдени-тѣ, или условно предавши се, и то отъ Мурадъ 1-й, когато тръгнѫлъ отъ Пловдивъ за Косово поле, отъ гдѣто се вече не върналъ живъ. Има стари хора, които още помнѭтъ тоя нишанъ, който билъ една бѣла тѫнка чалмà, — бѣла кърпа, обвита около попова-та гугла (бѫлгарски народенъ калпакъ отъ кожа), сѫщо както мохамедански-тѣ духовни лица навиватъ такива около фесове-тѣ или кауци-тѣ си. Споредъ приказвание-то на сами-тѣ стари попове, тѣ до тогава сѫ носиле нишана, до когато панагюрци ходиле на война, а това било додѣто Гаванозовци биле воеводи въ Татар-Пазарджикъ. Когато престанале вече да ходатъ отъ тука войскаре, татар-пазарджишкий мюдюринъ повикалъ попове-тѣ, та имъ заповѣдалъ да не носѭтъ вече чалми-тѣ, защото това „не подобава на раѝ, ами да си турѭтъ на гугли-тѣ другъ някакъвъ нишанъ, спорѣдъ вяра-та имъ.“ Покойний икономъ попъ Несторъ Юруковъ (около 75—80 годишенъ старецъ, тежко мѫченъ и убитъ въ черкова-та прѣзъ врѣме-то на вѫзстание-то (1876 год.), казваше: „тугáва ние си заръчяхме на яудие-тѣ (евреи-тѣ)

билъ заселенъ[8]). Това градище е имало около 30 хиледи четвжртити метри пространство. Тука още се виждатъ основи-тѣ на споменжтия храмъ Св. Димитръ. Споредъ прѣдание-то, когато турци-тѣ надошле по тия страни, много хора отъ града и околни-тѣ села се скриле въ кале-то, у което се брániле джлго врѣме. Найсѣтне нѣкой си вжглещаръ отъ ближно-то село Бжта показалъ на турци-тѣ подземния пжть, прѣзъ който хора-та си донасяле вода въ кале-то, и тогава турци-тѣ навлѣзле въ това послѣдно-то, та

тенекеджие въ Пазарджикъ, щжтъ не щжтъ, та ни изрязаха по едно кржстѐ отъ белà тенекия, провалиха му дупчици на чéтери-тѣ крáища и зашихме си ги сякуй на десна-та страна на гýгла-та. На яудие-тѣ дори и пари не дáдухме. Влязухме при мюдюрина, който ни видя съ такжвъ нишанъ, па ни испрати и заповедà ни да си не вржзваме веке чалми-тѣ. Нáпоконъ ние си напрáвихме кржстéта-та отъ сребрò и съ распятие-то на тяхъ, а който щéше, позлатяваше си сáмо распятие-то." — Та и азъ самъ запомнихъ тоя знакъ -- кржстъ-тъ, както и мнозина хора го помнжтъ. Носение-то му се забрани заедно съ промѣняванне-то на дрѣхи-тѣ, както щемъ видимъ по-доле. — Облѣкло-то (носия-та) на нѣкогашни-тѣ панагюрски попове, както го помнимъ прѣди около 35—38 години, се състоеше отъ: джлга антерия, джлго тѣсно джубè (и двѣ-тѣ отъ мегка черна вжлна изработенъ небоядисанъ шаекъ), хубавъ отъ черна мешина ушитъ поясъ, който се закопчаваше съ сребжрни или мѣдни *чопрáзе* (единъ видъ голѣми четвжртити или кржгли копчи) и бжлгарска кожена гугла съ нишана. Зимно врѣме нѣкои отъ свещенници-тѣ носѣхж *кюркове* (кожуси) вжзъ джубета-та си (отъ сжщия шаекъ, само по-дебелъ), подплатени съ овчи кожи. Кожуси-тѣ се закопчаваха съ четери или петь чопразе, уплетени отъ гайтанъ, зашити вжзъ грждие-тѣ на кожуха. Прѣзъ 1855, или 1856 год., когато за пжрвъ пжть дохожда въ Панагюрище споменжтия пловдивски (гржцки) митрополитъ Хрисантъ, той заповѣда на попове-тѣ да махнатъ това облѣкло, та да си ушижтъ дрѣхи, каквито носжтъ пловдивски-тѣ и татар-пазарджишки-тѣ попове. Въ онова врѣме не можѣше да се не послуша владишка-та заповѣдь, та отъ тогава захванаха постжпенно да се вжвождатъ и се вжведохж калимавки-тѣ, широки-тѣ сини джубета и копринени-тѣ разноцвѣтни антерии и пояси. Това обстоятелство се подтвжрдява и отъ описание-то въ вѣстникъ *День*. Нъ отъ нѣколко години насамъ панагюрски-тѣ попове захванаха да си шижтъ и да носжтъ дрѣхи пакъ отъ хубавъ тжнакъ мѣстенъ шаекъ, ала вече не като нѣкогашни-тѣ тѣсни джубета.

[8]) Споредъ Захариева, „султанъ Баязидъ 2-й населилъ Татаръ-Пазарджикъ въ 1485 година отъ аккермански татаре", а много по-кжсно „начнале да се заселяватъ бжлгаре въ града" отъ околни-тѣ села. — Всеизвѣстно е, че въ тоя градъ никога не е имало природни гржци. Ония отъ жители-тѣ му, които сега се гржчеятъ, както се знае, сж арнауте-тоски и цинцаре отъ Ипиро-Тесалия, прѣселени въ врѣме-то на гржцко-то вжзстание и бунтуванне-то на янинския Али паша.

погубиле всички-тѣ находящи се въ него хора, — стари, млади, жени и дѣца. Бѫтовецъ-тъ сторилъ това, за да се избаватъ сѫселени-тѣ му отъ монастирски-тѣ калугере, на които работиле само за прехрана, защото и село-то Бѫта и земище-то му биле отъ памтивѣка монастирски. Напоконъ сѫ ограбени и растурени, или запалени и изгорени, обитель-та съ храма Свети Димитръ. Слѣдъ като се растурилъ монастиря, земи-тѣ му си расподѣлиле и присвоиле жители-тѣ отъ близни-тѣ села Бѫта и По́пинци. Това послѣдно-то обстоятелство е доста за вѣрвание, като се вземе прѣдъ видъ, че Бѫта е малко село, а пѫкъ сравнително съ по-голѣми около него села, каквото е и По́пинци, земище-то му е по-пространно отъ тѣхни-тѣ. По тия сѫображения вѣрватъ и утвърдяватъ почти всички-тѣ околни селене, че бѫтовско-то земище е принадлежало на „Кра́сенъ Монастиръ“. Мѣсто-то, вѫзъ което е билъ монастиря, сега се намира въ бѫтовско-то земище, а крѣпость-та —въ панагюрско-то. Тука трѣбва да кажѫ и за още едно (любопитно) приказвание, именно, че когато селенинъ-тъ отъ Бѫта обадилъ на турци-тѣ отъ гдѣ да влѣзатъ въ кале-то, игуминъ-тъ на монастиря, като се научилъ за прѣдателство-то, проклѣлъ село-то Бѫта да се не намножава повече отъ колкото си е. По тая причина и до-сега още това село ужъ не може да стане по-голѣмо, отъ колкото е било тогава. Селене-тѣ сѫ твърдо увѣрени въ това, та когато пловдивский (бѫлгарски) митрополитъ, покойний Панаретъ, дохождà въ Панагюрище, бѫтовци го викаха нарочно да отиде въ село-то имъ да служи литургия и да чете потрѣбни-тѣ молитви за да се вдигне проклѣтия-та отъ игумина. Тука, на-близо до крѣпость-та и монастиря, има единъ си́пей, който турски се нарича *Сарѫяръ* (жѫлта земя, прѫстъ). При тоя сипей има останки и отъ друга една сграда, за която се предполага да е била стражарница. — За тия развалини Чолаковъ казва: „между Панагюрище и Попинци се нахожда *Кра́сенъ-калеси́*, което е имало и друго име, а сега носи това име отъ красна-та черкова Св. Димитръ, която е строена въ христиенски-тѣ врѣмена, а послѣ опустошена въ турски-тѣ отъ разбойници (?!). Това калѐ сочи да има начало-то си още отъ езически-тѣ врѣмена, както и друго-то, което се намѣрва на истия байръ кѫмъ Попинци и се нарича *Сарѫяръ*“. — б) На мѣстность-та *Вагарчи́въ-Рѫтъ*, на истокъ отъ Панагюрище, е имало твърдина, на която основи-тѣ още личѫтъ. Въ врѣме на завоевание-то, най-напрѣдъ тука е мало бой съ турци-тѣ, които, като надвиле, тръгнале кѫмъ кале́-то на мѣстность-та *Ду́шковченинъ*, на севѣроистокъ отъ града. И крѣпость-та на Ду́шковченинъ е

имала около 30 хил. четвѫртити метри пространство. На нѣкои мѣста още се вижда да стѫрчѫтъ зидове-тѣ и 2—3 метри надъ земя-та. За тая крѣпость се приказва, че, като я превзеле, турци-тѣ погубиле много голѣмци и юнаци, които биле въ нея. Турци-тѣ дошле тука откѫмъ Стрѣлецъ (на истокъ отъ Панагюрище), разбира се, като минѫле прѣзъ казанна-та мѣстность (Вагарчйвъ-Рѫтъ), па като се сѫбрале въ града и съ други, които идѣле отъ доле (разбира се откѫмъ Пловдивъ и, по всѣка вѣроятность, може да сѫ ония, които обсаждале и прѣвзеле горѣказанна-та крѣпость на Красенъ), заминале кѫмъ Ме́чка (на западъ отъ Панагюрище), гдѣто станала голѣма битва[9]). Когато турци-тѣ наближиле до града, хора-та захванале да се бранатъ, ала напоконъ имъ се прѣдале, защото нападатели-тѣ биле мнозина. Тогава турци-тѣ заробиле всички-тѣ мѫже, които могле да боравать съ орѫжие, та ги завеле съ тѣхъ-си, защото се бояле да ги не послѣдѫтъ и нападнѫтъ въ тила (из-отзадъ). Избавиле се само хора-та, които биле въ калета-та и въ кули́-тѣ низъ гори-тѣ, дѣто не минувале турци-тѣ. Село-то заприличало дори на пущинакъ; много хора биле погубени, па и много болѣсти, мори́я (умирания) и гладъ имало. Напоконъ турци-тѣ доведе ямболци, та ги заселиле на поле-то и така село-то пакъ се замо́гнало. По прѣдание, горѣказанно-то се знае за прѣвземание-то на Каменградъ отъ турци-тѣ. — в) На мѣстность-та *Медѐтъ*, на сѣверъ отъ града по пѫтя за Златица. Основи-тѣ на тая твѫрдиня на много мѣста сѫ още здрави и близо до нея има стари гробища, наричаеми *Латински*. Ако единъ

---

[9]) И въ врѣме-то на вѫзстание-то, прѣзъ 1876 година, турски-тѣ редовни и нередовни войски, предводими отъ паши-тѣ Адилъ, Хафѫзъ и Селями, пакъ откѫмъ Стрѣлецъ нападнаха на Панагюрище. Откакъ панагюрски-тѣ вѫзстанници, около хилядо души, се опираха и противостояха четири дни на турци-тѣ кѫдѣ Стрѣлешко, сѣтне при Балабанова-та Кория и напоконъ край града, тия послѣдни-тѣ разбиха вѫзстанници-тѣ, заобиколиха Панагюрище и нападнаха вѫзъ него. Около 4000 души имаше само турска редовна войска, — пѣши, конници и топчие. На 30-й Априлия, 1, 2-й и 3-й Майя турци-тѣ убихѫ, стари и млади, около 600 души отъ мѫжки и женски полъ, освѣнъ неизвѣстни-тѣ отъ околни-тѣ села старци, жени и дѣца, които се намираха тука. Слѣдъ като обраха Панагюрище, изгориха и опустошиха по-голѣма-та и хубава-та му часть, — особенно черкови-тѣ, училища-та, ханове-тѣ и магазии-тѣ, — една часть отъ турци-тѣ, редовни и нередовни войници, замина кѫмъ западъ, кѫмъ села-та Мечка, Поибрене и Петричъ, — сѫщо както и въ врѣме-то на завоевание-то, та ограбиха, изгориха и опустошиха и тия села, особенно двѣ-тѣ послѣдни, — голѣми, богати и хубави села.

;енъ бихж се раскопале, може-би, ще стане явно какви сж и отъ
;ога сж останале тия гробища. — г) На мѣстность-та *Голяма
Братія*, тоже на сѣверъ отъ града, у-спорѣдъ на пжтя за Златица,
развалини-тѣ отъ твърдиня-та още личжтъ. — д) На сѣверозападъ
отъ града, на *Малка Братія*, основи-тѣ на кале́-то още сжще-
ствуватъ, както и развалини-тѣ отъ една крѣпость при *Сива-та
Грамада*, отъ която се вижда цѣло-то златишко поле, на западъ
— Срѣдецъ, а на югъ — Панагюрище и много други села. —
) На мѣстность-та *Окоиднъ*, на западъ отъ града, тоже сжществу-
ватъ развалини-тѣ отъ голѣма крѣпость, каквито сж ония на
Красенъ и Ду́шковченинъ. — ж) На южния край на града, прѣзъ
рѣка-та, по пжтя за Т.-Пазарджикъ, като раскопаваха прѣди нѣ-
колко години могилата *Мряморъ* за която е споменжлъ и г-нъ
Иречекъ, намѣрихж се човѣшки кости и нѣколко римски мѣдни
пари. И до-скоро още, когато се раскопаваха нѣкои стари сгради,
или и при други раскопавания въ града, нахождаха се по нѣкога
разни римски и византийски златни, сребжрни и мѣдни пари,
ала не така по много, както нѣкога-си хора-та нахождале, та
и продаваха за претопяване на тукашни-тѣ златаре и на
татар-пазарджишки-тѣ евреe [10]). — Близо около града, на мѣ-
стности-тѣ, по които въ езически-тѣ врѣмена сж сжществувале
капища, принасяни сж жжртви на разни богове, на тия сжщи-тѣ
мѣстности по-кжсно сж биле вжздигнжти християнски богослужебни
и молитвенни сгради, на повечето отъ които още личжтъ разва-
лини-тѣ и сж запомнени названия-та имъ, като: Св. Архангелъ
въ Мулейска-та Кория, гдѣто и до-сега още на Архангеловъ-день
колжтъ курбанъ), Св. Димитръ (на Стойкина Чюшмà), Св. Иванъ
Златоустъ (на Байкйовица), Спасовъ-день и Св. Атанасъ, край
града, а пжкъ на нѣкои голи, или непристжпни мѣста, високи
бърда и ржтове, по които тоже сж сжществувале капища и обро-
чища, сж дадени християнски именования, каквито сж: Прѣсвета
Недѣля, Никулъ-день, Богородица, Св. Никола, Петровъ-день (мо-
гила като Мряморъ, нъ по-голѣма), Илийнъ-день (много високъ
каменистъ ржтъ, на който на вжрха сжществуватъ развалини отъ
капище, което, види се, е било посветено Богу на гржма, джжда

[10]) И у мене се нахождатъ нѣколко такива стари монети, намѣрени тука въ разни врѣмена, а у покойния Чолаковъ имаше много, ала що ги стори, не се знае. Когато пжтувалъ низъ Бжлгарско, като минжлъ прѣзъ Панагюрище, Априловъ изнесжлъ отъ тука „една торба съ златни и сребжрни антики“.

и плодородие-то) и Св. Петка [11]). — Чолаковъ казва, че „развалени-тѣ около Панагюрище черкови сѫ сѫществувале прѣди дохождание-то на турци-тѣ, а по тепе́та-та (брѫда-та, рѫтове-тѣ), види се, да сѫ принасяле жѫртви въ езически-тѣ врѣмена“. Това е вѣрно; защото, ако мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна не би била заселена въ незапомнени врѣмена, прѣди падание-то на бѫлгарско-то царство, то не щѣхѫ и да сѫществуватъ споменѫти-тѣ около нея развалини отъ нѣкогашни езически храмове, покѫсно преобѫрнати въ християнски, както и названия-та имъ. Всѣкой знае и помни, че въ турско врѣме храмове сѫ се растуряле, а мѫчно се допущаше да се градѫтъ, нито пѫкъ можѣхѫ да се даватъ християнски именования на разни мѣстности, бѫрда, рѫтове и гори, тогава когато, слѣдъ завладѣвание-то, много бѫлгарски се прѣименуваха съ турски названия.

Като се вематъ изобщо всички-тѣ показани до-тука доказателства, — включително съ прѣдание-то за кале́-то на Татарска Осоя (забѣлѣжка 4), казанно-то по-горѣ панагюрско прѣдание какво турци-тѣ заминале кѫмъ Ме́чка, както и меченското прѣдание, за което ще се говори на мѣсто-то му, че воевода Павелъ се билъ съ турци-тѣ, на които воевода „билъ нѣкой-си везиръ Шехлала“, вѣроятно Лалашахинъ, — не може да се не оправдае приказвание-то по прѣдание, че на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна нѣкога-си е сѫществувалъ градъ, който се с именувалъ, споредъ стари-тѣ, *Каменградъ*, или пѫкъ каквото друго именование и да е ималъ той, па дори и село да е било съ такова название. Обаче, кога е растуренъ тоя градъ, та се е забравилъ, както и много други гра̀дове, и останала заселена само една часть отъ него, — да ли когато сѫ дошле тука турци-тѣ, да ли при нахлувание-то на татаре-тѣ, или по-рано, въ войни-тѣ между бѫлгаре-тѣ и византийци-тѣ, да ли още въ по-стари врѣмена, — това питание остава да се разрѣши, когато биха се открили още, нови, доказателства.

Споредъ мѣстоположение-то, което е ималъ, нѣкогашний Каменградъ (каквото и сега още има днешно-то Панагюрище) е

---

[11]) На Богородица и на Света Петка набожни-тѣ Панагюрци сѫ сѫградиле параклисе. Слѣдъ Вѫскрѫсение Христово, въ петѫкъ, тука се празднува Света Петка, та става голѣмъ сѫборъ на мѣстность-та съ сѫщото название, — доста високо брѫдо, по което се нахождатъ (нарѣдко) стари дѫбови дрѫвета, — гдѣто, освѣнъ граждане-тѣ, дохождатъ и отъ села-та много хора „на поклонение“. Цѣлий день поклонници-тѣ се веселѫтъ: ѣдѫтъ, пиятъ, играятъ хоро, додѣто се мрѫкне. — Захарий Стояновъ е описалъ тоя сборъ въ записки-тѣ си по бѫлгарски-тѣ вѫзстания, — Томъ 1-й, стр. 380—382.

билъ срѣдище на околни-тѣ села и градове и мѣсто за тѫргувание, — тѫржище. На западъ отъ Каменградъ, на дѣсния брѣгъ на Луда-Яна, се простира голѣма поляна, широко и дѫлго равнище, на което ставало тѫржище-то. Тука се сѫбирале жители-тѣ отъ околни-тѣ градове (до-сега извѣстни-тѣ Срѣлецъ на истокъ и Петричъ на западъ), села, махали или колиби да си купуватъ и продаватъ, или да си размѣняватъ произвѣдѣния-та [12]), съ други думи, тука дохождале на тѫргъ, панайръ (грѫцка рѣчь πανήγυρις, πανηγύρι), та по тая причина казанна-та поляна се нарѣкла *панигѝрище, панайрище, панигюрище*, или *панагюрище*, както и до-сега още у много села и градове въ Бѫлгарско наричатъ *пазарѝще* (отъ турска-та рѣчь *пазàръ)* мѣстности-тѣ, на които ставатъ тѫржищата. Илиевичъ казва: „Тука въ старину се е сѫбиралъ панайръ, което свидѣтелствува име-то на село-то *Панигюрище* (Πανήγυρις) и на двѣ-тѣ му махали *Марàшъ и Карамàнецъ;* подобно и днесь се стичатъ въ него отъ всички-тѣ окрестни села купци и продавци, та тѫргуватъ всѣкоя сѫббота“. Споредъ Чолакова, „прѣди дохождание-то на ямболци, въ Панагюрище се е сѫбиралъ панайръ, или сборъ, отъ околни-тѣ мѣста, като на способно мѣсто, за това и въ турски-тѣ врѣмена една-та махала е нарѣчена Мáрешъ, т. е. панайръ, защото въ нея е ставалъ панаиръ-тъ, както и Карамàнъ носи това име отъ панайра за жива-та стока, който е ставалъ въ това поле, което е послѣ заселено“. Иречекъ споменува, че название-то на мѣсто-то е дадено, защото „ставалъ *панагюръ* (πανήγυρις, въ нинѣшний бѫлгарски езикъ *панайръ*)“. — Отъ казанното до тука се установява, че на

[12]) Всѣкой още помни, когато въ нашенско до-скоро се размѣняваха между производители-тѣ произвѣдѣния-та имъ, вмѣсто да ги продаватъ и купуватъ съ пари, па и до-сега още въ нѣкои мѣста сѫществува тоя обичай, или нáвикъ, за тѫргувание. Азъ помнѭ, че такова размѣняване на произвѣдѣния-та ставаше и въ Татар-Пазарджикъ, и въ Срѣдецъ, па и въ още нѣкои градове, прѣди освобождението на страната ни. А пѫкъ въ Панагюрище до-скоро жени-тѣ даваха масло, сирене, вѫлна и сланина за череши, ябалки, круши, орѣхи и други овощия и храни, като продаваче-тѣ другоселци откакъ тѣглехѫ (мѣрехѫ) тѣжина-та на вѫлна-та или масло-то и сирене-то, два-пѫти по толкова даваха орѣхи, круши, или щото и да е, — за една ока вѫлна или масло, двѣ оки череши или орѣхи. Немислимо бѣше да се купуватъ тия нѣща съ пари. Имало е и хитри жени, които, за да измамятъ продавача, до колкото е могло да се не познава, туряле сѫ въ вѫлна-та восѫкъ, за да натегне. И така, за примѣръ, ако е била вѫлна-та 2 оки и восѫкъ-тъ 1 ока, тастанѫле 3 оки, вземале 6 оки овощия отъ продаваче-тѣ.

мѣстность-та на дѣсния брѣгъ на Луда-Яна е ставалъ панаира, тържище-то, още прѣди дохождание-то на ямболски-тѣ прѣселенци, за които ще се говори по-сѣтне, та за това тая мѣстность е нарѣчена въ бжлгарско врѣме *панайрище, панигйрище, панигю́рище,* или *панагю́рище,* а слѣдъ заселяване-то на ямболци по тая мѣстность, махали-тѣ имъ се нарѣкле *Мара́шъ* или *Ма́решъ,* и *Карама́нъ* или *Карама́нецъ,* поради причини-тѣ, показани погорѣ отъ Чолакова. — И така, както Каменградъ, поради камениста-та си мѣстность, е добилъ название-то си, така и мѣстность-та Панагюрище е нарѣчена съ това име зарадъ панаира, който ставалъ на нея [13]).

Когато въ врѣме-то на султанъ Мурадъ 1-й (1360—1389 год.), турский военачалникъ Али Лалашахинъ прѣвзелъ отъ бжлгаре-тѣ градъ-тъ Пловдивъ (1363 г.), той сжщеврѣменно завладѣлъ и всички-тѣ страни по край южния склонъ на Стара-Планина, слѣдователно, цѣла-та почти Срѣдна-Гора [14]), стигнжлъ до Ихтиманъ

---

[13]) Нема сжмнѣвание, че това гржцко название на мѣсность-та е дадено, види се, поради гржцко-то влияние по тия страни, които често сж минувале ту въ бжлгарско, ту въ гржцко-византийско владѣние, та много гржцки рѣчи и наименования на мѣстности, или други гржцки названия, а слѣдъ завоевание-то — турски, сж се вмжкнжле и останале между насъ, а най-вече като ние, бжлгаре-тѣ, още отъ начало сме подражавале всичко чуждо, както и сега. — Тука щж кажж още, че въ обнародвана-та въ в. *Бжлгария* дописка е казано какво „название-то на Панагюрище се произвожда отъ *паново* и *горище,* — *пановогорище, паногорище, панагюрище,* за това, че прѣди да се засели тò на мѣсто-то му сжществувала голѣма гора,“ обаче това утвърдяване е неосновательно не само отъ неправилно-то произвождание на название-то, ами и поради условия-та и обстоятелства-та, при които е населено мѣсто-то. Макаръ на-далече и да е огражденъ съ голѣми и малки гори, ала на-близо около града нема такива, нито е имало, освѣнъ запазени-тѣ отъ незапомнени врѣмена стари *кории* (лѣсове, браници). Приказва се, ала не сжмъ видѣлъ, че въ Драгулина-Махала имало, още сжществувала кжща, която била сжградена на мѣсто-то, гдѣто биле сѣчени потрѣбни-тѣ за градение-то ѝ држве. Това и наистина да би било, название-то *Па́ново-Горйще* щѣше да се даде исключително само на тая мѣстность, а не на всичка-та по край два-та брѣгове на рѣка Луда-Яна. Най-послѣ, понеже, споредъ много историописци, тждѣва е имало голѣми и непроходими гори, може-би, да е имало мѣстность *Панова-Гора* или *Горище,* ала като сега не сжществуватъ какви-годѣ данни, нито пжкъ по прѣдание се приказва да е имало тждѣва гора съ такова название, подобно казвание неможе да се уважи. Та и покойний Чолаковъ доказва и утвърдява, че казвание-то относително *Паново-Горище* е неосновательно.

[14]) Погрѣшно е казвание-то на покойния Захариевъ (стр. 75 и 76 на Опис. Т.-Пазарджишка-та Каза), че прѣзъ 1419 год. султанъ Мохамедъ 1-й

Самоковъ; а пкъ другъ единъ Мурадовъ воевода, Тимурташъ, жду други-тѣ, е прѣвзелъ и градъ-тъ Ямболъ съ околность-та кржжие-то) му. Въ това врѣме, може-би, по искание-то на Тирташа, или по онова на Лалашахина (който стана *бейлеръ бей*, — язь на князове-тѣ, въ европейски-тѣ владѣния на турци-тѣ и

пратилъ брата си Муса да покори нѣкои мѣста въ Срѣдна-Гора, та нѣкой-си неговъ (на Муса) воевода Яя пашà растурилъ Калугеровския Монастиръ Св. Никола, заедно съ окржжаващата го крѣпость. Както вече казахъ, тия мѣста сж по-рано завладѣни, — около 1385 година цѣла южна Бжлгария е била вече сжвършено завладѣна отъ турци-тѣ; па, независимо отъ това обстоятелство, Мохамедъ 1-й *Челеби* (Благороденъ) се вжцари подиръ смжрть-та на брата си Муса (1413 год.), който е умрѣлъ шесть години прѣди показана-та отъ Захариева 1419 година. Муса никога не е бивалъ военачалникъ на брата си Мохамеда, ами му е билъ като сжюзникъ, въ врѣме-то на междуцарствие-то (1403 до 1413 год.), противъ брата имъ Сюлейманъ, когото татарский ханъ Тимурленгъ бѣ поставилъ за господаръ на турски-тѣ земи въ Европа, слѣдъ смжрть-та на баща му Баязидъ 1-й, та въ онова врѣме Муса е дохождалъ да сжбира войска отъ бжлгаре-тѣ за да се бие съ Сюлеймана, а съ тия послѣдни-тѣ особено тждѣва, Муса не е вжювалъ. Муса е ратувалъ противъ византийци-тѣ, отъ които превзелъ нѣколко градове. По-сѣтне той сжщий (Муса) се обяви за противникъ и на брата си Мохамеда, съ когото се биле прѣзъ 1413 год. около Искръ, близо до Витоша, и послѣдний надвилъ на пжрвия, та станалъ самъ султанъ. — Колкото пжкъ се отнася за Калугеровския Монастиръ Св. Никола, който билъ подновенъ отъ панагюрци, както казва и самъ Ст. Захариевъ, до вжзстание-то (1876 год.) тоя монастиръ се намираше подъ покровителство-то и настойничество-то на панагюрци-тѣ, които сж го подновиле и които бѣхж го надариле съ овце, говеда, коньe, па бѣхж оставиле на расположение-то на игумина и една общинска кжща въ Панагюрище за да живѣе въ нея, когато дохожда тука, и въ която да се спиратъ монастирски-тѣ овчаре, говедаре и ораче. Въ врѣме на вжзстание-то, откакъ пакъ се растури монастиря, не се знае по какжвъ начинъ, Татаръ-Пазарджишка-та Градска Община засвои земи-тѣ му, — ниви, ливади, лозя градини, прибира приходи-тѣ имъ (около 2—3 хиляди лева годишно) и се ползува отъ тѣхъ, ала вече не поднови монастиря, — дори въ село-то Калугерово, прѣзъ срѣдъ което минува рѣка-та Тополница, не се направи поне единъ мостъ, при всичко че, въ врѣме на наводнявание, когато дотече, неможе да се минува отъ една-та на друга-та страна на село-то. Понеже вече не сжществува монастиря, който е билъ ступанинъ на земи-тѣ, то тѣ сж станале *махлюлъ* (безступански), а като такива, сжгласно съ дѣйствуващи-тѣ у насъ закони, тѣ принадлежжтъ на Држжава-та. — Тука щж притурж, че г. Иречекъ погрѣшно е казалъ какво „единственний монастиръ, който сжществува въ Срѣдна Гора, е Свети Никола, при село-то Калугерово", понеже, както рѣкохъ, той биде растуренъ въ вжзстание-то и вече се не поднови.

подчиненъ султану владѣтель на града Пловдивъ), по разни политически или военни съображения, да сѫ прѣселени, споредъ прѣдание-то, около 200 домородства отъ Ямболъ, или отъ околни-тѣ му села и градове, и заселени на извѣстна-та вече намъ мѣстность *Панагюрище*. Ако ли пѫкъ допустнемъ, че прѣселявание-то и заселявание-то не е станало въ врѣме-то на Мурада 1-й, то, безъ никакво сѫмнѣвание, е станало въ онова на сина му Баязидъ 1-й, а не по-кѫсно. (Това обстоятелство се подкрѣпя и отъ горѣспоменѫто-то прѣдание, спорѣдъ което „турци-тѣ довеле ямболци, та ги заселиле на поле-то. . . .“, както и отъ онова за давание-то нишана на попове-тѣ). Като се заселиле на поле-то, гдѣто ставалъ панаира, ямболски-тѣ прѣселенци образували споменѫти-тѣ вече по-горѣ двѣ махали, — Марешъ и Караманъ, раздѣляеми отъ една рѣкица, именуема *Мáрешка рѣкá*. По извѣстни-тѣ вече причини, махали-тѣ макаръ и да се нарѣкле съ казанни-тѣ турски названия, название-то на цѣла-та поляна, — мѣстность-та на дѣсния брѣгъ на Лудá-Яна, си останало старо-то: *Панагйрище* или *Панагю́рище*. Както три-тѣ, или по-право двѣ-тѣ махали на лѣвия брѣгъ на сѫща-та рѣка (въ Каменградъ), въ турско врѣме бѣхѫ подраздѣлени и признати за петь, така сѫщо и тия на дѣсния брѣгъ (въ Панагюрище) бѣхѫ подраздѣлени и признати за толкова, именно: Мáрешъ, Бóснйова, Кацáрова, Сапунджийска и Абдулóва махалѝ. — И така, слѣдъ като се заселиле ямболци на мѣстность-та Панагюрище и откакъ се сближиле жители-тѣ на двѣ-тѣ мѣстности, — отъ лѣвия и дѣсния брѣгове на рѣка-та, — то, види се, по причина на панаира или пазара, мѣсто-то захванало изобщо да се нарича *Панигйрище, Панигю́рище* или *Панагю́рище*, а старо-то название *Каменградъ*, на лѣвия брѣгъ на рѣка-та, се забравило [15]). — Има обаче и друго прѣдание, споредъ

---

[15]) Както по разни мѣстни причини и обстоятелства много градове, села и мѣстности сѫ добиле наименования-та си, така по тия сѫщи-тѣ причини и обстоятелства сѫ ги промѣниле. За примѣръ: нѣкогашний римски Павталиа или Пауталиа, словенский Велбѫждъ, сегашний Кюстендилъ, нарѣченъ така отъ турци-тѣ поради име-то на княза му Константинъ, селско-то население го нарича *Баня*, по причина на находящи-тѣ се въ него естественни сѣрови топли бани, на които води-тѣ извиратъ въ града, и нѣкѫдѣ население-то отъ окрѫжие-то дори не разбира толкова название-то *Кюстендилъ*, колкото *Баня*, а пѫкъ за старо-то му название *Велбѫждъ*, отъ *велбюдъ*, — *камила*, има още и до-сега споменъ, ако се земе прѣдъ видъ название-то на единъ ридъ, на западъ отъ града, по пѫтя за Криворѣчна-Паланка у Турско, називаемъ по турски *девè баарѝнъ баирѝ*, — ридъ-тъ на рѣвяѫща-та

рето нѣкога-си тука сѫ дошле прѣселенци отъ село Войника ъ Ямболска-та Околия), които, поради *золумлуци-тѣ* (насилства, рабежи, убийства) на турци-тѣ, оставиле село-то си и се засе-иле въ Панагюрище, защото тука турци-тѣ не могле да буй-твуватъ, да ги убиватъ, да ги насилватъ и притѣсняватъ. Нъ ога е станало това прѣселявание и заселявание, нищо положи-елно се не знае. Нѣкои стари хора утвърдяватъ, че тия прѣсе-енци сѫ се заселиле въ махали-тѣ Драгўлина и Марешъ, па ори посочватъ и на нѣкои тѣхни потомци.

Нека видимъ сега що сѫ писале и други за прѣселявание-то заселявание-то на ямболци на мѣстность-та Панагюрище, на ѣсния брѣгъ на Луда-Яна: Чолаковъ казва, че „слѣдъ прѣвзе-ание-то на Цариградъ, гдѣто турци-тѣ сѫ биле вече 30—40 го-

---

камила. — Грѫцкий Саранта Екклисиа (четеридесеть черкови), турский Кръкклисе (сѫщо-то), бѫлгаре-тѣ сѫ нарѣкле *Лозенградъ*, по причина на много-то находящи се тука лозя, както и градъ-тъ *Свиленъ,* поради много-то и хубава свила (коприна), която се добива тука, е нарѣченъ *Свиленградъ,* а по турски *Мустафа-паша*, на име-то на построителя на находящия се въ тоя градъ голѣмъ и хубавъ каменъ мостъ. — Нѣкогашний Византия, Новий Римъ, Константинополъ (Константиновградъ), турский Истанбо̀лъ, название, което и до-сега му даватъ турци-тѣ, освѣнъ въ званични-тѣ книжя и пари-тѣ, въ които се нарича Константина, Константиниѐ, Дери-Сеадѐтъ, Дер-Алиѐ, словенски-тѣ народи го наричатъ *Цариградъ*, което название му е дадено отъ населяѭщи-тѣ Източна-та Римска Държава словене за това, че царь-тъ е сѣдѣлъ въ тоя градъ, — той билъ столица-та. И, дѣйствително, Константинополъ е билъ нѣкога царски градъ за много отъ тракийски-тѣ и македонски-тѣ бѫлгаре, както по-кѫсно Търново е станѫлъ такъвъ за мизийски-тѣ: „. . . и съвръшисѧ тетраⷣль сїи потьщанїемъ и цѣноѫ пресвѵ̑тера драгане, писаны же сѫть въ цⷬ҇иградѣ тръновѣ. . .“ — „Іѡакимоу прьвомꙋ патрїархоу богоспаснаго цариграда трїнова, вѣчнаѩ памѧть“ (записки, обнародвани отъ Палаузова). — Сердика, име дадено на града отъ римляне-тѣ, поради название-то на тракийско-то плѣме *Серди*, което е населявало страна-та, прѣди да я завладѣятъ първи-тѣ, въ врѣмето на императора Траяна, за когото се прѣдполага да е основалъ града, или пѫкъ го е въздигналъ на такава стѫпень. Нъ по-кѫсно, въ деветия вѣкъ, когато пѫкъ бѫлгаре-тѣ станале господаре на страна-та, тѣ, като завладѣле града (807 г.), нарѣкле го *Срѣдецъ*. Види се, че това название е станало изопачено отъ Сердика, Средика, Средекъ, Средецъ, или пѫкъ нарочно му е дадено то, като се има прѣдъ видъ, че *Срѣдецъ* значи *центръ,* (centre), — *срѣда, срѣдоточие, срѣдище,* каквото положение има и града на старопланинския полуостровъ. Въ начало-то на 11-я вѣкъ, когато византийский императоръ Василъ 2-й Бѫлгароубиецъ завладѣ западно-то

дини, бжлгаре-тѣ обжрнале внимание-то имъ, като се отличиле въ нѣкои бойове, та тогавашний султанъ вдигналъ 204 бжлгарски домородства отъ Ямболъ и имъ харизалъ земя (спахилжкъ) на това мѣсто, дѣто е сега Панагюрище, а именно Драгўлина и Марешъ махали. Споредъ общия гласъ на стари човѣци, рѣченни-тѣ 204 домородства биле настигнжти, не далече отъ село-то, отъ царски чиновници съ заповѣдь да ги вжрнатъ назадъ. Но, като никакъ не рачиле да се вжрнжтъ, тогава царски-тѣ чиновници ги довеле до само-то мѣсто и имъ измѣриле и расподѣлиле земя-та. Мѣсто-то, на което сж биле пристигнжти, и до днесь носи име-то *Царйови Сливи*, защото тамъ има много сливакъ, и отстои единъ часъ отъ Панагюрище къмъ Стрѣлецко. До́лна-та махала, както и Карама̀нъ, сж се распространиле въ послѣдни-тѣ врѣмена". А споредъ Ст. Захариева, „султанъ Мохамедъ 2-й вдигналъ до 200 домочадия отъ ямболски-тѣ бжлгаре и ги испратилъ съ нѣкои чиновници да ги населятъ въ това мѣсто (Панагюрище). Не се знае по коя причина е станало прѣселяване-то, ала отъ прѣимущества-та, които биле дадени тогава на панагюрци-тѣ, както и на

бжлгарско царство, на което въ предѣли-тѣ е влазялъ и Срѣдецъ, византийци-тѣ захванале, вмѣсто *Срѣдецъ*, да наричатъ града *Триадица*, название, което е тряло до когато една византийска княгина вжздигнала посветения на Света София храмъ, на който развалини-тѣ още сжществуватъ. Слѣдъ вжздигание-то на тоя храмъ, жители-тѣ отъ околни-тѣ мѣста като захванале да казватъ: „да пойдемъ на света Зсовия", или „у Зсовию", — София, както и кюстендилски-тѣ селене, — „на Баня", когато е дума за града, то по тоя начинъ, между народа останало ново-то название *София*. Откакъ турци-тѣ завладѣле града, прѣзъ 1384 год., и тѣ захванале да го наричатъ съ това название, както го и наричаха додѣто се освободи той отъ тѣхно-то владѣние, въ края на 1877 г. (Тука щж споменж, че, споредъ турци историци, турский военачалникъ Инджебалабанъ е завладѣлъ Срѣдецъ съ сговоръ, по спогодба съ жители-тѣ му, а не че извѣстний ни вече Лалашахинъ го е прѣвзелъ съ измама, както казватъ нѣкои другородци, които писале турска история). Благодарство на покойния Савва Филаретовъ, когато около прѣди 32 години бѣше учитель въ тоя градъ, старо-то му словенско название, *Срѣдецъ*, се поднови; въ всички книги и вѣстници то се пишеше и споменуваше, ала като дойдоха русси-тѣ, както всички-тѣ бжлгарски градове, села, мѣстности и гори наричаха съ турски-тѣ имъ имена, то и хубаво-то словенско име *Срѣдецъ* пакъ се прѣименува съ гржцко-то *София*, макаръ и много врѣме слѣдъ освобождение-то Общинско-то Управление въ тоя градъ да се наричаше *Срѣдецско*, а не *Софийско*, па и въ всички-тѣ старп и по-нови книги и записки виждаме, че не само градъ-тъ се е наричалъ Срѣдѐцъ, Срѣдецъ, ами и митрополия-та — Срѣдьчска, Срѣдецска.

други бѫлгарски села въ казà-та (татар-пазарджишка), които се наричаха *войнишки села*, види се, въ завоевание-то по нѣкои условия съ турци-тѣ, или за нѣкои услуги къмъ султане-тѣ, да е станало това". Иречекъ, като взелъ казанно-то отъ Чолакова и Захариева, притуря, че 200-тѣ бѫлгарски кѫщи отъ Ямболъ сѫ населени на мѣсто-то (Панагюрище) „подъ извѣстни условия, сир. да бѫджтъ *войници*". — И троица-та сѫ писале погрѣшно, както щемъ видимъ отъ долеизложенни-тѣ причини и сѫображения: Ако е имало заповѣдь да се вжрнжтъ, то царски-тѣ службаше, нема сѫмнѣвание, сѫ биле длъжни да я извършжтъ и да вжрнатъ прѣселенци-тѣ, а не да послушжтъ тия послѣдни-тѣ и да отиватъ да имъ измѣрватъ и распредѣляватъ земя (спахилжкъ), като оставямъ на страна обстоятелство-то какво нѣщо е билъ спахилжка (забѣл. 23); освѣнъ това, въ Панагюрище нито споменъ има за такжвъ спахилжкъ, или, съ други думи, панагюрци да сѫ давале десетжкъ на спахия. Както щемъ да видимъ по-сѣтне, панагюрци не сѫ давале никакжвъ десетжкъ до 1840 год., нито пжкъ може да се рѣче, че сѫ биле *займе* (бивши заслуживши войници, на които се подарявало по малко земя, нъ за нея плащале десетжкъ). Никой панагюрецъ не помни да е имало тука спахилжкъ, нито пжкъ разбиратъ значение-то на тая турска рѣчь въ феодалната ѝ смисжль, обаче тука е всеизвѣстно, че когато панагюрци не давале *йошуръ*, *юшриè* (десетжкъ отъ земни произвѣдѣния), спахии-тѣ сѫбирале такжвъ данжкъ отъ околни-тѣ села. Поради това, откакъ, подиръ танзимата, и на панагюрци било наложено да плащатъ споменжтия данжкъ и *беглйкъ* (десетжкъ отъ овце-тѣ), тѣ наричале прѣкупуваче-тѣ или сѫбираче-тѣ на тия даждия *спахии*, както и до-сега още ги наричатъ съ това название въ срѣдецко-то и кюстендилско-то окржжия, които дѣйствително сѫ биле спахийски, па и по други нѣкои мѣста. Много по-кжсно панагюрци захванаха да наричатъ споменжти-тѣ данжкосжбираче *бегликчие* и *йошурджие*. Имало е държавна земя, — или по-право, споредъ турски-тѣ законодателства, царска, султанска, — отстжпвана на нѣкои панагюрци, ала сжвжршенно по други условия, както ще се каже за това на мѣсто-то му. Тоже не могжтъ да се опредѣлжтъ и причини-тѣ за прѣселявание-то, по какви сжображения е станало тò: да ли по искание-то и распорѣждание-то на власти-тѣ, или хора-та доброволно сѫ се прѣселиле, — защото, ако сѫ се отличиле въ нѣкои бойове, не е имало причина да ги прѣселяватъ, понеже, въ такжвъ случай, прѣселявание-то е било наказание за тѣхъ; ако ли пжкъ сѫ биле неблагонадѣждни, то не сѫ щѣле да

имъ даватъ земя, — ако би могло да се приеме, че имъ е распредѣлявана земя. Като сѫ неизвѣстни причини-тѣ за прѣселяване-то, неможе и да е вѣрно казвание-то на г. Иречека; защото, за да е имало условия, по които прѣселенци-тѣ „да бѫдѫтъ войници“, трѣбва да се знае: за що е станало прѣселяване-то имъ, да ли прѣселенци-тѣ и отъ напрѣдъ сѫ биле войници, или войници сѫ биле вече стари-тѣ, заварени-тѣ жители на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна, тѫй като, както е извѣстно, и заварени-тѣ и новозаселени-тѣ сѫ ходиле на война. — Понеже Чолаковъ не казалъ именно кой султанъ е извѫршилъ прѣселяване-то, защото утвѫрдително това не се знае, то Захариевъ притурилъ, че султанъ Мохамедъ 2-й го е извѫршилъ, па и г. Иречекъ се повелъ по Захариева. Извѣстно е, че Мохамедъ 2-й не е вече ималъ никаква работа съ бѫлгаре-тѣ по ямболски-тѣ мѣста, тѫй като прѣдшественници-тѣ му отдавна сѫ биле завладѣле ония страни, та да би се прѣдполагало, най-сетнѣ, че бѫлгаре-тѣ сѫ се биле съ турци-тѣ и имъ се прѣдале съ условие „да бѫдѫтъ войници“. Другояче, излѣзва, споредъ г. Иречека, като че турци-тѣ насилственно сѫ искале да прѣселѫтъ извѣстни-тѣ 200 домородства, а тия послѣдни-тѣ не сѫ щѣле, освѣнъ ако ги оставатъ „да бѫдѫтъ войници“, или ако пѫкъ сѫ се прѣдале бѫлгаре-тѣ по тия условия, то защо сѫ ги прѣселиле? Ето защо намирамъ, че причини-тѣ за прѣселяване-то сѫ неизвѣстни: нито може да се вѣрва, че прѣселенци-тѣ сѫ се отличиле въ нѣкои бойове, споредъ Чолакова, нито пѫкъ за нѣкои услуги къмъ султане-тѣ, споредъ Захариева, освѣнъ ако казвание-то на тоя послѣдния се отнася за заварени-тѣ на мѣсто-то жители, понеже казва, че прѣимущества-та сѫ дадени въ врѣме на завоевание-то. Независимо отъ казанно-то до тука, както е извѣстно, турци-тѣ сѫ завладѣле Цариградъ прѣзъ 1453 г., а Мохамедъ 2-й е умрѣлъ прѣзъ 1481 год., слѣдователно само 28 години е живѣлъ слѣдъ прѣвземание-то на казанния градъ. Въ такѫвъ случай, въ показани-тѣ отъ В. Чолакова 30—40 години, влѣзватъ и години, врѣме, отъ царувание-то на Баязидъ 2-й, и тогава излѣзва, че прѣселяване-то не е станало въ врѣме-то на Мохамедъ 2-й, ами въ онова на Баязидъ 2-й. Слѣдователно, казвания-та на покойния Захариевъ и на г. Иречека, че прѣселяване-то е станало въ врѣме-то на Мохамедъ 2-й, сѫ погрѣшни. Види се, че пѫрвий се е основавалъ на нѣкое прѣдание, безъ да го е изучилъ по-обстоятелственно, па по край него и вторий споменѫлъ сѫщо-то, тогава когато г. Иречекъ е казалъ (въ сѫща-та Кн. IX отъ Пер. Спис. на Б. Кн. Др.), че Пана-

рище е по-старо отъ Копривщица, а пакъ споредъ копривщен-о-то прѣдание, Копривщица е заселена слѣдъ падание-то на лгарско-то царство, още когато Цариградъ не билъ въ турска асть, около 1394 и 1453 год., и турци-тѣ имале за столица оринъ [16]). Чолаковъ си противорѣчи, — или пакъ нѣкаква по-ѣшка може да е станала при печатание-то на книжка-та му, — то казва още, че ямболски-тѣ прѣселенци се заселиле въ маха-тѣ Драгу́лина и Ма́решъ, тъй като по-прѣди споменува, че се селиле на мѣсто-то, дѣто е сега Панагюрище, на поле-то, „което послѣ заселено“, и че, прѣди дохождание-то на ямболци, „въ анагюрище се е събиралъ панайръ“, тогава когато на това мѣсто, кто вече ни е извѣстно, сѫ махали-тѣ Ма́решъ и Карама̀нъ, а не и Драгу́лина, и това независимо отъ казвание-то му, че звалени-тѣ около града черкови сѫ сѫществувале прѣди дохож-ние-то на турци-тѣ, слѣдователно, мѣстность-та на лѣвия брѣгъ рѣка-та, въ която мѣстность се намира Долна-Махала̀, е била селена, та тая махала̀ не се е распространявала напоконъ. И авва Илиевичъ, който е писалъ 23 години прѣди Чолакова, както дѣхме по-горѣ, казва, че Панагюрище има двѣ махали: Ма́решъ Карама̀нъ, а тука той разбиралъ само населена-та мѣстность дѣсния брѣгъ на Луда-Яна, защото нищо не споменува за уги-тѣ двѣ махали на лѣвия брѣгъ на сѫща-та рѣка. Работа-та аче се измѣнява, ако Чолаковъ е искалъ да говори за второ-то ѣдание: за прѣселенци-тѣ отъ село Войника. Нъ тия прѣсе-нци (ако дѣйствително сѫ се прѣселиле и заселиле такива), сѫ шле напоконъ, подиръ около 300 години откакъ турци-тѣ за-адѣле България, спорѣдъ г. А. Теодоровъ [17]), и тѣ, може-би,

[16]) Описание на Копривщица, обнародвано въ *Български Книжици* отъ 1860 год., бройове 16 и 17.

[17]) Пер. Спис. на Б. Кн. Дружество, Книжки XXXVII и XXXVIII, стр. 127. — Казвание-то обаче на г-на Теодорова, че като „се разбѣгале нѣкои жители отъ Войника и други-тѣ села, та направиле послѣ Жеравна, Котелъ, а най-сѣтне и Панагюрище“, е съвършенно неоснователно. Всеизвѣстно е, че прѣди и слѣдъ 1683 год., и Котелъ и Панагюрище сѫ сѫществувале, както и Жеравна, — другояче тѣ не сѫ щѣле да иматъ извѣстни правдини, независимо отъ обстоятелство-то, че вече се расправи за заселяванне-то и сѫществувание-то на Панагюрище. Котленци сѫ биле *дербентджие* (забѣлѣжка 45), *ха́рбаджие* (забѣлѣжка 95), а Панагюрци — *войници*, както ще видимъ по-сѣтне, па и Жеравненци, до колкото знаѭ, сѫ биле войници. А по врѣме-то, за което приказва г. Теодоровъ, турци-тѣ вече не даваха никакви правдини и прѣимущества, ами бѣхѫ захванале да отниматъ ония, които нѣкога-си сѫ биле отстѫпиле на христиенски-тѣ си подданници.

споредъ прѣдание-то, както видѣхме, наистина да сѫ се заселиле въ махали-тѣ Драгу́лина и Ма́решъ, а пѫкъ приказвания-та за прѣселяване-то и заселяване-то на ямболци, може да сѫ се смѣсиле у нѣкои хора съ това на ония отъ Войника. И така, отъ изложено-то се дохожда до правилно заключение, че ямболци не сѫ прѣселени и заселени на мѣстность-та Панагюрище слѣдъ прѣвземание-то на Цариградъ, споредъ Чолакова, или въ врѣме-то на Мохамеда 2-й, споредъ Захариева и Иречека, ами много по̀рано: въ врѣме-то на Мурадъ 1-й, на когото въ царуване-то сѫ завладѣни тукашни-тѣ мѣста, сѫгласно съ история-та и съ извѣстно-то вече мѣстно прѣдание, или пѫкъ въ врѣме-то на сина му Баязидъ 1-й, когато турци-тѣ сѫвѫршенно завладѣха Бѫлгария.

Вѫзъ основание на всичко до тука казано, установява се вѫобще: че мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна е заселена въ незапомнени врѣмена, прѣди да завладѣятъ турци-тѣ страна-та, и се наричала *Каменградъ;* че мѣстность-та на дѣсния брѣгъ на сѫща-та рѣка се е населила слѣдъ падание-то на бѫлгарско-то царство и прѣди да прѣвзематъ турци-тѣ Цариградъ, — и то откакъ вече тая мѣстность е била нарѣчена *Панагюрище*; че съ измѣняване-то на врѣмена-та и на обстоятелства-та, измѣнило се или се забравило старо-то название на мѣстность-та на лѣвия брѣгъ, та захванало да се употрѣбява ново-то, — на тая на дѣсния брѣгъ, както много градове, села и мѣстности, въ разни врѣмена, по влияние-то на обстоятелствата, на случаи-тѣ, по разни причини, сѫ си промѣнявале и промѣниле именувания-та, или пѫкъ едни сѫ падале, изгубвале значение-то си и, малко-по-малко, названия-та си, или сѫвѫршенно сѫ се забравиле, а други се повдигале [18]), и че, слѣдователно, днешно-то Панагюрище не е

[18]) Както е извѣстно, въ турско врѣме, прѣди урѣждание-то на *вилаети-тѣ* (области-тѣ), село-то *Самунджиово* бѣше незначително, неизвѣстно, и зависѣше ту отъ Златица, ту отъ Егрополе; (пѫрвий бѣше срѣдоточенъ градецъ на Златишка-та *каза̀* (околия), а вторий — на Егрополска-та, която се сѫстоеше почти отъ сегашна-та Орханийска). Но когато прѣди 27 години се урѣди Дунавска-та Область, главний ѝ управитель Мидхадъ паша направи Самунджиово срѣдище на една околия и го нарѣче *Орханиѐ*, на име-то на вторий турски султанъ Орханъ, на когото въ врѣме-то се тури основа на турско-то владѣние въ Европа, а пѫкъ промишленний и тѫрговский тогава градецъ Егрополе изгуби значение-то си и сега е сѫвсѣмъ испадналъ, както испадна и Златица, откакъ се премѣсти околийско-то управление въ Пирдопъ. Най-старо-то название на днешно-то Орханиѐ, което още всички-тѣ днешни орханийци помнѭтъ, е било *Зеленградъ*. — Така и нѣкогашний градъ *Червенъ* испадналъ, сталалъ село, а мѣстность-та, или село-то *Русе*, станало голѣмъ про-

единъ градъ, раздѣляемъ отъ рѣка-та на двѣ половини, ами сѫ два градове (доказателство за това и въ забѣлѣжка 33), отъ които единий — *Каменградъ*, е старъ, а другий — *Панагюрище*, е новъ. Население-то на тия два градове, отдавна вече сѫбрани, сѫединени въ единъ, трѣба да рѣши и да се произнесе да ли съ старо-то бѫлгарско име Каменградъ, или съ ново-то грѫцко — Панагюрище, да нарича мѣсто-то, или пѫкъ и съ двѣ-тѣ: *Каменградъ—Панагюрище*, както е и най-право и както и маджаре-тѣ прѣзъ тоя вѣкъ захванаха да наричатъ изедно съ двѣ-тѣ имъ имена два-та градове *Будинъ-Пеща*. — Додѣто обаче панагюрска-та градска община се рѣши и произнесе за именувание-то на мѣсто-то, азъ щѫ го наричамъ *Панагюрище*, както сега се нарича, макаръ Савва Илиевичъ, М. Дриновъ и духовникъ Атанасий да го наричатъ *Панигюрище*.

Най-сѣтне щѫ да споменѫ и за дадено-то на мѣсто-то турско название (разбира се подиръ завладѣвание-то на страна-та и заселявание-то на ямболски-тѣ прѣселенци). Това название е *Отлук-кюй* (село, което дава, произвожда, сѣно), както званично го наричатъ турци-тѣ, а мѣстни-тѣ жители, исключително бѫлгаре, сами по турски го наричатъ *Атлѫ-кюй* (коннишко село, село на конници-тѣ) [19]). Попъ Константинъ казва, че Панагюрище, или по турски Отлук-кюй, на голѣмина (μέγεθος) има около 600 кѫщи, всички-тѣ овчаре, пастире (ποιμένες, ἅπαντες) [20]). Илиевичъ, между друго, притуря, че Панагюрище „произвожда жито“ (това е погрѣшно казано) „и сѣно доволно, откуду се назива и Отлук-кюй“, а пѫкъ въ карта-та на Георги Цукала е забѣлѣжено само Ὀτλούκιοη

чугъ днесь градъ. — Градъ-тъ *Раково*, около петь часа на западъ отъ Котелъ, сѫществувѫщъ до около прѣди сто години (когато е растуренъ отъ кѫрджалие-тѣ), прочугъ съ изработвание-то и тѫргувание-то на мѣдни (бакѫрени) нѣща, сега е едно маловажно и незначително село. — Столица-та на маджарски-тѣ царйове, градъ-тъ *Будинъ* (Офенъ), слѣдъ като го прѣвзеха турци-тѣ (прѣзъ 16-я вѣкъ), които го владѣхѫ повече отъ 150 години, изгуби нѣкогашно-то си значение; вмѣсто него се повдигнало насрѣщно-то му, прѣзъ Дунава, рибарско село *Пещъ, Пеща*, днесь цвѣтущъ промишленъ и тѫрговски градъ, па и сѣдалище на маджарско-то правителство отъ 1867 год. насамъ.

19) Записки 8, 10 и 11, въ издаваемия се отъ Мин. на Нар. Просвѣщение Сборникъ, Кн. VI, Науч. Огд., стр. 381, 382 и 386.

20) Описание (или рѫководство) на Филиполска-та Епархия (Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς Ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως), печатано въ Виена прѣзъ 1819 година, стр. 40, § 31.

споредъ прѣдание-то, както видѣхме, наистина да сж се заселиле въ махали-тѣ Драгу́лина и Ма́решъ, а пжкъ приказвания-та за прѣселяване-то и заселяване-то на ямболци, може да сж се смѣсиле у нѣкои хора съ това на ония отъ Войника. И така, отъ изложено-то се дохожда до правилно заключение, че ямболци не сж прѣселени и заселени на мѣстность-та Панагюрище слѣдъ прѣвземание-то на Цариградъ, споредъ Чолакова, или въ врѣме-то на Мохамеда 2-й, споредъ Захариева и Иречека, ами много по̀рано: въ врѣме-то на Мурадъ 1-й, на когото въ царувание-то сж завладѣни тукашни-тѣ мѣста, сжгласно съ история-та и съ извѣстно-то вече мѣстно прѣдание, или пжкъ въ врѣме-то на сина му Баязидъ 1-й, когато турци-тѣ сжвършенно завладѣха Бжлгария.

Вжзъ основание на всичко до тука казано, установява се вжобще: че мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна е заселена въ незапомнени врѣмена, прѣди да завладѣятъ турци-тѣ страна-та, и се наричала *Каменградъ;* че мѣстность-та на дѣсния брѣгъ на сжща-та рѣка се е населила слѣдъ падание-то на бжлгарско-то царство и прѣди да прѣвзематъ турци-тѣ Цариградъ, — и то откакъ вече тая мѣстность е била нарѣчена *Панагюрище;* че съ измѣняване-то на врѣмена-та и на обстоятелства-та, измѣнило се или се забравило старо-то название на мѣстность-та на лѣвия брѣгъ, та захванало да се употрѣбява ново-то, — на тая на дѣсния брѣгъ, както много градове, села и мѣстности, въ разни врѣмена, по влияние-то на обстоятелствата, на случаи-тѣ, по разни причини, сж си промѣнявале и промѣниле именувания-та, или пжкъ едни сж падале, изгубвале значение-то си и, малко-по-малко, названия-та си, или сжвършенно сж се забравиле, а други се повдигале [18]), и че, слѣдователно, днешно-то Панагюрище не е

[18]) Както е извѣстно, въ турско врѣме, прѣди урѣждание-то на *вилаети-тѣ* (области-тѣ), село-то *Самунджиово* бѣше незначително, неизвѣстно, и зависѣше ту отъ Златица, ту отъ Егрополе; (първий бѣше срѣдоточенъ градецъ на Златишка-та *каза̀* (околия), а вторий — на Егрополска-та, която се сжстоеше почти отъ сегашна-та Орханийска). Но когато прѣди 27 години се урѣди Дунавска-та Область, главний ѝ управитель Мидхадъ паша направи Самунджиово срѣдище на една околия и го нарѣче *Орхание*, на име-то на втория турски султанъ Орханъ, на когото въ врѣме-то се тури основа на турско-то владѣние въ Европа, а пжкъ промишленний и жрговский тогава градецъ Егрополе изгуби значение-то си и сега е сжвсѣмъ испадналъ, както испадна и Златица, откакъ се премѣсти околийско-то управление въ Пирдопъ. Най-старо-то название на днешно-то Орхание, което още всички-тѣ днешни орханийци помнжтъ, е било *Зеленградъ*. — Така и нѣкогашний градъ *Червенъ* испадналъ, станалъ село, а мѣстность-та, или село-то *Руссе*, станало голѣмъ про-

единъ градъ, раздѣляемъ отъ рѣка-та на двѣ половини, ами сж два градове (доказателство за това и въ забѣлѣжка 33), отъ които единий — *Каменградъ*, е старъ, а другий — *Панагюрище*, е новъ. Население-то на тия два градове, отдавна вече сжбрани, сжединени въ единъ, трѣба да рѣши и да се произнесе да ли съ старо-то бжлгарско име Каменградъ, или съ ново-то гржцко — Панагюрище, да нарича мѣсто-то, или пжкъ и съ двѣ-тѣ: *Каменградъ—Панагюрище*, както е и най-право и както и маджаре-тѣ прѣзъ тоя вѣкъ захванаха да наричатъ изедно съ двѣ-тѣ имъ имена два-та градове *Будинъ-Пеща*. — Додѣто обаче панагюрска-та градска община се рѣши и произнесе за именувание-то на мѣсто-то, азъ щж го наричамъ *Панагюрище*, както сега се нарича, макаръ Савва Илиевичъ, М. Дриновъ и духовникъ Атанасий да го наричатъ *Панигюрище*.

Най-сѣтне щж да споменж и за дадено-то на мѣсто-то турско название (разбира се подиръ завладѣвание-то на страна-та и заселявание-то на ямболски-тѣ прѣселенци). Това название е *Отлук-кюй* (село, което дава, произвожда, сѣно), както званично го наричатъ турци-тѣ, а мѣстни-тѣ жители, исключително бжлгаре, сами по турски го наричатъ *Атлж-кюй* (коннишко село, село на конници-тѣ) [19]). Попъ Константинъ казва, че Панагюрище, или по турски Отлук-кюй, на голѣмина (μέγεθος) има около 600 кжщи, всички-тѣ овчаре, пастире (ποιμένες, ἅπαντες) [20]). Илиевичъ, между друго, притуря, че Панагюрище „произвожда жито“ (това е погрѣшно казано) „и сѣно доволно, откуду се назива и Отлук-кюй“, а пжкъ въ карта-та на Георги Цукала е забѣлѣжено само Ὀτλούκιοϊ

чугъ днесь градъ. — Градъ-тъ *Раково*, около петь часа на западъ отъ Котелъ, сжществувжщъ до около прѣди сто години (когато е растуренъ отъ кжрджалие-тѣ), прочутъ съ изработвание-то и тжргувание-то на мѣдни (бакжреци) нѣща, сега е едно маловажно и незначително село. — Столица-та на маджарски-тѣ царйове, градъ-тъ *Будинъ* (Офенъ), слѣдъ като го прѣвзеха турци-тѣ (прѣзъ 16-я вѣкъ), които го владѣхж повече отъ 150 години, изгуби нѣкогашно-то си значение; вмѣсто него се повдигнало насрѣщно-то му, прѣзъ Дунава, рибарско село *Пещъ, Пеща*, днесь цвѣтущъ промишленъ и тжрговски градъ, па и сѣдалище на маджарско-то правителство отъ 1867 год. насамъ.

[19]) Записки 8, 10 и 11, въ издаваемия се отъ Мин. на Нар. Просвѣщение Сборникъ, Кн. VI, Науч. Отд., стр. 381, 382 и 386.

[20]) Описание (или ржководство) на Филипополска-та Епархия (Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς Ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως), печатано въ Виена прѣзъ 1819 година, стр. 40, § 31.

(Отлук-кюй), безъ да е споменѫто нѣщо за него въ книга-та [21]). Д-ръ Иречекъ споменува, че турци-тѣ го наричѫтъ „Отлук-кюй, село-то на пасбище-то (турски *отлукъ*), което свидѣтелствува за старо-то пастирско занятие на жители-тѣ“. Излѣзва, че, споредъ казвание-то на горѣспоменѫти-тѣ писатели и както сѫмъ слушалъ, название-то *Отлук-кюй* е дадено на мѣсто-то, поради много-то трѣва и сѣно, които се произвождале тука, за пасища-та и защото жители-тѣ биле скотовѫдци, пастире, овчаре. Не знаѭ обаче до колко е вѣрно това твѫрдѣние, като имамъ прѣдъ видъ, че по немание доста па́ша и храна, по-голѣма-та часть отъ стада-та на тукашни-тѣ скотовѫдци лѣтно врѣме пасѣха по чужди па́сища, далече отъ тука, а пѫкъ зимно врѣме сѫ испращани (стада-та) на зимо́вище, пакъ въ други страни, както щемъ видимъ по-сѣтне, нъ друго е питание-то, ако турци-тѣ сѫ нарѣкле мѣсто-то Отлук-кюй, защото жители-тѣ му биле пастире, овчаре, скотовѫдци. — Колко-то за второ-то, *Атлѫ-кюй*, то било за това, че слѣдъ като турци-тѣ завладѣле страна-та, войскаре-тѣ, които отъ тука ходиле на военна служба султану, както ще се говори за това на мѣсто-то му, ужъ биле все *атлѝе* (конници), обстоятелство, което тоже не е доста основателно и едва-ли би могло да се поддѫржа. Споредъ прѣдание-то и ако се сѫди по нѣкои тукъ тамъ записки, записвани отъ ходивши на война хора въ пѫрва-та половина на тоя вѣкъ, може да се вади заключение, че нѣкои отъ тѣхъ сѫ имале конье, които имъ умрѣле [22]), ала не знаѭ до колко може да се приеме това обстоятелство за доказателство какво войскаре-тѣ сѫ били исключително конници, и че по тая причина мѣсто-то е нарѣчено Атлѫ-кюй, тѫй като турци-тѣ наричатъ конници-тѣ войници и *суварѝе*, *суварѝ аскерѝ*, па конници сѫ биле и *левенти-тѣ*, и *спахии-тѣ*, а по-рано *акѫнджие-тѣ* и *чакѫрджие-тѣ* [23]). Въ

---

[21]) Историо-географическо описание на Филипополска-та Епархия (Ἱστοριο-γεωγραφικὴ περιγραφὴ τῆς Ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως), отъ Г. Цукала, печатано въ Виена прѣзъ 1851 год., което е като допѫлнение на онова отъ попъ Константина. — Тука намирамъ за умѣстно да кажѫ, че, съ описание-то си на Т.-Пазарджишка-та Казѫ̀ (стр. 4—11), покойний Ст. Захариевъ е отговорилъ, както трѣбва, на това Цукалово сѫчинение.

[22]) Записки 4 и 6 въ сѫщия Сборникъ, Кн. VI, Науч. Отд., стр. 380, и начало-то на забѣлежка 93, стр. 108, въ тая книга.

[23]) Левенти-тѣ сѫ биле наемни войници — моряци, които венециане-тѣ сѫбирале отъ източни-тѣ народи, за това и биле нарѣчени *левантини*, *леванти*, отъ рѣчь-та levante, *истокъ*. Тѣ сѫ биле сбирщина, ала се много отличавале въ бойове-тѣ, та по тая причина и на турци-тѣ се поревнало, по подражание, или по примѣра на венециане-тѣ, да сѫ-

всѣкой случай обаче, за да се издири истинско-то, сѫщинско-то, турско название на мѣсто-то, — название, което едва-ли би ни било потрѣбно, — трѣбва да се намѣрѫтъ и провѣрѫтъ званични турски книжя, ако не по-стари, то поне отъ миналия вѣкъ, съ такива отъ сегашния. Само отъ по-стари турски книжя, каквито бихѫ могле да се намѣрѫтъ въ цариградска-та турска *тевтерханà* (старинарница, архива), ще може да се узнае да ли е *Отлук*, или *Атлѫ-кюй*, понеже въ всички-тѣ отъ тоя вѣкъ книжя и книги е писано пѫрво-то название. — А пѫкъ нѣкои отъ находящи-тѣ се още въ татар-пазарджишко-то окрѫжие турци го наричѫтъ, освѣнъ съ споменѫти-тѣ двѣ турски названия, и *Етли-кюй* (мѣсно село), може-би, по причина на много-то сушено и солѣно мѣсо (соломỳра, пастѫрмà), което нѣкога-си се приготвюваше въ тукашни-тѣ мѣсарници. Обаче и за това название нищо положително се не знае.

берѫтъ и урѣдѫтъ такава войска отъ доброволци и я нарѣкле *левентъ*. По-кѫсно захванале да взематъ за въ пѫлкове-тѣ на тая войска и по едно отъ десеть християнски дѣца. Испѫрво левенти-тѣ биле само моряци, а напоконъ отъ тѣхъ образувале и конници. Пѫрви-тѣ биле най-отлична-та турска морска войска, а на втори-тѣ назначение-то било: щомъ отслабне неприятеля, да го нападатъ и гонатъ съ сабли и съ копия (мѫждраци); такива биле по-кѫсно и *чакѫрджие-тѣ*, както и *акѫнджие-тѣ* (легки конници), които по-прѣди, въ врѣме-то на Османъ 1-й и Орхана, биле прѣдня стража: тѣ захващале бойя, тѣ най-напрѣдъ нападале на неприятеля. Много години левенти-тѣ биле полезни за дѫржава-та; тѣ ѝ сториле голѣми заслуги. По-кѫсно обаче захванале да пакостѫтъ, дори и въ прѣдателство биле подозрѣни, заради това, въ врѣме-то на султанъ Абдулъ-Хамидъ 1-й (1774—1779 г.), тѣхний пѫлкъ, който се е сѫстоялъ повече отъ бѫлгаре, билъ унищоженъ слѣдъ война-та съ Русия (1788 г.). Казарма-та на левенти-тѣ била на сега називаема-та хубава мѣстность *Левентъ-Чифликъ*, при Цариградъ. Въ Панагюрище сега съ название-то *левентъ* наричатъ младъ, хубавецъ, приличенъ, юнакъ човѣкъ. — Че левенти-тѣ, или повечето отъ тѣхъ, сѫ били християне, че между тѣхъ е имало и бѫлгаре, — обстоятелства, за които турци-тѣ избѣгватъ именно да говорѫтъ, — могѫтъ да послужѫтъ, поне за косвенно доказателство, слѣдующи-тѣ обстоятелства: 1) двѣ пѣсни, които нѣкога се пѣяха въ Панагюрище около Благовѣцъ (25-й Марта; трѣбва да се знае, че прѣзъ тоя мѣсецъ турци-тѣ сѫбиратъ войници-тѣ, — новобранци-тѣ), отъ които една-та на Левѐнтъ Тóдаръ, — „Тóдаре-ле, Левѐнтъ Тóдаре, Тóдаре левéнтину“, която е повече любовна, и друга на Левѐнтъ Пéтко, въ която се споменува, че тоя послѣдний „оставилъ младà годенѝца, та отишѫлъ на войскя на бяло море“, отъ гдѣто се вече не вѫрналъ. 2) Султанска-та заповѣдь за урѣждание-то на другъ пѫлкъ, вмѣсто тоя на левенти-тѣ, съ която се строго забранява щото на *мис-*

2.

Споредъ мѣстоположение-то си, Панагюрище се намира въ Южна-Бѫлгария, у Татар-Пазарджишко-то Окрѫжие, въ срѣда-та на Срѣдна-Гора на севѣръ, далече около 30—35 километри отъ Стара-Планина, откѫмъ Златица. То е окрѫжено отъ слѣдуѭщи-тѣ срѣдногорски дѫбрави, гори и високи гористи и полуголи брѫда, могили и рѫтове: Буна́я, Бѣлотру́пъ, Лива́да-та, Срѣдний-Гйолъ, Чита́шкий-Гйолъ, Брати́я, Ли́сецъ, Ра́слатица, Ту́рколица, Ка́пча, Брата́ница, Дядо, Руса́линъ, Илийндень, Царйови-Сливи, Балаба́нова-Кория, Монастѝръ (защото и тука нѣкога е имало обитель, та още се намиратъ развалини отъ сгради) и Висо̀къ.

Окрѫжено отъ показани-тѣ гори, могили и рѫтове, по-голѣма-та часть отъ Панагюрище е заселена на равнище, а останала-та, както вече видѣхме, по двѣ брѫда. Освѣнъ споменѫти-тѣ мѣстности, Панагюрище на-близо е обиколено, почти отъ всѣка страна и съ хубави кории (лѣсове, браница), та за това тука климатъ-тъ е здравъ и прохладенъ, вѫздухъ-тъ е чистъ и извира сладка и студена вода за пиение. Илиевичь казва: „Панигюрище

кине-тѣ (мрѫсници-тѣ, нечисти-тѣ), *едибсизе-тѣ* (не добрѣ отхранени-тѣ, неблаговѫспитани-тѣ), *ерга́те-тѣ* (работници, надничаре) и въ всѣко отношение недостойни-тѣ отъ *рая-та* (християне-тѣ подданници) да се не дава вече *мюлязимѐт* (да се обучава и приготвюва нѣкой за да стане *спахия*), *заимѐт* (вѫзнаграждение съ малка часть земя да се ползува отъ нея заслужившъ войникъ, но да дава десетѫкъ) и *тима̀р* (ползувание съ десетѫка отъ произвѣдения-та на земи-тѣ на нѣколко села). Ония, които сѫ имале *тима̀р*, наричале сѫ се *спахии*. И между заиме-тѣ и спахии-тѣ е имало християне, както се споменѫ по-горѣ. Пѫрви-тѣ сѫ биле заслужившии войници, каквито сѫ, за примѣръ, наши-тѣ опѫлченци, та за това имъ е отстѫпено по малко земя, а втори-тѣ сѫ биле конници, — нѣщо като западноевропейски-тѣ рицаре, и съ извѣстни задѫлжения. Освѣнъ тия, имало е и другъ видъ турци спахии (феодале), на които още въ врѣме на завладѣвание-то на Бѫлгария, или по сѣтне и въ други бойове, сѫ отстѫпени села и градове съ земи-тѣ имъ, защото се отличиле въ бойове-тѣ; (такива сѫ биле и ония отъ бѫлгарски-тѣ и босненски-тѣ болере, които, за да запазатъ имоти-тѣ си, въ врѣме на завоевание-то сѫ се потурчиле). Въ Бѫлгария, най-много спахии имаше въ Кюстендилско и Срѣдецско Окрѫжия. Споредъ тима́ра (при́хода) си, въ военно врѣме всѣкой тимариотинъ е билъ дѫлженъ да доставя и да прѣдвожда по извѣстно число спахии (конници) на свои расноски (ужъ), тѫй като десетѫкъ-тъ му е билъ отстѫпенъ да се ползува съ свои-тѣ *капу-йолдаше*, или *капусу-халкѫ* (другаре-сѫпѫтници, служащи на единъ господаръ, или домашни хора).

ъ село на изрядно мѣстоположение. Съ една страна возвишае-
-тѣ мало по мало на севѣръ планини, кои окончаватъ въ чете-
хъ верхахъ во образъ амфиѳеатра, а съ друга-та на полудне съ
вни-тѣ му поля, представляватъ го весма угледно и красно".

Отъ окрѫжаѭщи-тѣ го гори откѫмъ севѣръ и севѣроистокъ, стичатъ рѣкици, долове, потоци, които образуватъ рѣка-та *уда-Яна* [24]), която минува прѣзъ срѣдъ града, отъ севѣръ кѫмъ ъ, та го дѣли на 2 дѫлги части, — източна и западна. Тия ѣ части сѫ извѣстни-тѣ вече Каменградъ и Панагюрище, раз-лени на махали, както видѣхме. Прѣзъ западна-та часть тѣче, ъ севѣрозападъ кѫмъ истокъ, *Мáрешка-та рѣкà,* та раздѣля, една ъ друга, двѣ-тѣ махали Марешъ и Караманъ, а прѣзъ източна-та че, отъ истокъ кѫмъ западъ, извѣстния ни вече *Драгýлинъ долъ.* рѣкица-та, и долъ-тъ, който лѣтно врѣме прѣсѫхва, се втичѫтъ Луда-Яна посрѣдъ града. Откѫмъ южна-та му страна, на-близо града, текѫтъ, откѫмъ истокъ, рѣкица-та *Мéрулъ,* и откѫмъ падъ, — *Бáнско-то дерè,* които тоже се втичѫтъ въ Луда-Яна, ято, откакъ прибира, между села-та Бѫта и Попинци, *Банска-та ька,* нарицаема и *Бѫтовска,* влива се въ Марица, около 10—15 лометри на югъ отъ града Т.-Пазарджикъ.

Панагюрско-то землище е сѫпрѣдѣлно: откѫмъ истокъ, съ рѣлецко-то землище; откѫмъ севѣръ, съ златишко-то и коприв-енско-то; откѫмъ зададъ, съ меченско-то, и откѫмъ югозападъ, попинско-то, бѫтовско-то и банско-то землища. Названия-та на ѣстности-тѣ на прѣдѣли-тѣ сѫ: Три дрѫве отъ меченска-та кория; ража-та при долà; долъ-тъ Вáгренъ, при който на-близо има ѣди отъ римски пѫть; Кáйсторски Клáденецъ; Побúтъ Кáмикъ; юлековъ Долъ; Бялъ-Клáденецъ; Герджúкъ Кáмикъ; Дóлна Чéр-ва; Чáмовъ Клáденецъ; Жѫ́лтия пѫть; Петлóва Могúла; Кума-ічово (камѫкъ като кѫща); Рóсна-Могúла; Стрѣзовъ Клáденецъ; ялъ Кáмикъ; Сѫртъ; Срядна-та поляна подъ Арбýтъ (единъ рски вѫрхъ); Арбутска-та планина; срядно-то дерè (потокъ, рѣ-ца) на Буная; Копривщенския пѫть; по края на гора-та Бичъ,

[24]) По причина на бѫрзо-то ѝ течение и опустошения-та, които прави кога дотече, рѣка-та е нарѣчена *Луда-Яна.* Въ сегашния вѣкъ тя е дотичала прѣзъ 1827, 1840, 1868 и 1876 години; чинѫла е много поврѣди, пакости и хора сѫ се удаввале въ нея. Илиевичь подтвѫрдява това: „Рѣка-та, коя тече посрѣде него, многажди побѣснява, наводняема толико, щото относи домове и рукодѣлни: откуду е получила и име Луда-Яна." — С. Христовъ погрѣшно я нарича *Яворица* (Отечествено Землеописание, 1890 год., стр. 48). Такова име хора-та тука не знаятъ, но Раковски нарича рѣка-та Тунджа съ име-то *Яворица.*

та право на бунара (клáденецъ, вѫбелъ, гирàнъ); малка-та поляна надъ пѫтя; Урáци и долъ-тъ на Злáтовица; Продупченъ Кáмикъ; срѣда-та на митирѝзе-тѣ: долъ-тъ на Братѝя; гора-та Окопàнъ; Сѝва-та грамада (натрупано градиво, камѫне и керпиче, отъ развалена твърдиня, при която минува една пѫтека отъ Панагюрище за нѣкои югозападни села на бивша-та Златишка, а сега Пирдопска Околия); да се слѣзе въ срѣда-та на воденична-та вада и ето пакъ три-тѣ дрѫве въ меченска-та кория[25]).

Споредъ както е заселено, Панагюрище има доста войскобранително (стратегическо) положение. Това положение доста помогна на панагюрци въ врѣме на срѣдногорско-то вѫзстание прѣзъ 1876 год., което избухна тука (забѣлѣжки 3 и 35) и напоконъ въ други още мѣста у Срѣдна-Гора и Южна-България. Всѣкому е извѣстно колко юнашки тогава, съ разни-тѣ си не еднакви орѫжия и черешови-тѣ топове, панагюрци противостояха четери дни на турски-тѣ редовни и нередовни войски. Отъ Пловдивъ прѣзъ Т.-Пазарджикъ и Панагюрище за Златица, гдѣто до прѣди 25—28 години пѫть-тъ водѣше за сѣверна и въ много случаи за сѣверо-источна Бѫлгария, никѫдѣ се не срѣща такава войскобранителна мѣстность, каквато е панагюрска-та. Тоя друмъ е сѫществувалъ още въ римско-византийски-тѣ врѣмена. По нѣкадѣ здрави останки по нѣкадѣ развалини отъ него и до-сега се виждатъ на-дѣсно на сегашния пѫть отъ Т.-Пазарджикъ за Панагюрище, а най-много личи около извѣстна-та ни вече твърдиня на Красенъ, както и на сѣверъ отъ Панагюрище, по пѫтя за Златица, пакъ се показва тукъ-тамъ. Тоя пѫть, между друго, може да е пазенъ отъ твърдини-тѣ на Крáсенъ (кѫмъ югъ), на Медѐтъ и Голяма-Братия (кѫмъ сѣверъ).

---

[25]) Макаръ, че ония отъ панагюрци-тѣ, които сѫ скотовѫдци и земедѣлци, както вѫобще и всички ония, които иматъ работа въ гори-тѣ, по прѣдание, сѫ запомнили и знаѭтъ тия мѣстности, то все пакъ когато прѣзъ 1865 год. покойний В. Чолаковъ е написалъ извѣстно-то вече твърдѣ кратко „Описание на Панагюрище“, ги е провѣрилъ съ турска-та сѫпърлама (султанскиферманъ за предѣли-тѣ), отъ която се нахождалъ прѣводъ въ тевтери-тѣ на покойния Стойо Босийовъ, у когото тоже се нахождалъ и прѣводъ отъ фермана за правдини-тѣ на панагюрци. Споредъ казвание-то на нѣкои, споменѫти-тѣ тевтери биле прибрани въ училищна-та книжница, ала, както всички други книги и книжя, изгорѣле въ вѫзстание-то, а споредъ други, тѣ изгорѣле, въ сѫщо-то врѣме, заедно сѫ кѫща-та на ступанина имъ. Прѣводи отъ сѫнърлама-та и отъ други още нѣкакви-си фермане, е имало и у покойния Велко Илчовъ, нѣкогашенъ селски векилинъ, ала като изгорѣ кѫща-та му, въ врѣме на вѫзстание-то, тѣ сѫ изгорѣле заедно съ нея.

Че отъ Пловдивъ прѣзъ нѣкогашния Каменградъ за Златица имало пѫть, доказва се и отъ находящия се надъ рѣка-та Тополца мостъ, поправенъ въ начало-то на тоя вѣкъ вѫрху стари-тѣ основи, въ гориста та мѣстность Медѐтъ, между Панагюрище Златица, за който споменува и г-нъ Иречекъ[26]), както и отъ ави-тѣ още основи на другъ такѫвъ растуренъ вече мостъ по щия пѫть, надъ сѫща-та рѣка, а така сѫщо и отъ споменѫти-тѣ -прѣди твѫрдини, отъ които нѣкои сѫ по край пѫтя, други не лече отъ него. Освѣнъ рѣченни-тѣ два мостове, на югъ отъ нагюрище имаше още единъ голѣмъ, нарѣченъ *Каменъ-Мостъ*, йто панагюрци, въ врѣме на вѫзстание-то, растуриха съ голѣми ки за да не могатъ ужъ да минатъ турски-тѣ войски, ала той -скоро се поднови, макаръ и не такѫвъ, какѫвто бѣше, та сега къ прѣзъ него минува пѫтя[27]).

И, дѣйствително, — освѣнъ пѫть-тъ, който минувалъ прѣзъ опса, та прѣзъ Стара Планина сѫединявалъ Пловдивъ, съ Дунава, — не може да се не приеме, че сѫщеврѣменно трѣбва да сѫществувалъ, или дори по-кѫсно да е отворенъ, и пѫтя Пловвъ—Каменградъ—Златица, прѣзъ Тетевене и Етрополе, за вѫтрѣшсти-тѣ на Долна-Мизия и че, както прѣди дохождание-то на рцитѣ, така и откакъ тия послѣдни-тѣ завладѣле страна-та, тоя ть е билъ единъ отъ най-прѣки-тѣ пѫтища, отъ Пловдивъ за послѣдня-та страна. Това се подтвѫрдява и отъ обстоятелство-то, както вече казахъ, до прѣди 25 или 28 години, не само всич-тѣ тѫрговски стоки се прѣнасяха съ товарни коне (кервани) зъ тоя пѫть, — (понеже до прѣди урѣждание-то на набити-тѣ тища, както е извѣстно, пѫтувания-та и прѣнасяния-та на стоки цѣло Турско ставаше по такѫвъ начинъ), а най-много пловский и татаръ-пазарджишкий оризъ, дунавска-та риба и камен-

[26]) Пер. Спис. на Б. Кн. Др. Кн. VIII, стр. 17 и 18. — Че тия мостове сѫ останале отъ прѣди турско врѣме, служѫтъ за доказателство и находящи-тѣ се при една отъ твѫрдини-тѣ *латински гробища*, както и утвѫрждение-то на г. Иречека, че отъ Златица излизатъ двѣ пѫтеки прѣзъ планина-та, — една та кѫмъ Тетевене и отъ тамъ за Ловечъ, а друга-та кѫдѣ Етрополе.

[27]) Споредъ както изглѣждаше обаче, тоя мостъ трѣбва да е граденъ въ турски-тѣ врѣмена. Прѣди 30—35 години той бѣше се поразвалилъ, та за поправяние-то му, което стана, разбира се, лѣтно врѣме, освѣнъ други-тѣ разноски, похарчени биле 400 гроша (80 лева) само за чесновъ (бѣлъ) лукъ, който изѣле работници-тѣ. Това се вижда отъ тевтера на единъ нѣкога-си селски векилинъ. Сега мостъ-тъ е направенъ малѫкъ и почти слабъ; не е вече голѣмъ, нито е пѫкъ твѫрдѣ якъ.

на-та (влашка) соль, ами и редовни и нередовни турски войски минуваха, когато сѫ имале работа кѫдѣ Руссе, Шуменъ, Силистра, или другадѣ въ Севѣрна Бѫлгария[28]). Конници и пѣши турски войски постоянно минуваха и въ послѣдня-та русско-турска война, до прѣвземание-то на Плѣвенъ. По причина на тоя пѫть, тука, както още всѣкой помни, бѣха построени много голѣми ханове (страннoприемници) не само съ помѣщения за много пѫтници, ами и по за стотини коньe и другъ ѣдѫръ добитѫкъ. Всеизвѣстно, е, че турски-тѣ топове и пожари тѣ въ вѫзстание-то опустошиха тия сгради. — Слѣдъ устройство-то на вилаети-тѣ (1864 —1865 год.), като начнаха да се строѭтъ и набити-тѣ пѫтища (шосета), турци-тѣ бѣхѫ скроиле направа-та на пѫтя Тат.-Пазарджикъ—Панагюрище—Златица—Етрополе—Абланица, както и Срѣдецъ—Етрополе, ала и панагюрци и етрополци ходатайствувахѫ по онова врѣме да се не строѭтъ прѣзъ мѣста-та имъ такива пѫтища, „защото щѣло да стане още по-голѣмо *джадде* (друмъ, пѫть, по който постоянно се пѫтува), та всѣкога щѫтъ да минуватъ войски да имъ дотѣгватъ и пакостѭтъ". Власти-тѣ (или, по-право хора-та, на които бѣше възложено кроежь-тъ и постройка-та на пѫтища-та) уважиха молби-тѣ имъ и, вмѣсто прѣзъ Етрополе, пѫть-тъ се прѣкара прѣзъ неизвѣстно-то почти до тогава село Самунджиово (сегашно-то Орхание), което стана, както казахъ, срѣдище на нова-та околия, и Етрополе захвана да испада, а панагюрский пѫть си остана пакъ въ пѫрво-то положение. Сега само отъ Т.-Пазарджикъ до Панагюрище може да се пѫтува съ всѣкакви кола, ала не и отъ Панагюрище за Златица, за гдѣто едвамъ прѣзъ тая година се започна копание-то и строение-то набитъ пѫть. — Въ всѣкой случай обаче, дори и сега би могло да се поддѫржа, че тоя сѫщия пѫть, като се поправи и урѣди, ще бѫде доста полезенъ за население-то, въ икономическо отношение, па и за Дѫржава-та, въ военно отношение, макаръ вече сега Панагюрище и да се намира въ срѣдъ Бѫлгария, нъ това послѣдно-то питание може да се разрѣши само отъ вѣщи по работа-та хора[29]).

[28]) Записка 36 и забѣлѣжка-та кѫмъ нея, Сборникъ М. Нар. Просв. Кн. VI, Науч. Отд., стр. 397.

[29]) Че панагюрска-та мѣстность е стратегическа, та за това въ стари-тѣ врѣмена е била обиколена отъ всѣкадѣ съ крѣпости, твѫрдини, стражарници, които сѫщоврѣменно сѫ пазиле и друмъ-тъ, не остава никакво сѫмнѣвание. Види се, че и по тая причина мѣстность-та е била избрана за срѣдище на 4-я бунтовнически окрѫгъ прѣзъ 1876 год. въ врѣме на вѫзстание-то. Освѣнъ това, слѣдъ като русси-тѣ прѣвзеха

Земя-та, почва-та, е доста камениста и пѣсжчлива въ пана-
рско, та не е яко плодовита, ала всè пакъ се ражда червенка-
пеница, просо, ичимикъ, овесъ, ровъ, кукурузъ (царевица), много
бава ржжь и доста барабой (картофи, патати, кромпиръ). За
ва въ Панагюрище хора-та ѣджтъ повече ржжанъ хлѣбъ, като
югажди нѣкои смѣсватъ въ ржжано-то брашно и кукурузно, или
рабой, защото, макаръ и да е хубава и вкусна тукашна-та
жжь, хлѣбъ-тъ става още по-сладжкъ и по-вкусенъ, когато въ
жано-то е смѣсено малко кукурузно брашно, или барабой. Тука
стжтъ и вирѣятъ всѣкакви и разни обикновенни овощни држ-
та, макаръ и не въ голѣмъ размѣръ, и въ всѣкой дворъ почти
намиратъ по нѣколко; кога цжвтжтъ пролѣтно врѣме, градъ-тъ
вижда много хубавъ. Има и малко лозья, обаче облага-та отъ
хъ е малка, защото климатъ-тъ твърдѣ имъ неподобрѣва. Отъ
—20 години насамъ се насадиха и доста гюлове (шипоци,
зи), та съ изваждано-то отъ това цвѣте масло множина захва-
ха да тжргуватъ. Прѣди години, въ много кжщи се хранѣха и
би, па се джржѣха и кошери (отглѣдвание пчели), та хора-та
важдаха много коприна (свила), хубавъ медъ и восжкъ за про-
вание, нъ отъ вжзстание-то насамъ малцина и твърдѣ рѣдко се
нимаватъ съ тая работа. Тука се раждатъ по малко и всѣкакви
енчуци и зелия, ала като не стигатъ за потрѣба-та на насе-
ние-то, както и жита-та, то всѣка сжббота за тжржище-то въ
нагюрище донасятъ отъ Т.-Пазарджикъ, Ихтиманско, Пирдопско
отъ околни-тѣ села за продавание не само храни, ами и овощия,
енчуци, вжглища, држва за горѣние, па всичко се испродавва.

Плѣвенъ прѣзъ 1877 год., турци-тѣ на-бжрзо натрупаха до 20 хиледи души войска около Панагюрище за да спржтъ напрѣдвание-то на русски-тѣ войски кжмъ Т.-Пазарджикъ. Главенъ заповѣдникъ на турски-тѣ войски бѣше Шакиръ паша, а напоконъ пристигна и извѣстния Сюлейманъ паша. Тоя послѣдния сжобщи на мѣстни-тѣ пжрвенци, че тука ще да стане *Вторий Плъвенъ*, та да обадатъ на население-то да се изсели, колкото е вжзможно по-скоро. Обаче, додѣто да се разрѣши питание-то за изселявание-то, Сюлейманъ паша внезапно се оттѣгли съ по-голѣма-та часть отъ войски-тѣ си кжмъ Т.-Пазарджикъ; слѣдъ него се оттегли и Шакиръ, който остави само 4000 души войници тука, подъ началство-то на Асанъ паша. Нъ тия послѣдни-тѣ, като не можѣхж да противостожтъ на многобройна-та русска войска, която ги нападна и откжмъ северъ и откжмъ западъ, слѣдъ едно сбивание при село Мечка, на 31-й Декемврия 1877 год. оттеглихж се и тѣ кжмъ Т.-Пазарджикъ. Когато, въ сжщия день привечеръ, навлѣзоха въ Панагюрище, русси-тѣ заварихж тука още много турски войници, ранени-тѣ и болни-тѣ имъ, които пуснаха да си отиджтъ, откакъ имъ отнеха оржжия-та.

Както казахъ, защото земя-та не е доста плодоносна, то отъ памтивѣка панагюрци сѫ се занимавале съ скотовѫдство, съ занаяте и съ тѫрговия; малцина сѫ ония, които копале, орале и сѣяле земя-та. Панагюрище е било едно отъ пѫрви-тѣ мѣста въ въ Южна България, у които се е вѫдилъ добитѫкъ. Тука сѫ се вѫдили хубави овце, ѣдри говеда и отъ добра порода конье. Свинье и кози се хранатъ почти у всѣкого, колкото за домашна потрѣба, понеже сланина-та (свинско мѣсо, насолено въ каца) е главна-та блáгиня на панагюрци, прѣзъ цѣла година, а лѣтно врѣме въ всѣка кѫща се употрѣбява козие млѣко, — твѫрдѣ рѣдко и кравешко, — което ѣдѫтъ повече подквасено (кисело). — Защото не стигѫтъ хранени-тѣ у дома кози и свинье, то всѣка зи́ма и пролѣть се докарватъ и отъ други страни по нѣколко стотини такива, които скоро-скоро се испродавватъ. Само отъ нѣколко години насамъ захвана да се продава, купува и употрѣбява отъ малцина всѣкидневно почти, козие-то, овче-то, а по нѣкога — и говеждо-то мѣсо. Грѣхота е било и не е напрѣдвалъ оня, който си заколи овца или говедо отъ тамазлѫка. Исключение бѣше само за крѫщения-та свадби-тѣ и за *курбане* (жѫртвопринасяния за спомени) зарадъ умрѣли-тѣ, както и когато се празднуватъ именни дни, нъ се глѣдаше щото крава-та или овца-та да сѫ ялови или стари, или пѫкъ, ако сѫ овенъ или волъ, то да сѫ такива, които яко не чинѫтъ пари. — Биволе, магарета и мѫски (катѫре) нито се вѫдатъ тука, нито се употрѣбяватъ за работа. — Почти въ всѣкой дворъ се нахождатъ кокошки, а пѫкъ въ много има гѫски, патици, мисирки (пуйки) и то само за домашна потрѣба, та не и за продавание.

По причина на голѣмия студъ и по немание достаточно храна за добитѫка, тамазлѫкчие-тѣ испращаха зимно врѣме стада-та си *на зимо́вище* въ топли-тѣ и низски-тѣ страни между Одринъ—Цариградъ—Бургасъ—Калиполъ, а лѣтно врѣме, по немание достатачно па́сища за многобройни-тѣ овце, говеда и конье, — *на ила́нина*, *на па́ша*, въ бѣлйовски-тѣ, родопски-тѣ, самоковски-тѣ, витошски-тѣ и рилски-тѣ пасища. Малко-то (7—8) панагюрски па́сища едвамъ стигаха за па́ша на домашния добитѫкъ и за дѫржание на 4—5 хиледи овце *сагма́лъ* (за доение) съ потрѣбни-тѣ за това *бачии* (мандри, колиби, у които се приготвюватъ сиренье-то, масло-то и кашкавалъ-тъ). Мнозина скотовѫдци имахѫ и свои собственни лѣтни па́сища *(ила́нини)* и зимо́вища *(кѫшла́)* за стада-та си, както и до-сега още нѣкои иматъ по Витоша, Дубнишко и Одринско, макаръ вече и да нематъ стада, или и да

имать нѣкои, то твърдѣ малко [30]). И котленци, както е извѣстно, прѣди освобождение-то бѣхѫ отъ първи-тѣ овцовѫдци, нъ и тѣхни-тѣ стада всѣкога сѫ биле въ Добруджа.

[30]) Ето какъвъ бѣше *тамазлѫкчилѫкъ-тъ* (вѫдение овце, говеда и коньe) въ Панагюрище: повечето отъ половина-та панагюрци имаха по 100, 150, 200, 500, 1000 и повече овце и нѣколко коньe; други имаха по 50, 100 до 200 и 500 говеда, тоже и нѣколко коньe, а пѫкъ нѣкои имахѫ и овце, и говеда, и коньe. Понеже е било трудно всѣкой отдѣлно да пази стада-та си, особенно овце-тѣ, които се подраздѣлятъ на *шúлета* (едногодишни агнета), *йозъ* (ялови, заедно съ двѣгодишни-тѣ агнета и мѫжки-тѣ, които отлѫчватъ 40—50 дни прѣди Кръстовдень, когато щѫтъ да ги пущѫтъ за сѫединяванне съ женски-тѣ) и *сагмáлъ* (овце за доение) и които трѣбва все по отдѣлно да се пазатъ и хранатъ, то, отъ памтивѣка, за улеснявание, по 10—15—20 души захванале да сѫбирѫтъ наедно овце-тѣ си, та сѫставятъ *оджáкъ* (единъ видъ дружина, зáдруга) и като ги раподѣлятъ спорѣдъ показани-тѣ три вида, едни глѣдѫтъ и пасѫтъ първи-тѣ, други — втори-тѣ и трети — послѣдни-тѣ, а други лѣтно врѣме седѫтъ на бачия-та, та правятъ масло, сиренье, или кашкавалъ. Слѣдъ Кръстовдень, йозъ-тъ, сагмалъ-тъ и *дзвúзета-та* (шúлета, които влѣзватъ въ третя година) сѫбиратъ наедно и тогава се *пуща кочъ,* съ други думи, пущатъ мѫжки-тѣ при женски-тѣ за сѫвокупяванне. На всѣкого овце-тѣ се познаватъ съ по единъ прорѣзанъ *бѣлѣгъ* на ухо-то и съ *дамгá* (знакъ) отъ катранъ на плѣщи-тѣ, на гърба, или дѣто и да бѫде по кожа-та. Има обаче искусни и вѣщи овчере, които по глава-та, по очи-тѣ и по тѣлосложение-то ѝ познаватъ чия е овца-та, безъ да глѣдѫтъ дамга-та или бѣлѣгъ-тъ. *Кръкъмъ* (стрижение на овце тѣ) става прѣзъ мѣсецъ майя за вълна-та, а прѣзъ августа, — за éрина-та. Главатаръ-тъ на оджака се нарича *кехая* и оджакъ-тъ носи негово-то име, презиме, или прякоръ, като за примѣръ: *Балабановъ* оджакъ, *Делибалтовъ* оджакъ и така нататакъ. За да бѫде нѣкой кехая, той трѣбва да има поне около 300—500 свои овце. Управление-то и домакинство-то на оджака е въ негови-тѣ рѫцѣ. Той се грижи за храна, приготвюва за лѣтно врѣме *плáнини* (пасища), а за зимно, — *кѫшлá* (зимовище); той продава на търговци-тѣ произвѣдѣния-та: масло, сиренье, кашкавалъ, вълна, ерина, както и мѫжки тѣ, ялови-тѣ и стари-тѣ отъ овце-тѣ, или пѫкъ ги задържа за своя смѣтка, по цѣни-тѣ, по които сѫ се продале отъ други-тѣ оджаци; той плаща изцѣло и *беглúкътъ* (данѫкъ за овце-тѣ на 10-тѣ по 1, който испърво бѣше въ натура, а отъ послѣ въ пари). Всѣка година около Кръстовдень (14-й Септемврий) задруга-та преглѣдва смѣтки-тѣ си, па откакъ се извадатъ станали-тѣ разноски, заплати-тѣ на кехая-та и на овчере-тѣ, които сѫ едни и сѫщи-тѣ задружници, печалба-та се распрѣдѣля всѣкому спорѣдъ количество-то на овце-тѣ, защо-то, нема сѫмнѣвание, който има повече овце, то повече разноски му се въздагатъ, ала пѫкъ и повече приходъ получава. Откакъ се преглѣдатъ и расчистатъ смѣтки-тѣ, всѣкой отъ другаре-тѣ е вече свободенъ: или да остане и за идуща-та година въ сѫщия оджакъ, или да си *отлѫчи* овце-тѣ и да отиде въ другъ, обаче твърдѣ

Повечето скотовждци, особенно ония, които имаха много добитжкъ, се занимаваха и съ тжргувание на жива стока, като всички тѣ мжжки отъ овце-тѣ си и нѣкои отъ говеда-та отдѣляха, па

на-рѣдко се случва да се отлжчватъ; едвамъ-ли въ 10 или 15 години би се рѣшилъ нѣкой да се отдѣли отъ извѣстенъ оджакъ. — По тоя сжщия начинъ сж се сжставиле и говежди-тѣ оджаци, съ тая само разлика, че говеда-та се не дѣлжтъ, както овце-тѣ на три видове, ами всички тѣ, — мжжски и женски, млади и стари, — сж заедно, сжставятъ едно стадо, което се подраздѣля на нѣколко чреди, по 200—300—400 всѣка една, спорѣдъ мѣсто-то, защото повече говеда наедно немогжтъ да пасжтъ и да се хранжтъ, ала вечерь пакъ всички-тѣ говедаре съ чреди-тѣ си се прибиратъ на едно мѣсто, на *вгрека* (легалище, или мѣсто за нощувание). Говедо-то отъ една чреда не побѣгва въ друга, макаръ дене когато пасжтъ да се случва да се намѣсватъ, обаче то пакъ само се отдѣля. Както безъ кучета, така и безъ колкото сж потрѣбни овчере, овце-тѣ не могжтъ, тогава когато, като има кучета при говеда-та, единъ само говедаръ може да пасе една чреда говеда, да ги пржска и да ги сжбира. По сжщи-тѣ казани по-горѣ причини и говеда-та зимно врѣме ходатъ на зимовище въ споменжти-тѣ мѣста, а лѣтно врѣме се вржщатъ за планина по рѣченни-тѣ вече пасища. Приходи тѣ отъ говеда-та се сжстоjжтъ въ това: нѣкои отъ млади-тѣ 4—5 годишни юнци, поради ѣдрия имъ растъ и сила-та имъ, се продаваха, както бѣше прѣди около 20 години, по 1000 до 1200 гроша (200 до 240 лева) единия на земледѣлци-тѣ въ Панагюрище, Пловдивска-та, Т.-Пазарджишка-та и Ихтиманска та Околии за впрѣгание, работение, а други, заедно съ стари и ялови крави, — на джелепе-тѣ, които ги караха въ Цариградъ, или ги колѣха въ панагюрски-тѣ салхани (скотобойни). — Коньe-тѣ особенно, отдѣлно се не хранатъ. Всѣкой кехая, овчаръ, говедаръ, спорѣдъ овце-тѣ, или говеда-та си, има по 10, 20, 50, 100 и до повече конье, които заедно съ овце-тѣ или говеда-та пасжтъ, безъ да имъ се дава каква годѣ житна храна, както на тия послѣдни-тѣ, — трици съ соль. За продавание-то на конье-тѣ, кехаи-тѣ никакъ се не мѣшатъ; ступане-тѣ имъ си ги продаватъ комуто щжтъ. Нъ, обикновенно, конье-тѣ се продаваха и купуваха въ Срѣдецъ, Одринъ и Цариградъ за войска-та. Много пжти пролѣть и есень, когато сж се завжрнале отъ зимовище, или щжтъ да тржгватъ, та дойдатъ около града овце-тѣ и говеда-та, — това дохождание бѣше обичай, — дохождахж тжрговци помаци да купуватъ конье-тѣ за сжща-та цѣль. Освѣнъ на земедѣлци-тѣ, никому другому се не продава стока на по́чакъ, на *вересия* (потурчена бжлгарска рѣчь, — *на-вѣра*). Пжрво се наброяватъ пари-тѣ, па тогава се отлжчватъ продадени-тѣ овце, говеда, или конье, та се прѣдаватъ на купувача, който вече имъ туря своя-та дамга. Дамга-та на конье-тѣ и говеда-та се туря съ нагрѣяно, силно нажежено желѣзо, което оставя бѣлѣгъ гдѣто се залѣпя вжзъ кожа-та на плѣщи-тѣ, или на друго мѣсто по дебелини-тѣ на крака-та, на тѣло-то; дамга-та е начална-та буква отъ име-то на ступанина; такава е тя въ много случаи и на овце-тѣ. За говеда-та, както и за конье-тѣ, никакжвъ данжкъ се не плаща. —

като купуваха още отъ други нѣкои тукашни скотовждци, както и отъ разни други страни, именно: въ Западна Бжлгария, Сжрбия и Босна, отхранваха ги добрѣ и напоконъ ги караха въ Цариградъ за про́данъ. Такива тжрговци, каквито имаше не само въ Панагюрище, ами и въ Котелъ, Самоковъ, Копривщица и въ други нѣкои мѣста, се наричахж и още се наричатъ *джелепе*[31]). Съ джелепска-та тжрговия по-сетнѣ се занимаваха и мнозина панагюрци, които имаха повече пари, макаръ и да не сж тамазлжкчие (скотовждци), та нѣкои сжбирахж овни, други — говеда, биволе, кози и, откакъ ги отхранваха, както казахъ, караха ги въ Цариградъ, нъ повечето ги колѣхж въ тукашни-тѣ салхани. Извѣстни части отъ мѣсо-то, заедно съ лой-та, се прѣтопяваха, а

Въ врѣме на деребейство-то си, Гаванозовци-тѣ сж имале голѣми стада овце, говеда и конье, на които настойници и кехаи, както и пастири-тѣ, сж биле панагюрци, като опитни скотовждци. Послѣдний кехая на воеводски-тѣ (както ги наричатъ тука) овце и говеда бѣше Стефанъ Балабанъ. Съ свжршвание-то на деребейство-то, въ врѣме-то на Махмудъ Гаванозоглу (1840 год.), свжршило се и кехахувание-то и пастирство-то на панагюрци при тѣхъ, та, като ги оставиле, мнозина овчере съ стада-та си се *намѣсиле* при котленски-тѣ скотовждци въ Добруджа, а други, — при султански-тѣ овце, които до-скоро, па може още и сега, се намирахж въ Малка-Азия, около Бруса. — Овчере-тѣ на джелепе-тѣ не получаватъ опредѣлена заплата; всѣкому, споредъ способности-тѣ и старшинство-то му, по извѣстна часть отъ печалба-та се дава. Въ случай че нема печалба, тѣ не получаватъ нищо. И тѣ по нѣколко години наредъ сж бивале при единъ и сжщия господаръ.

31) Независимо отъ правдини-тѣ (привилегии-тѣ), които, вжобще, панагюрци сж имале, и тжрговци-тѣ джелепе отъ Панагюрище сж имале извѣстни правдини, както се вижда отъ единъферманъ, издаденъ прѣзъ 1259 година (около прѣди 50 или 51 години), отъ който сж запазени преписи въ кжщи-тѣ на покойни-тѣ Пантели Карапетровъ и Стайко Т. Дѣдйовъ. Споредъ тоя ферманъ, джелепе-тѣ биле освободени отъ всѣкакви мита и даждия, колкото се отнасяло до закарвание-то на овце-тѣ имъ въ Цариградъ, ала, слѣдъ танзимата, нѣкои службаше въ области-тѣ като аахванале да имъ вематъ такива даждия, заповѣдва се на тия послѣдни-тѣ и строго имъ се забранява, щото, както и по-прѣди, да не закачатъ джелепе-тѣ, нито овчере-тѣ имъ, нито да имъ вематъ каквито и да сж даждия, нито да припятствуватъ въ прѣминувание-то прѣзъ градове-тѣ на добитжка имъ, та, каквото би се слѣдвало да плащжтъ, щжтъ да платжтъ, когато пристигнатъ въ Цариградъ. Другъ единъ ферманъ, издаденъ слѣдъ петь години (прѣзъ 1264 година отъ Егира), отъ който се намира прѣписъ тоже у Дѣдйови, е почти съ сжщо-то сждржание, нъ въ него е притурено, че слѣдуеми-тѣ се даждия трѣбва да се вематъ отъ джелепе-тѣ само за оний овце, които бихж продале по пжтя, прѣди да пристигнатъ въ Цариградъ.

други се урѣждаха на *пастърмà* (изсушено на вѣтъръ и на слънце солено мѣсо, или пакъ сáмо насолено въ каци, нарѣчено *соломура*, и урѣдено да трае около една година). Лой-та се продаваше тука, въ Т.-Пазарджикъ и Пловдивъ на свѣщаре-тѣ и на сапунджие-тѣ, а пастърмата, зимно и пролѣтно врѣме, — въ послѣдни-тѣ два градове, или помаци дохождаха тука да я купуватъ. — Всички-тѣ кожи отъ заклания добитъкъ се щáвеха въ панагюрски-тѣ *табакханѝ* (кожеработилници), та отъ тѣхъ се изработваха много и хубави гйонове, сахтиене и мешини, отъ които една часть, колкото имъ трѣбва, купувахѫ тукашни-тѣ *папукчие* (обущаре), а друга — чужденци търговци, които испращаха тая стока въ Австрия.

Отъ възстание-то (1876 год.) насамъ скотовъдство-то, търгувание-то съ жива стока и съ изработени кожи, много испадна, тъй като, гдѣто се намѣриха панагюрски стада, всички-тѣ бидоха разграбени отъ турски-тѣ рѣдовни и нерѣдовни войски: турци, помаци, цигане, черкезе, особенно като по това врѣме бѣхѫ се завърнале стада-та отъ зимóвище и се навъртаха още около града. Запазиха се нѣкои, които бѣхѫ заминале за плáнина, или които още не бѣхѫ се върнале, но всѐ пакъ пострадале по пѫтища-та. Най-сѣтне, повече-то отъ останали-тѣ пакъ се разграбиха, когато бѣхѫ на зимóвище, отъ турски-тѣ и русски-тѣ войски въ врѣме на война-та (1877—1878 год.) Скотовъдци-тѣ и джелепе-тѣ, отъ които повечето търгуваха и съ кожи, бидоха обрани, въ врѣме на възстание-то, а кѫщи-тѣ и други-тѣ имъ покрити недвижими имоти, — изгорѣни, та едва-ли имъ остана що-годѣ за поминувка. Отъ нѣколко врѣме нѣкои сѫ захванале пакъ търговия-та съ жива стока и съ изработени кожи, ала, по много зависящи отъ обстоятелства-та причини, не могатъ да успѣватъ и нито щѫтъ могатъ вече да напрѣднатъ, ами токо да се намиратъ на работа.—Една отъ причини-тѣ за испадвание-то на скотовъдство-то е и тая, че нема зимовища. Всички-тѣ мѣстности, гдѣто зимно врѣме се испращаха стада-та, не само че, слѣдъ освобождение-то на страната, останаха въ Турско, ами се и населиха, та не остана мѣсто, на което да се пазатъ стада-та зимно врѣме. Турско-то правителство насели на тия мѣстности много отъ изселивши-тѣ се изъ Българско мохамедани, не само на държавни и общински земища, ами и на принадлежащи на частни лица, както стана и съ зимовища-та на нѣкои панагюрци.

Въ тукашни-тѣ ковачници (желѣзарски работилници) се изработваха всѣка година по нѣколко хиляди желѣзни лопати, които се продаваха въ Т.-Пазарджикъ и Пловдивъ за работение на *челти-*

ци-тѣ (ниви, на които се сѣе оризъ, — *оризища*), а пѫкъ въ *мутавчийници-тѣ* (сгради, у които се работятъ козиняви вещи), — много козинява стока, — човале (врѣтища, врѣки), чулове, торби за коньe, черги за постилание, които тоже се продаваха, освѣнъ въ рѣченни-тѣ два градове, ами и въ Цариградъ, Одринъ и на нѣкогашния Узунджовски Панайръ, нъ тия занаяте испаднаха, та мнозина хора си загубиха поминувка-та, понеже тѫргувание-то съ споменѫти-тѣ стоки, а най-вече съ лопати-тѣ и врѣтища-та спрѣ, откакъ челтикчие-тѣ и житопродавци-тѣ захванаха да си доставятъ такива отъ чуждина, защото сѫ по-евтини. И сега пакъ доста се изработватъ много хубави козиняви черги, губери, за постилание стаи. Много помѣщения на дѫржавни-тѣ учрѣждения въ Срѣдецъ сѫ постлани съ панагюрски козиняви черги.

Тука бѣхѫ въ цвѣтуще стоение кожухаре-тѣ и обущаре-тѣ, отъ които пѫрви-тѣ приготвюваха и изработваха много хубава кожухарска стока, която носѣха, или испращаха, за проданъ въ Т.-Пазарджикъ, Пловдивъ и най-много на панаи́ре-тѣ въ Узунджово и Липиска (у Саксония), а втори-тѣ, — голѣмо количество разни обуща, които, освѣнъ тука и на помаци-тѣ, продаваха въ Срѣдецъ, Пиротъ и други мѣста по Западна Бѫлгария, ала, поради измѣнявание-то на врѣмена-та и обстоятелства-та, и тия занаяте много отслабнаха.

Тѫргувание-то съ сапуна и свѣщи-тѣ, които се изработваха въ тукашни-тѣ сапунарници и се разнасяха за проданъ отъ срѣдня рѫка хора низъ околни-тѣ панагюрски и пловдивски-тѣ, татар-пазарджишки-тѣ и ихтимански-тѣ села, въ повечето случаи въ размѣна съ жито и други храни, или съ кожи отъ дивечъ (лесици, вѫлци, мечки и други животни, на които кожухари-тѣ купуватъ кожи-тѣ), по сѫщи-тѣ причини, особенно като сега на всѣкадѣ се употрѣбява газъ, тоже е почти на спирание, относително свѣщи-тѣ.

Понеже, освѣнъ потрѣбни-тѣ чорапе, шаекъ и ба́ло (единъ видъ дебелъ шаекъ, като аба̀) за домашно-то облѣкло, — тѫй като въ Панагюрище и до-сега жени и мѫже носатъ облѣкло отъ мѣстенъ, дома изработенъ платъ, — жени-тѣ изработватъ повече такива, то около прѣди 30—35 години, нѣкои панагюрци захванаха да тѫргувѫтъ съ шаекъ, бало и чорапе, стоки, които носѣха за проданъ въ Сѫрбия, Цариградъ и околни-тѣ му градове. Тая тѫрговия биде полезовита, та мнозина я захванаха и въ голѣмо количество почнаха да се приготвюватъ тия стоки, на които за изработвание-то много вдовици и сироти жени доста пари вземаха и хранѣха челедь-та си, обаче слѣдъ вѫзстание-то и освобожде-

ние-то и нея постигна сжща-та участь, която постигна други-тѣ занаяте и тжрговии. Сега нѣколко души само носатъ такава стока въ Сжрбия и въ Цариградъ. За испадвание-то на тая тжрговия най-много спомогна и това, че, като се разграбиха овце-тѣ въ врѣме на вжзстание-то и на война-та, то нема и мѣстна вжлна, колко-то трѣбва, а пжкъ да се внася отъ вжнъ, става скжпа, та не остава на жени-тѣ да се ползуватъ що-годѣ отъ труда си, защото тжрговецъ-тъ глѣда всѣкога да купува евтино.

Като испадна скотовждение-то, особенно овцевждение-то, прѣстана да се изработва въ голѣмо количество хубаво сиренье, прочутъ кашкавалъ и масло, съ които мнозина хора вжртѣхж тжрговия въ Одринъ и Цариградъ. Сега се приготвюва само кашкавалъ, и то не толкова добжръ, какжвто бѣше нѣкога-си. Рѣченни-тѣ произвѣдѣния се приготвюваха и приготвюватъ само отъ овче млѣко, а не и отъ говеждо, както вжршжтъ хора-та въ други-тѣ земи, и то за това, защото се не държжтъ и не хранатъ говеда-та на едно мѣсто съ каквато трѣбва храна, ами, както и споменжхъ въ забѣлѣжка 30, всѣкога сж въ гори-тѣ и диви сж, та при тѣхъ дори неможе да се пристжпи, нежели да се доjжтъ крави-тѣ.

Въ Панагюрище се боядисваха най-добрѣ всѣкакви платове, та отъ всички-тѣ близни околни села хора та донасяха на тукашни-тѣ бояджие да имъ боядисватъ, ала отъ нѣколко години насамъ и на тия послѣдни-тѣ не подобрѣва, защото жени-тѣ се научиха и сами да си боядисватъ съ нѣкои отъ нови-тѣ бои.

Златарский и мѣдникарский занаяте тоже сж на отпадвание, особенно послѣдний, откакъ вмѣсто нѣкогашни-тѣ мѣдни ссждове, — сахане, тасове, тигани, тенджери, — захванаха да се употрѣбяватъ чужденски-тѣ паници, блюда (пята, чинии) и желѣзни тигани и тенджери.

Откакъ захванаха да се носжтъ предпочтително тѣсни дрѣхи, захвана да не остава хлѣбъ за шивачи-тѣ на широки-тѣ, та мнозина *терзие* едва поминуватъ, а други сж оставиле занаята си.

Най-сѣтне, колкото се отнася за панагюрскитѣ занаяте и тжрговии, не ще е злѣ, ако прѣпишж тука по нѣщо и отъ онова, което сж казвале други хора за тѣхъ. — Савва Илиевичь казва, че Панагюрище „производи голѣмо количество врѣтища, шаекъ, сапоги и кожи уработени“, а споредъ Константинъ Г. Фотиновъ „Панагюрище е почтенно и значително за овцопитателство-то, за точность та и трудолюбие-то; почти всички-тѣ потрѣбни кжщни и одѣяния нихни като свжршуватъ женитѣ, издаватъ за проданъ и много множество товари сукна (шаяци), отъ които иматъ и до-

волно тѫрговия, каквато и отъ кожи-тѣ табачки, които работатъ прѣизрядно“ [32]). Щѫ забѣлѣжѫ само, че когато покойния Фотиновъ е писалъ това, панагюрци още не бѣха захванале да ходѭтъ по вѫнъ съ абаджийска стока, ами тѫрговци отъ Копривщица, Пловдивъ, Самоковъ, Пиротъ и Нишъ дохождаха тука та купуваха стока-та. Захариевъ пише, „че Панагюрище има добра чаршия съ ханове и дукяне бакалски, крѫчмарски, абаджийски, кожухарски, сапунджийски, платнарски, ахтарски, мутавчийски, много ковачници, които изработватъ желѣзни лопати, съ които се правятъ прѣградки-тѣ на челтици-тѣ (оризища та), и нѣколко табакхани, дѣто работатъ най-добри-тѣ сахтиене, мешини и гйонове. Жители-тѣ бѫлгаре се занимаватъ вѫобще съ скотовѫдство, а тѫрговия-та се ограничава само у нѣкои богати джелепе, които сѫбиратъ много жива стока и я продаватъ въ Цариградъ, а нѣкои сѫ художници и земедѣлци, но и жени-тѣ работатъ добри шаеци, аби и плетѫтъ много чорапе за Цариградъ. . . . Това село, макаръ и да е прѣтѫрпѣло много отъ гюрджие-тѣ, кѫрджалие-тѣ и делибашие-тѣ, но за здравия климатъ, благорастворенния вѫздухъ и пространно-то му окрѫжие, сгодно за скотовѫдство, всѣкога се е умножавало и умножава се. Панагюрци-тѣ се отличаватъ по остроумие-то и пѫргавина-та си отъ жители-тѣ на полски-тѣ села“ [33]). Има

[32]) Общое Землеописание, вкратцѣ за всичка-та земя, печатано въ Смирна прѣзъ 1843 год.

[33]) Покойний Захариевъ като че нарочно е казалъ това за сѫщински-тѣ панагюрци, — прѣселенци-тѣ отъ Ямботъ на мѣстность-та Панагюрище, отъ дѣсния брѣгъ на Луда-Яна. И до день днешенъ, тия хора, въ нрави-тѣ и въ други отношения сѫвѫршенно се отличаватъ отъ жители-тѣ на мѣстностьта отъ лѣвия брѣгъ на рѣка-та. Пѫрви-тѣ сѫ хора отворени, остроумни, прѣдприимчиви, високомѣрни, хитри, по нѣкога дори до лукавщина, повечето занаятчие и тѫрговци, тогава когато послѣдни-тѣ сѫ по-простодушни, по-искренни, повече се занимаватъ съ скотовѫдство и, до колкото се може, съ земеработение и тѫргувание съ жива стока, отъ колкото съ занаяте и тѫргувание съ нѣща, или други занятия. Макаръ отъ тая страна (на лѣвия брѣгъ) и да бѣхѫ ханове-тѣ, магазии-тѣ, дукяни-тѣ (опустошени отъ пожари-тѣ въ врѣме на вѫзстание-то), нъ все пакъ ги държѣхѫ повече отъ жители-тѣ на дѣсния брѣгъ на рѣка-та. На тая послѣдня-та мѣстность, освѣнъ обикновенни-тѣ нѣколко дукяни и единъ или два малки ханове, немаше нѣкои голѣми продавници, а слѣдъ вѫзстание-то, може да се каже, че повечето отъ мѣстна-та тѫрговия се прѣнесе въ тая часть на града; тука едва прѣзъ 1856—1860 год. се сѫгради черкова. Освѣнъ това, не само до освобождение-то като че сѫществуваше една тайна, покрита, вражда между население-та и отъ двѣ-тѣ страни на рѣка-та, ами дори, за жалость, може да се каже, това се продѫлжава и до-сега въ нѣкои

нѣкои погрѣшки въ писано-то, понеже, както казахъ по-горѣ, търговия-та се неограничаваше „само у нѣкои богати джелепе", и панагюрци не сѫ търгували само съ жива стока, ами и съ други стоки, и че „гюрджие" (георгийци) никога не сѫ нападале на Панагюрище, нито се помни да сѫ дохождале тадѣва, нито пѫкъ отъ история-та се вижда да сѫ дохождале тѣ въ Турско. — „Едно много важно нѣщо, което може да привлече внимание-то на пѫтника, е, че тука, всички безъ разлика, богати и сиромаси, учени и прости, носѭтъ облѣкла отъ мѣстно-то произвѣдѣние, — шаекъ. Съ това мѣстно издѣлие се обличатъ мѫже и жени. . . Панагюрский шаекъ наистина е прочутъ на всѣкѫдѣ, и дѣйствително е за прѣдпочитание; нъ за сега може да се каже, че шаеци-тѣ, които излазѭтъ изъ габровски-тѣ, сливенски-тѣ и изъ други бѫлгарски фабрики, сѫ доста прѣвѫсходни. . . . Панагюрище и много други градове заслужватъ особенна похвала и иматъ право да се гордѣятъ за дѣто жени-тѣ имъ умѣятъ не само себѣ си и домове-тѣ си да облѣкѫтъ съ собственни-тѣ си рѫцѣ, нъ още и дѣто успѣватъ да искарватъ платове и за проданъ" [34]).

случаи, — и това независимо отъ обстоятелство-то, че за вѫтрѣшни-тѣ си общественни работи, всѣкога сѫ биле сговорни и задружни: каквото сѫ намислювале и рѣшавале, извѫршвале сѫ го. Помежду по-млади-тѣ вражда-та по нѣкога вземаше такива размѣри щото, освѣнъ прякоросвания-та съ разни неприлични имена, до прѣди 15—20 години тѣ се бияха, — Марешчене и Караманци съ Драгулинци и Долномахленци. Много пѫти това ставаше по поводъ на нѣкои маловажни скарвания и ергенски расправии. Едни-тѣ се разполагаха (имаха позиции) на дѣсния брѣгъ, а другитѣ, — на лѣвия брѣгъ на рѣка-та. И отъ една-та и отъ друга-та страна се сѫбираха по 50 до 100 и повече момци, отъ 15 до 25 годишни, па захващаха да хвѫрлятъ камѫне съ прашки прѣзъ рѣка-та. Когато една-та страна отслаби, тогава друга-та напада вѫзъ нея съ викове и бойя се захваща съ тояги, — кой когото вече гдѣ сполучи да удари, до дѣто надвити-тѣ се разбѣгатъ, а че имало строшени глави, извадени очи, прибиени рѫцѣ или крака, за това никой не ще и да знае. На другия день, — много пѫти се случва, вчерашни-тѣ ратници -- неприятели пакъ се срѣщатъ и задружно работѭтъ, ѣдѭтъ и пиѭтъ, само че побѣдители-тѣ се смѣѭтъ на побѣдени-тѣ, а пѫкъ тия послѣдни-тѣ се оправдаватъ, като расправятъ причини-тѣ, поради които сѫ биле надвити. Въ тия междуособни бойове власти-тѣ се не намѣсваха, защото това бѣше вече станало като единъ обичай. По нѣкога дори и чорбаджие-тѣ отиваха отъ далече да глѣдатъ битка-та. Подиръ освобождение-то твѫрдѣ рѣдко сѫ ставале такива бойове, и то вече на игра, между 12—15 годишни дѣца.

[34]) Дописка отъ единъ пѫтникъ, обнародвана прѣзъ 1890 год. въ 35-я брой на издаваемия се у Цариградъ вѣстникъ *Зорница*.

И така, нѣкогашно-то скотовъдско, промишленно, търговско, богато и прочуто Панагюрище, у което най-напрѣдъ се подигна знаме-то [35]) и най-много пострада за освобождение-то на България,

[35]) Между друго, въ своитѣ „пѫтни бѣлѣжки“ (Пер. Сп. на Бълг. Кн. Др., Кн. IX, отъ 1884 год.) г-нъ Иреченъ е забѣлѣжилъ, че „въ нова-та българска история панагюрци-тѣ и коприщене-тѣ завзематъ едно съвсѣмъ знаменито мѣсто. Въ уединени-тѣ си планински общини, снабдени и съ разни привилегии, тѣ никога не сѫ подпаднале подъ оня натискъ, подъ който е тѣглило земедѣлческо-то население въ равнини-тѣ и долини-тѣ съ смѣсени жители, а сѫ спазиле доста много отъ стара-та българщина, именно отъ чувство-то за независимость. А въ наши-тѣ години тѣ сѫ станале причина за възобновяване българска-та самостоятелность съ срѣдногорско-то въстание прѣзъ 1876 год., което най-напрѣдъ е избухнало въ Копривщица, нъ е имало срѣдоточие-то си въ Панагюрище — единственно-то мѣсто, гдѣто тогава българе-тѣ сѫ се бориле не само противъ башибозуци, нъ и срѣщу османска редовна войска . . .“ — Относително гдѣ най-напрѣдъ е избухнало въстание-то, щѫ кажѫ слѣдующе-то: Когато станало-то на 13 до 16 Априлия 1876 год. Сѫбрание на *Оборище* рѣши да се провъзгласи въстание-то на 1-й Майя, сѫщоврѣменно се рѣши че, ако прѣди тоя день се случи да се открие отъ власть-та сѫзаклѣтие-то и се хване нѣкой отъ дѣйци-тѣ, то тамъ, гдѣто е станало откриване-то и хващание-то, население-то веднага да въстане, да освободи уловени-тѣ и да сѫобщя на Приг. Комитетъ въ Панагюрище, отъ гдѣто ще се провъзгласи бунть-тъ (стр. 429 и 430 отъ Томъ I-й на записки-тѣ на Зах. Стояновъ). Такова нѣщо се случи въ Копривщица, село, което, както и всички други села и градове, бѣше часть отъ 4-я Революционенъ Окрѫгъ. Испратенний отъ Пловдивъ кѫрагасѫ Неджибъ въ това село, като се опиталъ да улови нѣколцина отъ дѣйци-тѣ, то тия послѣдни-тѣ рѣшиле да му се опрѫтъ и бързо извѣстиха за това въ Панагюрище. Щомъ се получи тука тая вѣсть, Приготвителний Комитетъ, заедно съ апостоли-тѣ (страница 12 отъ Томъ 2-й на сѫщи-тѣ записки) и всички-тѣ панагюрци прогласиха въстание-то, вдигна се знаме-то, испратиха се писменни прогласявания на всѣкѫдѣ низъ Четвъртия Окрѫгъ, а колкото се можа, и въ други нѣкои отъ революционни-тѣ окрѫжия, като станаха и распорѣждания за да се вдигне бунтътъ на всѣкадѣ (стр. 13 до 33, сѫщия Томъ 2-й). Слѣдователно, въстание-то не е избухнало най-напрѣдъ въ Копривщица. Копривщене-тѣ нито се и биха, нито биде изгорѣна и растурена Копривщица, както Панагюрище, Клисура и други нѣкои села въ Южна България. Поне въ това отношение копривщенци бѣхѫ честити. А когато, слѣдъ една кръвава и жестока битва, турски-тѣ войски навлѣзоха въ Панагюрище, нѣкои копривщенци бѣхѫ вече уловиле двама-та апостоли — Г. Икономовъ и В. Воловъ, заедно съ Т. Каблешковъ, Найденъ Попъ Стояновъ, както и всички-тѣ дѣйци въ Копривщица и Клисура, та бѣхѫ ги затвориле въ лѣкарница-та на Д-ръ Спасъ; тѣ испратиле и сѫселенина си Чернйо Ханджия-та въ Пловдивъ да вика войска да ѝ прѣдадѫтъ бунтовницитѣ (стр. 432 и 433, Томъ 1-й, и стр. 170 и 173, Томъ 2-й, отъ сѫ-

по разни причини и стичание-то на обстоятелства-та, днесь се намира въ най-плачевно икономическо стоение, па и самия градъ, нѣкога си хубавъ, съ голѣми кѫщи, богати магазии и дукяни, както и разни рѫкодѣлници, прѣдставлява само една глѣдка отъ

щи-тѣ записки). Благодарство, че, откакъ навлѣзоха турци-тѣ въ Панагюрище, троица отъ главатаре-тѣ на тукашно-то вѫзстание, именно: хилядникъ-тъ Павелъ Бобековъ, и стотници-тѣ Манчо Манйовъ и Иванъ Хорчовъ, сполучиха да побѣгнатъ и когато минували прѣзъ Копривщица, като се научиле, че горѣказанни-тѣ народни дѣйци сѫ затворени, тѣ, съ заплашвания че иде помощь отъ Панагюрище, сполучиле да освободѭтъ затворници-тѣ, които, както и освободители-тѣ имъ, хванале планина-та, на кѫдѣто имъ очи видѣле. Отъ всичко казано до тука, напѫлно се установява, че вѫзстание-то не е избухнало най-напрѣдъ въ Копривщица, нито пѫкъ е имало тамъ вѫзстание, — но въ Панагюрище, както се вижда и въ дописка-та отъ Руссе (забѣлѣжка 3). Споменѫти-тѣ Манчо Манйовъ, днесь тѫрговецъ въ Пловдивъ и прѣдставитель въ Народно-то Сѫбрание, и Иванъ Хорчовъ (З. Стояновъ погрѣшно го нарича въ записки-тѣ си *Ворчо, Ворчовъ*, както и на нѣкои мѣстности и други хора погрѣшно е записалъ названия-та, имена-та или прякоре-тѣ), до-скоро горски стражаръ въ Т.-Пазарджишко, а така сѫщо и Христо Благоевъ отъ Самоковъ, бунтовникъ въ Клисура, който билъ между затворени-тѣ, сега и той представитель въ Народно-то Сѫбрание, сѫ свидѣтели за всичко казано по-горѣ. — А пѫкъ, между друго-то, З. Стояновъ, който, както казахъ още въ начало, е писалъ за панагюрско-то вѫзстание, ето що казва: „Тука му е мѣсто-то да забѣлѣжѫ, че ако бѣхѫ вѫзстанале и четери-тѣ окрѫга, както Панагюрище, ако това послѣдно-то, заедно съ цѣлия окрѫгъ останеше да се распорѣжда само съ турци-тѣ, то азъ се непосвѣнявамъ да опрѣдѣлѭ, че това вѫзстание щѣше да отиде два-три мѣсеци. Нема никакво сѫмнѣние, че то щѣше да бѫде по-жестоко потѫпкано, но не така скоро и по такѫвъ позоренъ начинъ . . . Панагюрци обезсмѫртиха име-то на своя скроменъ градецъ. Тѣхно-то Оборище и градъ-тъ имъ трѣбва да държѫтъ пѫрво мѣсто въ страници-тѣ на бѫлгарска-та нова история, заедно съ пукнатия имъ на двѣ половини топъ. Славно свършихѫ Панагюрци! . . .“ (Стр. 161 и 177, Томъ 2 й, отъ сѫщи-тѣ записки). — Освѣнъ това, щѫ притурѫ още, че не само вѫзстание-то за освобождение-то ни отъ турска-та власть се провѫзгласи най-напрѣдъ въ Панагюрище, ами и напоконъ, слѣдъ освобождение-то ни отъ тая власть, панагюрци пѫрви се провикнаха прѣзъ 1885 год. за сѫединение-то на Источна Румелия съ Княжество Бѫлгария. По случай на приготвювано-то сѫединение на тия двѣ бѫлгарски страни, ето що е писано на пѫрва-та страница въ послѣдния 15-й брой на вѣстникъ *Борба* отъ 4-й Септемврия 1885 год., издаванъ отъ З. Стояновъ въ Пловдивъ: „Въ Панагюрище, главний лагеръ на Бенковски, мѣсто-то гдѣто изгърмѣха най-напрѣдъ черешови-тѣ топове, вчера, на 2-й того, се е извикало: долу Румелия! гърмежъ-тъ на четеридесеть пушки е поздравилъ тия високо-патриотически думи! Запрѣле нѣколко души, народъ-тъ си за-

страшни и грозни развалини, които, кой знае, кога щжтъ да се заличатъ [36]).

3.

Слѣдъ като турци-тѣ прѣвзеле страна-та, не се знае, да ли за нѣкакви услуги на държава-та, или пжкъ ако сж се прѣдале подъ нѣкои условия, — обстоятелство, което е най за вѣрвание, — на панагюрци сж дадени извѣстни правдини (привилегии), които до колкото се е запомнило до-сега, биле тия: чуждинецъ (разбира

творилъ дукяне-тѣ и отишжлъ да освободи затворени-тѣ. Вжлнение голѣмо по цѣлия Т.-Пазарджишки Окржгъ! Население-то поздравява панагюрци. Камбани тѣ биятъ! Живѣйте панагюрци! Кости-тѣ на Бенковски, на Волова, на Икономова и на други тържествуватъ!"

[36]) Всички-тѣ пострадале отъ вжзстание-то градове и села, па и безъ да сж пострадале нѣкои, както и ония отъ турски-тѣ войски, слѣдъ пжрво-то навлѣзвание на русски-тѣ войски въ Южна Бжлгария, прѣдвождани отъ генерала Гурко, получиха голѣми помощи отъ Управление-то на Русския Императорски Комисаръ въ Пловдивъ (разбира се, че раздадени-тѣ пари бѣхж стежание на страна-та, а не донесени отъ Руссия), но на панагюрци се не даде нито една стотинка помощь. макаръ на нѣкои общини, откакъ взеха по нѣколко хиледи турски лири, напоконъ се отпуснаха и отъ народни-тѣ сжбрания още помощи, — било за черкови, било за училища. Панагюрци съ собственни-тѣ си срѣдства си вжздигнаха и подновиха черкови-тѣ, както и училища-та, освѣнъ помощи-тѣ, които имъ се дадоха още прѣди освобождение-то за тия послѣдни-тѣ отъ протестантски-тѣ дружества и прѣди 3-4 години отъ Министерство-то на Народно-то Просвѣщение, помощи, сравнително съ разноски тѣ и жжртвитѣ, почти малки, а за растурени-тѣ мостове и чешми тепржва щжтъ да диржтъ срѣдства за подновявание-то и вжздигание-то имъ. Дори и отъ останали-тѣ 34 души живи панагюрски опжлченци, които, както и други-тѣ, се бихж на Стара Загора и Шипка, само троица получиха по малко земя и на челедь-та на едного отъ загинали-тѣ се даватъ по нѣколко лева за храна. Между рѣченни-тѣ 34 души има неджгави и негодни вече за работение отъ рани-тѣ, които сж имале. Минала-та (1890) година, когато посѣти Панагюрище, Н. Ц. В. Князь-тъ справедливо каза: „Панагюрище е съ голѣмо минало, нъ безъ претенции". — Благодарство обаче на извѣстни ходатайства, Народно-то Сжбрание отпустна на нѣкои жени (вдовици и невдовици) добри пенсии, макаръ че нѣкои отъ тѣхъ можѣхж и безъ такива помощи, а пжкъ на други немаше тврдѣ законни основания да се отпуснатъ, та трѣбваше да се помогне поне колко-годѣ на ония, на които мжже-тѣ съ пушки въ ржцѣ-тѣ загинаха въ вжзстание-то, ала за тѣхъ никой се не погрижва.

се другородецъ, или друговѣрецъ) да се не заселява въ Панагюрище, нито да бѫде погрѣбено тѣло-то на такѫвъ въ панагюрско-то землище, а когато минува прѣзъ него царска войска, да се спира въ *ханове-тѣ* (страннноприемници-тѣ), та да не нощува въ кѫщи-тѣ на хора-та; *йошуръ, юшриè* (десетѫкъ отъ земни-тѣ произведѣния) панагюрци да не даватъ, нито пѫкъ *беглйкъ* (десетѫкъ отъ овце и кози)[37]); *вергия-та* (държавний данѫкъ) сами да си сѫбиратъ и да я внасятъ на *санджакъ-бейя* (началникъ съ неограничена власть на нѣколко села и градове) и никому да не работѭтъ безплатно; всички-тѣ *давйи* (расприи, спорове, тѫжби, сѫдби) сами да си расправятъ и да се сѫдѭтъ споредъ закони-тѣ на вѣра-та си. За тия правдини, всѣко *ханè* (домородство) е било длѫжно да дава султану по единъ способенъ човѣкъ да носи орѫжие, — *войникъ*[38]). Споредъ приказвание-то, които не щѣле да

---

[37]) Данѫкъ за ѣдрия добитѫкъ (говеда и конье), както вече се каза, никога не е имало, нито пѫкъ за свинье-тѣ. Едва около прѣди 35—38 години се наложи *серчймъ* (данѫкъ за свинье-тѣ). Само когато се продаваха и купуваха говеда и конье, плащаше се по единъ малѫкъ данѫкъ, нарѣченъ *интизапъ*.

[38]) Тия правдини, отстѫпени, дадени, на панагюрци, сѫ биле изложени въ единъ султански ферманъ, който билъ, както казватъ които сѫ го видѣле и още помнѭтъ, около единъ аршинъ длѫгъ, съ златна *тугра* (султански бѣлѣгъ, знакъ, печатъ, или по нѣмски *гербъ*), криви редове, отъ които едни писани съ черно, а други — съ червено мастило. Той се пазилъ у извѣстния вече Стойо Боснйовъ, който е и преписалъ отъ него на тевтера си сѫдържание то му. За участь-та на Боснйови-тѣ тевтери казахъ въ 25-та забѣлѣжка. Хора-та, които постоянно сѫ се намѣсвале въ общински-тѣ работи на мѣсто-то, особенно селски-тѣ векиле, всѣкога сѫ прочитале тоя преписъ, или по-право преводъ, както и оня на сѫнѫрлама-та, та запомниле на-уста нѣщо отъ него, разказвале го на други, както го още и сега разказватъ, и така се запомнило горѣ приписано-то, относително правдини-тѣ и задължения-та на панагюрци. Обаче, кога и отъ кой султанъ е издаденъ, или подновяванъ, тоя ферманъ, не се е забѣлѣжило, не се е запомнило. Много е за вѣрвание, че тоя ферманъ може да е издаденъ отъ Мурадъ 1-й, или отъ сина му Баязидъ 1-й, прѣди турци-тѣ да завладѣятъ Цариградъ, когато е даденъ и нишана на попове-тѣ (забѣлѣжка 7). Подиръ Танзима-та (единъ видъ държавенъ сѫвѣтъ за преобразования въ Турско, устроенъ прѣзъ 1840 г.), като паднале деребейове-тѣ, Висока-та Порта испратила въ Т.-Пазарджикъ за *мюдюринъ* (околийски началникъ) нѣкой-си Шакиръ бей, който, спорѣдъ казвание-то на стари хора, наскоро слѣдъ дохождание-то си въ тоя градъ насилствено ужъ взелъ фермана отъ Стойо Боснйовъ, а спорѣдъ други — съ подкупувание и съ измама, тогава когато трети увѣряватъ, че е отнетъ прѣзъ 1857 год. отъ пловдивския *мютесарифинъ* (окрѫженъ управитель), по слѣд-

идѫтъ войници, отнималъ имъ се *мюлкъ-тъ* (ниви и ливади), ако билъ *мирѝя*, *мириѐ* (дѫржавна земя), и давалъ се на оногова, йто отивалъ. Който немалъ *мирѝя*, налагала му се *джиза-и-иктийѐ* (наказание въ брой, парична глоба); а въ случай, че не имал да плати, продаванъ му е добитжка, или каквато друга ока и покѫщнина би ималъ, та по тая причина, „динъ рядко е случвало някой да не иде войникъ“. Има още живи очевидци гарци, които помнѭтъ и приказватъ за това.

Правдини-тѣ и задѫлжения-та панагюрци сѫ имале до 1840 д., когато, подиръ сѫставяние-то на Танзимата, имъ сѫ отнети и по-право, отъ само-себе-си паднале, ала до врѣме-то на освобождение-то всѐ имаше дири отъ тѣхъ. И прѣди и слѣдъ Танзимата, до освобождение-то на страна-та, турчинъ, или циганинъ, и отъ каквато и да бѣше народность мохамеданинъ, ако се случи умрѣ въ Панагюрище, или въ землище-то му, трупъ-тъ му се насяше да го заровѫтъ въ нѣкое близно село, у което живѣятъ охамедане, а еврейнъ, — въ Т.-Пазаджикъ, гдѣто живѣятъ евреи; ко *забитинъ-тъ* (турчинъ, полицейски началникъ въ село-то подиръ анзимата, понеже по-прѣди е немало и немислимо е било да има акѫвъ) си доведеше жена-та и станеше непраздна, трудна, то по астояване-то на селски-тѣ векиле и пѫрвенци, такава незабавно е испращаше за да не роди въ Панагюрище, защото „щомъ са оди тука турско дѣте, ражда са и турски домъ, па стая и турски робъ, а това не е бивало, нито ще бѫде, нито пѫкъ царя *кайлъ* адъ) стая за такова нящо“. И г-нъ Иречекъ споменува, че „на абитина, испращанъ отъ пловдивския пашà, е било позволено да онася жена-та си отъ Т.-Пазарджикъ само сегизъ-тогизъ врѣменно

ствие на нѣкои клевети отъ тогавашния филипополски (грѫцки) митрополитъ Хрисантъ противъ бѫлгаре-тѣ отъ пловдивския *санджакъ* (окрѫжие). Не знаѭ кое отъ всички-тѣ тия казвания може да се вѣрва, защото, щомъ е станалъ Танзимата, мислѭ, ферманъ-тъ е изгубилъ сила-та си, па и безъ това, ако сѫ щѣле, турци-тѣ сѫ могле да го не зачитатъ и да го вземать, когато и както си щѫтъ, отъ лице-то, което го е пазило, безъ да го маматъ и подкупуватъ; негли ги е било страхъ отъ нѣкого?! Кой що имъ рѣче, като отнеха около прѣди 30 години самоуправление-то на арнауте-тѣ — мирдити, католици, — макаръ тия послѣдни-тѣ и да се оплакваха на католически-тѣ дѫржави и макаръ тогава въ Турско да се не повръщаше дума-та на Наполеонъ 3-й? Както и да е, не се знае на-вѣрно какъ е пропадналъ тоя ферманъ, твърдѣ важенъ за история-та на Панагюрище, при всичко, че добрѣ е било, ако би се запазилъ за споменъ и като историческа старина, па отъ сѫдѫржание-то му ще можѣше да се узнае и сѫщинско-то турско название на мѣсто-то.

на единъ мѣсецъ за да не роди въ Панагюрище". Тука още всѣкой помни за тоя, така да се рѣче, останалъ обичай, който сѫществуваше до освобождение-то, понеже правдини-тѣ бѣхѫ се махнале, както видѣхме, прѣзъ 1840 год. А пѫкъ забитинъ-тъ, напоконъ *мюдюринъ*, бѣше колкото за сѣнка: да се рѣче, че има турска власть въ село-то. Той за всичко очакваше заповѣди-тѣ на селски-тѣ векиле и пѫрвенци: безъ тѣхно позволение нищо не можѣше да вѫрши; той въ нищо, въ никакви общински, управителни, сѫдебни и парични работи се не намѣсваше, — другояче, веднага му пристигаше *емирнамѐ* (заповѣдь) отъ Пловдивъ да остави Панагюрище, че е *а́зилъ* (уволненъ). Когато се е случвало да минува редовна войска, ако замрѫкне, лѣтно врѣме нощуваше край града, по-полени-тѣ, а зимно врѣме — въ ханове-тѣ. Не ще ни дума че много пѫти храна-та ѝ е доставяна отъ община-та, ужъ послѣ да се заплати отъ хазна-та, ала едва-ли може да се рѣче, че тая послѣдня-та е плащала нѣкога. *Башѫбозуци-тѣ* (развалени глави, — нередовни войски) всѣкога сѫ пѫдени и непропущани, освѣнъ прѣзъ източна-та (кѫрѫмска) война еднаждъ останаха да прѣнощуватъ и то затворени и заключени въ ханове-тѣ [39]). И всичко това ставаше подиръ 1840 год. А прѣди и слѣдъ таизимата, когато нѣкои голѣмци сѫ минували прѣзъ Панагюрище, или сѫ дохождале тука за нѣкоя работа, тѣ сѫ прибирани въ селска-та *масрафчийница* [40]). — Не знаѭ обаче до колко сѫ за вѣрвание казвания-та: на Чолакова, че „прѣди 200 години турчинъ не еималъ право да *кондѝше* [41]) въ Панагюрище, спорѣдъ правдини-тѣ,

---

[39]) Записка 36 и забѣлѣжка-та кѫмъ нея. Сборникъ М. Нар. Просв., Кн. VI, Науч. Отд., стр. 397.

[40]) Масрафчийница-та бѣше единъ видъ общинска страннноприемница и гостинница, у която сѫ настанявани да живѣѭтъ, когато дохождале въ Панагюрище, воеводи-тѣ (Гаванозовци) отъ Т.-Пазарджикъ, нѣкои тѣхни хора, или другъ нѣкой голѣмецъ, службашъ, царски човѣкъ, както и войскарски главатаре. Ѣдение, пиение, топление, — и за хора-та и за конье-тѣ имъ, — се доставяше изобилно за смѣтка на община-та. Грижа-та за посрѣщание и хранение такива гости бѣше вѫзложена на едного, който се наричаше *масрафчия* (човѣкъ, който прави разноски-тѣ), съ когото община-та предварително се сѫгласяваше по колко *топтанъ* (на-цѣло) да му плаща за година, та той да се расправя самъ съ такива гости. Тия разноски за гости-тѣ, заедно и съ други-тѣ общински разноски, подъ название *селски масрафъ*, се расподѣляха между жители-тѣ, — всѣкому споредъ количество-то на данѫка който плаща. Масрафчийница-та трая почти до вѫзстание-то (1876 година).

[41]) *Кондише*, турска рѣчь съ бѫлгарски крайникъ, която въ широ

които имало село-то“; на писача описание-то на Панагюрище въ вѣстникъ *День*, че „турчинъ не е можялъ да прѣнощува въ село-то, или да прѣмине прѣзъ него, ѣздящецъ на коня си“; на Иречека, — че „прѣди 200 години турчинъ не е смѣялъ тука нито да *нощува*“, и на Дринова, — че „турци-тѣ не сѫ смѣяле да се спиратъ въ войнишко село и да прѣминуватъ прѣзъ него, безъ прѣдварително-то сѫгласие на жители-тѣ“ [42]), — като се има прѣдъ видъ какъ по ония врѣмена мохамедане-тѣ сѫ глѣдале на друговѣрци-тѣ. Здравий разумъ неможе да допусне щото прѣди 400—500 години, силни-тѣ, горделиви-тѣ, високомѣрни-тѣ и фанатици султане на турски-тѣ мухамедане да сѫ дале на невѣрници-тѣ християне такива преимущества, съ които да се забранява на *ислямин̃ъ* (правовѣренъ) да се спира, да прѣминува, или да нощува въ села-та и градове-тѣ имъ. Понеже не почива на здрави основи, това прѣдание толкова не е за вѣрвание, колкото и онова, споредъ което покойний Христо В. Пуляковъ казва, че село Копривщица нѣкога-си имало такива привилегии, между които и тая: *турчинъ съ кованъ конъ да не прѣмине прѣзъ село-то* (Копривщица). Иферманъ-тъ за тия правдини на копривщенци билъ даденъ на нѣкоя-си жена отъ село Рила, която (жена) се прѣдставила султану въ Одринъ [43]). Ако се не лѫжѫ, на прѣдания-та може да се вѣрва, нъ до колкото сѫ тѣ сѫобразни (поне колко-годѣ) съ случаи-тѣ и съ врѣмена-та, кѫмъ които се отнясятъ, до колкото тѣ не противорѣчѫтъ на здравия разумъ, а не и на всѣкакви прѣдположения, — и по нѣкога вѫображения и измислици. Слѣдователно, и въ дадения случай, като се вематъ въ сѫображение: надмѣнность-та, расположение-то на турци-тѣ до скорошно врѣме и вѣроисповѣдно-враждебно-то имъ отношение кѫмъ тѣхни-тѣ християнски подданници, на които всѣкога почти, може да се каже, съ прѣзрѣние сѫ глѣдале и които дори въ званични-тѣ си книжя наричаха *гявуре, кяфире* (невѣрници), езика имъ, вѣра-та имъ, — *поганска*

смисѫлъ значи: да се спрѣ нѣкой, да си почине, да обѣдва, да вечеря, или и да прѣнощува.

[42]) Славянскій Сборникъ, Санктпетербургъ, 1877 год., Лекція „Болгарія на канунѣ ея погрома“.

[43]) Описание на Копривщица отъ Христо В. Пуляковъ, обнародвано въ *Бѫлгарски Книжици* отъ 1860 год., бройове 16 и 17. — Въ описание-то на Копривщица, обнародвано въ вѣстникъ *День* (брой 20-й отъ 1876 год.), такова нѣщо се не споменува; само е казано: „Копривщица е населена въ врѣме на завоевание-то и е имала съ султански ферманъ нѣкои правдини и безпошлинности, които отъ танзимата насамъ сѫ престанале да иматъ сила.“

вѣра, и черковни-тѣ имъ закони, непотрѣбни закони[44]); че каквито заслужени или незаслужени правдини да сѫ отстѫпиле на християнски-тѣ си подданници, турци-тѣ никога, въ ущѫрбъ на османско-мохамеданско-то си честолюбие и вѣроисповѣдна-та си вражда кѫмъ тѣхъ, не могѫтъ да допуснатъ щото единъ ислямипъ да слѣзе отъ коня си и да го раскове, па тогава да мине прѣзъ гявурско-то село, и това, белки за черни-тѣ очи на нѣкоя-си жена отъ Рила, безъ да сѫ показани поне какви-годѣ основания, нѣкои уважителни причини, нѣкои заслуги отъ нея, или отъ жители-тѣ на мѣсто-то, за отстѫпвание-то на казаннитѣ привилегии; че, независимо отъ обстоятелство-то какво никакъ се не знае да ли копривщенци сѫ имале нѣкакви войнишки, или други задѫлжения,

---

[44]) Че турци-тѣ многажди сѫ прѣкоросвале съ неприлични, укорителни и обидни названия християнски-тѣ си подданници въ званични книжя, то, между много такива, азъ посочвамъ на единъ ферманъ отъ турска-та 1143 год. (1731 год. отъ Р. Хр.), който султанъ Махмудъ 1-й е далъ на ипекския патриархъ Арсений. Преводъ отъ тоя ферманъ е обнародванъ въ 19-я брой отъ *Бѫлгарски Книжици* за 1860 год. — Освѣнъ тия, понеже когато умираше християнинъ въ нѣкой градъ, у който имаше турци, до-скоро се вземаше отъ кадия-та, мюдюрина, или каймакамина, позволително писмо за погрѣбение-то му, азъ показвамъ тука, за любопитство, и едно такова писмо, издадено отъ татар-пазарджишкия кадия. То е испратено до свещенника на енория-та (приходъ, или впрѣдѣление), ала да ли е истинско, или не, това не могѫ да твѫрдѫ. Его сѫдѫржание-то на това писмо: „Носителю на дяволска корона, облѣченний съ катранени дрѣхи, лишений отъ небесния дворъ, дѫрти попе, сѫобщава ти се, че понеже невѣрникъ-тъ Кирякъ, отъ нечестивия ви народъ, е пукналъ (умрѣлъ) и вѫвонений (усмрѫдений) му трупъ обезпокоява мюсюлманско-то общество (население), то, незабавно да отидешъ да ископаешъ единъ трапъ (яма, гробъ), въ който като хвѫрлишъ казания му трупъ, да го заровишъ и така да го махнешъ отъ свѣта, па да се вѫрнешъ скоро, невѣрнико, свиня.“ — Какви хубави названия! — Въ 27-я брой на издаванния прѣзъ 1888 год. въ Срѣдецъ турски вѣстникъ *Сербесъ Булгаристанъ* (Свободна Бѫлгария) бѣше обнародвано едно завѣщание отъ Али Карлѫ Лалашахинъ, който посвѣщава на богоугодно завѣдѣние нарѣчено-то отъ него голѣмо село, при поли-тѣ на Стара-Планина, *Шахинъ*, наричано по *кяфирски* (невѣрнически) езикъ *Сушеница*. — Тука щѫ кажѫ, че това голѣмо село е нѣкогашно-то *Сушица*, днешно-то *Карлово*, което, може-би, отъ прѣзиме-то или прѣкора *Карлѫ* на завѣщателя да е добило сегашно-то си название, — вмѣсто старо-то *Сушица* и ново-то *Шахинъ*. Въ завѣщание-то, писано прѣзъ 801 год. отъ Егира (около 1383—84 год. отъ Р. Хр.), е казано още, че това село се намира въ прѣдѣли-тѣ на богатия и укрѣпенъ градъ Филибе (Пловдивъ). Завѣщание-то е преписано тогава отъ Ахмедъ-Али, сѫдия на *Кйоплесъ* (Кйопса, или както сега се нарича *Гйопса*).

въ замѣна на тия чудни привилегии, като се има прѣдъ видъ още, че турци-тѣ сж давале и отстжпяле правдини само на заварени-тѣ жители въ градове-тѣ и села-та, но не и на послѣ заселивши-тѣ се, — слѣдъ дохождание-то и установявание-то на турци-тѣ, а пжкъ, както вече видѣхме, Копривщица е заселена слѣдъ падание-то на бжлгарско-то царство, — то, по тия сжображения, не могжтъ да се приематъ за доста вѣрни казвания-та, че въ Панагюрище не можялъ турчинъ да *кондише*, или да *нощува*, и че безъ прѣдварително сжгласие на жители-тѣ неможялъ да прѣминува и да се спира въ войнишко село. Ами когато минува войска, нѣкой голѣмецъ, или по други нѣкои непрѣодолими причини, немà турчинъ-тъ ще да глѣда хатжра на панагюрци, защото имале ферманъ, като че той не знае, когато би поискалъ, както и всѣкога сж чинжле турци-тѣ, да се ползува отъ турска-та пословица, спорѣдъ която, „гдѣто е издаденъ фермана, тамъ, на опова мѣсто се чете, тамъ важи, тамъ има сила“?! По сжщи-тѣ сжображения неможе да се приеме никакъ и копривщенско-то прѣдание, че турчинъ съ кованъ конь неможалъ да прѣминува прѣзъ село-то, йоще повече като въ Копривщица отъ незапомнени врѣмена живѣяха и мохамедане, — цигане занаятчие, зáможни хора, които си имаха и джамия, а не скитающи се колибаре, — обстоятелство, което се подтвърдява и отъ споменжто-то описание на Копривщица въ вѣстникъ *День*, дѣто е казано: „Копривщица е населена съ бжлгаре и отъ стотина фамилии цигане мюсюлмане“. Освѣнъ това, и Калоферци, които поне сж биле *дербенджие*[45]), твърджтъ, че нѣкога-си имале ферманъ, съ който, между друго, било забранено на турчинъ не само да минува съ кованъ конь прѣзъ село-то, ами и да го води за главника (юлара), та не да го ѣзди! а пжкъ какжвъ е билъ калоферския ферманъ и за що е даденъ на калоферци, видѣхме вече въ горня-та 45-та забѣлѣжка, па и всички-тѣ калоферски пжрвенци знаяха това. Всички такива приказания сж измислени и, чини ми се, не сж никакъ за вѣрвание. Не трѣбва да забравяме, че „бжлгаринъ не смѣеше да ѣзди на

---

[45]) *Дербентджие,* или по просто *дервентчие,* — отъ турска-та рѣчь *дербентъ,* — проходъ, гржцки *κλεισοῦρα,* — клисýра, — сж биле единъ видъ стражаре, които сж пазиле проходи-тѣ по гористи-тѣ мѣста, когато е минувала поща-та, или е носена хазна. Такива е имало много, между които сж биле и калоферци-тѣ, както се доказва отъ тѣхни-тѣ фермане, които имаха и които може-би още да се пазатъ. Заради тая имъ джлжность, тѣ сж биле освободени отъ нѣкои данжци и дадени имъ сж за ползувание пространни пасища въ Стара-Планина.

добжръ конь, а когато срѣщнеше макаръ и най-простъ турчинъ, или циганинъ мохамеданинъ, трѣбваше да слѣзе отъ коня и да му се поклони, защото, другояче, изгубваше си живота“[46]). — При всичко че вече до такава крайность не се е всѣкога дохождало, ала се знае, че, почти до освобождение-то, на много мѣста, додѣто си починеха коне-тѣ имъ, турци-тѣ сж ѣздиле и ѣздехж бжлгаре-тѣ да ги носжтъ!

Държавний данжкъ, *вергия-та*, панагюрци сами си распрѣдѣляха и сжбираха, както прѣди, така и подиръ танзимата, до освобождение-то. Тоя данжкъ, до колкото сжмъ запомнилъ отъ прѣди 35—40 години, не бѣше тежжкъ. Той се сжбираше отъ четирма *кабзамале* — (данжкосжбираче, бирници), по единъ за всѣка отъ четири-тѣ голѣми махали въ Панагюрище[47]). — Йошуръ и бегликъ до танзимата панагюрци не сж давале, както и серчимъ (забѣлѣжка 37), та отъ 1840 год. се захвана сжбирание-то на два-та пжрви, а напоконъ и на послѣдния данжкъ[48]).

---

[46]) Раковски, *Горский Пжтникъ,* 1857 год. стр. 249.

[47]) Данжкъ-тъ се расподѣляше, или, съ тогавашна-та дума, *порѣзваше,* така прѣдизвѣстени единъ, два, или три дни отъ прогогера (глашашай вѣстачъ), всички данжкоплатци излѣзваха изъ вжнъ село-то, та на зелена ливада при игумска-та воденица, подъ единъ старъ многоклонест орѣхъ, край лѣвия брѣгъ на Луда-Яна, *рѣжеха,* или *порязваха, вергия-та,* всѣкому спорѣдъ имотность-та и всѣкой вече си знаяше колк вергия ще да плаща. Имало е случаи, когато по-богати хора, — да ли отъ добросжвѣстность, или да се покажатъ че жалатъ сиромашь-т — сж настоявале да имъ се притури вергия, та да остане по-легк за нѣкои сиромаси, а пжкъ много пжти се е случвало щото богата скжперници да се оплакватъ, че селене-тѣ имъ *рѣзале тежка верги* Както казахъ, всѣка отъ четири-тѣ голѣми махали сама си избира кабзамалина. Кабзамале-тѣ, съ по една добрѣ изработена дрѣнова тоя въ ржка и тевтеръ-тъ подъ мишница, придружени и отъ по един пандуринъ, ходѣха, всѣкой въ махала-та си, да сжбиратъ данжци-т Че е дошжлъ прѣдъ вратня-та (пжтни-тѣ врата) и чака, кабзамалинъ-т чукаше, ударяше, силно вжзъ нѣкой камжкъ съ дебела-та си дрѣнов тояга, — вѣстявание за дохождание-то му, — и хора-та се обаждат Повечето отъ богати-тѣ хора не чакаха да имъ се вѣстяватъ кабзама на порти-тѣ.

[48]) Тия данжци богати хора прѣкупуваха отъ хазна-та съ наддавание чрѣзъ свои човѣци ги сжбираха съ голѣми насилства и злосторств Въ начало се сжбираха въ натура, освѣнъ за свине-тѣ, а напоко — въ пари. Всѣкога, вмѣсто едно отъ десеть-тѣ, земале сж не двѣ и по три, ами и по повече. Оплаквания за това власти-тѣ вземаха въ внимание, защото сами-тѣ представители на власть-та бѣ сждружници съ бегликчие-тѣ, йошурджие-тѣ и серчимджие-тѣ, а по-кжс и съ хараччие-тѣ, за които ще се говори по-сѣтне. Тия прѣкупувач

Панагюрци никога не сѫ ходиле на *ангария* (да работѭтъ безплатно). Само двѣ-три години прѣди танзимата, послѣдний деребей Махмудъ Гаванозоглу се опиталъ да не заплати на панагюрски-тѣ си работници на оризища-та му, нъ панагюрци се отнесоха за това дори до Цариградъ[49]).

повечето пѫти бѫлгаре, а рѣдко турци, гръци, или евреи, не жалѣхѫ никого, безъ разлика на вѣра и народность. Оплакванія противъ тѣхъ рѣдко достигаха до Висока-та Порта, ала тя наказа мнозина такива, противъ които бѣше се оплакало население-то на великия везиръ Кѫбрѫзлѫ Мехмедъ паша, когато пѫтува низъ Бѫлгария около прѣди 31 години, та за малко врѣме злосторства-та бѣхѫ попрѣстанале, па захванаха пакъ да се продѫлжаватъ. Сега не знаѭ, ала прѣди освобождение-то, най-голѣми-тѣ грабители въ Турско бѣхѫ бегликчие-тѣ, йошурджие-тѣ, серчимджие-тѣ и хараччие-тѣ.

49) Сѫщий Сборникъ, Кн. VI, Науч. От., стр. 415. — Освѣнъ това, и въ двѣ записки, безъ дати, между друго, за сѫща-та сѫдба, се вижда и това: „да са знае кѹга хрїстѡ роглѡ и чорбаџи ѡнчо отидѹха на станболъ да са давосват съ махмѹтбеї па отиде и стоѡ боснѡ ала мѹ нищо не сторнха чи махмѹтбеї стана азил“ . . . „стоѡ боснѡ си доде отъ станболъ та казва чи мѵ̈сѵ̈рлиѧта мехметали са билъ съ царѧ да стане мѵ̈сѵ̈рски царъ а пакъ тої е помакъ от село мѹстратлѵ̈ кадѧ кавала и чи е билъ кафеџиѧ и єдинъ трандабѹлски талимџиѧ предалъ царскиѧ аскеръ и мѵ̈сѵ̈рлиѧта се съ кѡрави арапе съ по єдно око надвиле на царскиѧ аскер.“ — Отъ пѫрва-та записка се вижда, че, макаръ и да ходиле въ Цариградъ панагюрски пратенници да се сѫдѭтъ съ Махмудъ бея, обаче не могле да му сторѭтъ нищо, защото станалъ *азилъ* (уволненъ). Излѣзва, че все пакъ тая записка е сѫгласна съ казанно-то на стр. 415, Кн. VI отъ Сборника на Мин. на Народн. Просвѣщение. — А пѫкъ отъ сѫдѫржание-то на втора-та записка, като се установява, че Стойо Боснйовъ си дошѫлъ отъ Станболъ (Цариградъ) въ врѣме-то на, или слѣдъ, войни-тѣ между египетския Мехмедъ-Али съ турския султанъ, които войни бѣхѫ около 1837—1839 год., утвѫрдява се, че на-скоро слѣдъ тѣхъ (прѣзъ 1840 год.), като е прогласенъ танзимата, Гаванозоглу Махмудъ бей е билъ уволненъ и заточенъ, — било по обвинения-та му, било по слѣдствие на нови-тѣ дѫржавни нарѣдби, — и така ужъ нищо не могле обвинители-тѣ да му сторѭтъ. За това обстоятелство се споменува и въ книжка-та „За вѫзраждание-то на бѫлгарщина-та въ Т.-Пазарджикъ“, отъ И. Н., 1890 год., стр. 13 и 24. — Макаръ и да се не отнася до прѣдмѣта, азъ щѫ споменѫ нѣщо и за останала-та часть отъ втора-та записка, която е доста любопитна. Отъ нея се доказва бѫлгарско-то произхождение на египетския подкралъ Мехмедъ-Али паша, основатель на днешния царствующи домъ въ Египетъ, който билъ *помакъ* (бѫлгаринъ мохамеданинъ) отъ село-то Мустратлѫ. (Само помаци-тѣ наричатъ съ име-то

Безъ никакво исключение, въ Панагюрище сѫдение-то се извършваше отъ мѣстни-тѣ хора, дори до освобождение-то на страна-та, както и управление-то, — прѣди и слѣдъ танзимата. Всичко зависеше отъ добра-та, или лошава воля на селски-тѣ векиле, а най-вече отъ воля-та на стари-тѣ и влиятелни чорбаджие[50]). А какво

Мустратлж село-то, а турци-тѣ го наричжтъ и пишжтъ *Нусретли*. Чини ми се, че това село сега е въ драмска-та каза̀, а не вече въ кавалската, както бѣше по-прѣди). Колкото за *трандабулския талимджия* (воененъ учитель, наставникъ, инструкторъ), нема сжмнѣвание, че той е билъ извѣстния прусски офицеринъ Молтке, който въ онова врѣме (1835 до 1839 год.), е испжлнявалъ такава джлжность въ Турско. Каквото сж слушале хората отъ турци-тѣ и както сж разбирале, така сж приказвале и записвале. Всеизвѣстно е, че до-скоро, па може още и сега, турци-тѣ наричаха пруси-тѣ *трандабулъ*, види се, отъ *Брандебургия*. А пжкъ, слѣдъ като египтяне-тѣ разбиха турска-та войска, защото главния ѝ заповѣдникъ не слушалъ распорѣждания-та и кроежи-тѣ на Молтке, който тогава билъ въ главния щабъ на тая послѣдна-та, турци-тѣ бѣхж обвиниле Молтке и може да сж казвале, че той прѣдалъ войска-та имъ, то и въ записка-та е така записано. Знае се още, че и турци и българе казваха какво *мжсжрлие-тѣ* (египтяне-тѣ) сж слѣпи съ едно-то око, защото си го ужь сами изваждале за да ги не взематъ *аскеръ* (войници).

50) Подъ дума-та *чорбаджия*, въ Панагюрище всѣкога сж разбирале и разбиратъ *богатъ, имотенъ*, човѣкъ, който има земи (ниви, ливади, пасища, градини, лѣсове), покрити стежания, скотове и вжрти нѣкоя тжрговия. (Въ еничарски-тѣ пжлкове чорбаджие сж се наричале ония, които сж приготвювале и раздавале чорба-та на войскаре-тѣ). До прѣди освобождение-то почти, панагюрци почитаха и уважаваха чорбаджие-тѣ, които, въ повечето случаи, бѣха добросторци. По врѣме-то си, мнозина отъ чорбаджие-тѣ бѣха доста начетени хора. Помежду тѣхъ се нахождаха и такива, които, освѣнъ бжлгарски, знаяха да говорятъ и пишжтъ турски и грждки. Въ нѣкогашни, запазени отъ пожаре-тѣ на вжзстание-то, чорбаджийски кжщи и до-сега се намиратъ купове черковно-словенски, турски и грждки книги, — дори и маджарски, нѣмски, или латински. Панагюрски-тѣ чорбаджие не сж биле лихваре; рѣдкость е било, и дори нѣщо странно, щото тука не само чорбаджие, ами и другъ нѣкой да дава пари подъ лихва. За сега обаче не говоря. Тукашни-тѣ чорбаджие, вжобще, бѣха скотовждци, работѣха земи-тѣ си, които имаха въ плодородни-тѣ землища на близни-тѣ околни села, занимаваха се съ кожеработение-то, съ тжрговия на жива стока и работени кожи, а пжкъ нѣкои живѣеха само съ приходи-тѣ отъ имоти-тѣ си. По предначинание и настояване на чорбаджие-тѣ сж градени черкови-тѣ и училища-та, за които сж доста жжртвувале, а пжкъ рѣдко се е случвало, щото нѣкой чорбаджия да не сжгради чюшма, или мостъ. Всѣкой чорбаджия се стараеше да стори такова добро и общеполезно нѣщо, види се, по подражение отъ турци-тѣ, за душата си и за споменъ. Въ усилени врѣмена, когато незабавно е искано сжбиране-то и испла-

ѣше управление-то и сѫдение-то въ Панагюрище, щемъ да видимъ по-сѣтне.

Слѣдъ прогласяване-то на танзимата (1840 г.) и на-скоро о освобождение-то, панагюрци сѫ пакъ ходиле войници, ала не както нѣкога-си на дѣйствителна военна служба, заедно съ турки-тѣ войски, — да се биѭтъ съ неприятеля, — ами да извождатъ да пазатъ султански-тѣ коньe на *чайръ* (пролѣтно врѣме да пасѫтъ зелена трѣва по ливади-тѣ) и то доброволно, който самъ е желаялъ, и на такива е плащано, като на обикновенни работници,

---

щание-то на данѫци-тѣ, или когато не сѫ могле да се сѫберѫтъ недобори-тѣ, които турци-тѣ никога не прощаваха, чорбаджие-тѣ сѫбираха помежду-си искани-тѣ пари и веднага ги заплащаха, само и само да се не продаватъ сиромашки-тѣ стоки и покѫщнини, па напоконъ, като сѫбереха пари, кабзамале-тѣ имъ ги врѫщаха всѣкиму, — кой по колкото е далъ на-заемъ. Разбира се, че имаше и исключения по отношение на повѣдѣнията на нѣкои чорбаджие, ала тия бѣха рѣдки. — Прѣди 20—30 години тука бѣше срамота и неблагоприлично щото чорбаджия-та да обѣдва или вечеря заедно съ всичка-та си челядь. Чорбаджия та всѣкога самъ ѣдеше, или съ нѣкое отъ дѣца-та си, или пѫкъ съ нѣкой гостенинъ. Жена-та, снахи-тѣ и дѫщери-тѣ му стоѭтъ прави, съ рѫцѣ на пояса, та му принасятъ щото поиска. Прѣди ѣдение-то чорбаджия-та си поомива малко рѫцѣ-тѣ, ала слѣдъ ѣдение-то всѣкога трѣбва да му принесѫтъ мѣдени *ибрикъ* и *леѣенъ* за да си омие рѫцѣ-тѣ и уста-та съ *гиритъ сапуну* (критски сапунъ), нарочно донасянъ за тая цѣль отъ Цариградъ. Чорбаджие-тѣ въ Панагюрище като че представляваха въ малѫкъ видъ (миниатура) нѣкогашни-тѣ бѫлгарски болери и сѫврѣменни-тѣ турски бейове, и това поради богато-то имъ облѣкло, — (сега се не познава кой е богатъ, кой е сиромахъ, защото облѣклото е все еднакво), — както и онова на челядь-та имъ, голѣмий имъ домашенъ раскошъ, държение-то разни слуги, слугини, *сеизе* (да пазѫтъ и глѣдѫтъ коньe-тѣ) и *ясакчие* (вѫоржѫжени хора да пазѫтъ, бранѫтъ, чорбаджия-та кога пѫтува, а по нѣкога и въ града кога се расхожда да вървѫтъ слѣдъ него, — па е имало случаи, когато ясакчие-тѣ дори и въ черкова-та стоѣхѫ задъ трона на чорбаджия-та си, — все за *салтанатъ!* — голѣмство, раскошество). Додѣто нѣкой богаташъ не испѫлнеше 45 до 50 години, не го наричаха *чорбаджия*, защото е още младъ, та е неприлично, па и никой нема да му се свѣнява, да го тачи, почита, като такѫвъ. Дрѣхи-тѣ на чорбаджие-тѣ бѣхѫ широки, прилични на турски-тѣ, ала ушити отъ хубавъ синъ шаекъ съ много гайтанъ по тѣхъ и разни плетени чопразе и пискюле отъ синя, или тѫмно-морава прѣжда. Гугли-тѣ имъ обикновенно бѣхѫ отъ тѫнки хубави кържмски агнешки кожи и извѫтрѣ лѣпени, като поповска калимавка. — Вѫобще, чорбаджие-тѣ бѣхѫ доста строги кѫмъ челедь-та си. Еднаждъ единъ хвърли отъ чардака (на втория етажъ на кѫща-та) 22—23 годишния си синъ, защото прѣминалъ пѫтя на другъ чорбаджия и го не по-

наемени да вършжтъ извѣстна работа, а не като на войници [51]). Прѣди танзимата, както вече казахъ, панагюрци не сж давале йошуръ и бегликъ, а слѣдъ 1840 год., освѣнъ тия данжци и серчима, наложи имъ се и данжка *харачъ* (откупъ за военна тегоба), който се плащаше отъ всички-тѣ, безъ исключение и на ония, които ходѣхж въ Цариградъ да извождатъ султански-тѣ коньe на чайръ и да ги пазатъ [52]), както и отъ други мѣста низъ Бжлгарско ходѣхж.

Отъ казанно-то до тука, мислж, да се установи какво дйри, слѣдй, отъ правдини-тѣ и задължения-та, които сж имале панагюрци до танзимата (1840 год.), сж се запазиле (нѣкои отъ правдини-тѣ напжлно) дори до освобождение-то на страна-та (1877

здравилъ, та горкия момжкъ на-скоро умрѣ; другъ удари снаха си съ чибука по глава-та, защото му не подала кахве-то прилично, та ѝ отвкжсна ухо-то; трети прати сина си при забитина на конака да му занесе глоба, — кахве и захаръ, — па да му ударатъ по задника и десеть тояги, защото въ една кжща прѣдъ стари хора запушилъ чибукъ (тогава още не бѣхж захванале хората да употрѣбяватъ цигари-тѣ). Това се свършило, ала наказание-то не стигало, та, по заповѣдь на баща си чорбаджия, момжкъ-тъ отишжлъ да цѣлува ржка на хора-та, прѣдъ които пушилъ (волно или неволно), за да му простжтъ! — Най-сѣтне щж да споменж че, когато по едно врѣме бѣше станало обичай да се пише противъ чорбаджие-тѣ, — основателно или неосновательно, — и отъ Панагюрище се обнародваха нѣколко дописки противъ и въ полза на тукашни-тѣ чорбаджие въ 13, 16, 17, 19 и 20-й бройове на издавания прѣзъ 1864 год. въ Цариградъ вѣстникъ *Сжвѣтникъ*, обаче всичко писано противъ чорбаджие-тѣ бѣше лжжа и клевета, както се и доказа. Всичко, за което се обвиняваха чорбаджие-тѣ, бѣше извършено отъ писаче-тѣ на дописки-тѣ. И двама-та тия дописници се бавиха по 10--15 години въ Цариградъ, гдѣто бѣхж докарани вързани прѣзъ 1860 год. по заповѣдь на великия везиръ Кжбржзлж Мехмедъ паша, обвиняеми въ разни злосторства по сжбирание-то данжци-тѣ йошуръ и бегликъ, — единъ-тъ въ Пловдивско, а другия въ Нишско Окржжие, както въ други злоупотрѣбления.

[51]) Записка 31 и забѣлѣжка-та, както и крайя на забѣлѣжка-та къмъ 38 записка въ Сборника, Кн. VI, стр. 390, 406 и 407.

[52]) Каквито злосторства се вършеха за сжбирание-то на йошура, беглика и серчима (забѣл. 48), такива се вършеха и съ сжбирание-то на харача. Макаръ прѣкупуваче-тѣ и да немаха право да вcase взематъ харачъ за момчета по-млади отъ 14 или 16 години, тѣ много пжти вземаха и за такива, които не бѣхж достигнале 10 или 12 годишна вжзрасть. Когато сиромаси-тѣ родители не можаха да заплатжтъ тоя още несвоеврѣмененъ данжкъ, за който не сж ни помислювале, всесилний хараччия запираше дѣцата имъ, които се пущаха само слѣдъ като му се заплати данжка.

год.). Да видимъ сега що сѫ писале и други хора: Споредъ покойния В. Чолаковъ, „въ продължение на 200 години, панагюрци сѫ давале само малѫкъ данѫкъ, а десетѫкъ не сѫ давале, и заради правдини-тѣ, които имъ сѫ дарувани, всѣка година сѫ ходиле по 33 души на царска служба и сѫ се викале *войници*. Това се е прѣкѫснало прѣди 25 години и ферманъ-тъ за тия правдини е изгубилъ сила-та си отъ танзимата насамъ“. А Ст. Захариевъ притуря: „преимуществата, които биле дадени тогава на панагюрци-тѣ, както и на други бѫлгарски села въ тая околия, които се наричаха *войнишки села*, освѣнъ харачъ-тъ и нѣкои малки данѫци, нито десетѫкъ сѫ давале, нито ангария сѫ работиле, нъ биле дѫлжни отъ всѣко село по едно опредѣлено число да отиватъ всѣка година, испѫрво като помагаче на турска-та войска, а послѣ пакъ като вардаче на царски-тѣ коньe, и това слѣдвà така до 1840 год., до когато съ танзимата се унищожиха всички-тѣ стари узаконения“. Въ описание-то въ вѣстникъ *День* е казано: „. . . . тѣ (панагюрци) сѫ ходиле войници заедно съ султанови-тѣ войски и въ много бойове сѫ се отличавале. Имале сѫ нѣкои правдини, па и твърдѣ малко давнина сѫ давале; десетѫкъ, харачъ или беделъ, не сѫ знаяле що е. . . . Нъ ферманъ-тъ за тия правдини отдавна е изгубилъ сила-та си и сега панагюрци си плащатъ редовно всички-тѣ давнини, както и вмѣсто да ходатъ войници на бой, тѣ испращатъ въ Цариградъ — пакъ подъ име войници — по 33 души да пазатъ царски-тѣ конье пролѣть, кога ги пуснѫтъ да пасѫтъ на ливада“. Г-нъ М. Дриновъ казва, че „за своя-та смѣлость, дързость, панагюрци-тѣ сѫ дѫлжни, отчасти на гори-тѣ си, отчасти на войнишко-то си происхождение. Въ турско християне-тѣ, които сѫ биле дѫлжни лично да служѫтъ на държава-та, да носѫтъ военна-та тегоба, сѫ се наричале *войници*, както се вижда и отъ само-то това название. Войници-тѣ сѫ имале свои *бащини*, които сѫ биле освободени отъ *десетѫкъ*. Тѣ сѫ биле освободени и отъ други даждия, па сѫ се ползувале и съ други доста важни правдини (привилегии). Войнишки-тѣ села сѫ имале свои знамена, подъ които войници-тѣ сѫ ходиле на царска служба. Главно-то знаме *(башъ байрякъ)* на войници-тѣ отъ пловдивска-та область принадлѣжало на панагюрци-тѣ. Съ нѣкои видоизмѣнения, войнишки-тѣ правдини сѫ сѫществувале до начало-то на тоя вѣкъ. Отъ това врѣме турско-то правителство захванало постѫпенно да ги стѣснява, ограничава, додѣто сѫвсѣмъ ги унищожило съ танзимата. Въ Панагюрище още не сѫ забравиле тия правдини: мнозина старци още помнѫтъ златния ферманъ на община-та си;

помнжтъ и когато Асанъ Гавапозоглу съ измама имъ взелъ тая султанска грамота, която подтвърдявала войнишки-тѣ имъ правдини“ [53]). И г-нъ Иречекъ като споменува сжщото за *башъ байрякъ* (главно-то знаме), че войнишки села съ българско християнско население е имало въ старо-то турско царство доста много и че само Панагюрище се е ползувало отъ правдини-тѣ на войници-тѣ, а не и близни-тѣ малки планински села, притуря: „само-то име *войнйкъ* (и по турски *войнакъ)* показва, че тия българе най-напрѣдъ сж сжпровождале турски-тѣ войски съ оржжие, което се подтвърдява и отъ нѣколко стари съврѣменни свидѣтелства: нъ отъ послѣ тѣ сж биле длъжни само на Цариградъ да ходжтъ да глѣджтъ царски-тѣ конье; отъ дѣйствително войнишки принадлѣжности не имъ останало нищо, освѣнъ че сж вървѣле съ байрякъ. ..... Войниклжкъ-тъ е траялъ до танзимата. Отъ Панагюрище сж ходиле войници още прѣди 20 години да глѣджтъ султански-тѣ конье, така щото войникство-то съ всички-тѣ му нарѣдби днеска още живо се помни. Тѣ сж бивале 33 души въ народни дрѣхи съ опинци (царвуле) и безъ оржжие. Единъ отъ тѣхъ е носилъ една червена кржпа съ полумѣсецъ, като байрякъ, и при тржгвание сж свириле съ гайди и сжбирале пари по дукяне-тѣ. Войнишка-та повинность е била привързана къмъ извѣстни *бащини*. Тая бащина се наслѣдвала отъ най-стария синъ и като *царска земя*, не е могла да се дѣли, нито да се продава, така щото тия ниви сж оставале заедно съ привързани-тѣ кжмъ тѣхъ обязанности по цѣли поколения въ ржцѣ-тѣ на сжщи-тѣ родове. Когато се дигнж войниклжка, тия родове бѣхж принудени да купжтъ бащинии-тѣ си съ пари отъ хазна-та. Слѣдователно, войниклжкъ-тъ е билъ една феодална институция, сжщо както и стария турски спахилжкъ. Освѣнъ това, панагюрци-тѣ сж имале и други правдини, сждържани въ единъ царски ферманъ съ златенъ подписъ, който имъ се отнелъ съ измама отъ татаръ-пазарджишкия бей Асанъ Гаванозоглу въ начало-то на наше-то столѣтие“ [54]).

---

[53]) Славянскій Сборникъ, 1877 год., Санктпетерсбургъ.

[54]) Г-нъ Дриновъ е казалъ *златенъ ферманъ*, а г-нъ Иречекъ — *царски ферманъ съ златенъ подписъ,* въ който се сждържале правдини-тѣ на панагюрци. Тоя ферманъ е оня, за който говорихъ въ 38-та забѣлѣжка. Съ български-тѣ рѣчи *златенъ* подписъ, г-нъ Иречекъ е разбиралъ, види се, за спомената-та отъ мене въ сжща-та 38 забѣлѣжка *златна тугра*, защото султане-тѣ никога се не подписватъ *подъ,* а *надъ* сждържание-то на званични-тѣ книжя и подписъ-тъ имъ е въ тугра-та, заради това всѣкога, когато се вжцари новъ султанъ, вжтрѣшность-та, сждържание-то на тугра-та, се измѣнява. А пжкъ казвание-то на г-на

Тука считамъ за потрѣбно да поправѭ нѣкои невѣрности или погрѣшности, въ горѣпреписано-то, отъ петима-та писатели, именно: погрѣшно е Чолаково-то казвание, че всѣка година ходиле по 33 души на царска служба, нѣщо, което се прѣкѫснало прѣди 25 години, и ферманъ-тъ изгубилъ сила-та си отъ танзима-та насамъ (разбира се 1840 год., като се има прѣдъ видъ, че Чолаковъ е писалъ прѣзъ 1865 год.), погрѣшно е, защото той самъ е ималъ случай нѣколко години наредъ, — прѣдъ и слѣдъ 1866 год., когато е печатана книжка-та му, — да вижда войници-тѣ, които отиваха въ Цариградъ да пасѫтъ султански-тѣ коньe на-скоро до вѫзстание-то и освобождение-то на страна-та, обстоятелство, което е още всѣкому извѣстно и всѣкой панагюрецъ го помни. Знае се още, че тия войници всѣкога бѣхѫ или повече, или по-малко; тѣхний брой не бѣше опредѣленъ; ходение-то имъ се започна отъ танзимата насамъ, когато ферманъ-тъ изгубилъ сила-та си за ходение-то на дѣйствителна, ужъ сѫщинска войнишка служба. А пѫкъ, че слѣдъ танзимата сѫ ходиле войници въ Цариградъ, ето що казва и Раковски: „Много градове и горски мѣста въ Бѫлгария се предале съ условие. Пѫрво-то условие било щото жители-тѣ на тия мѣста да плащатъаждие

Дринова и слѣдъ него г. Иречекъ, че Асанъ Гавранозоглу съ измама отнелъ фермана, е погрѣшно. Макаръ и да казахъ вече за участь-та на тоя ферманъ въ рѣченна-та 38 забѣлѣжка, щѫ да притурѭ тука, че когато слѣдъ танзимата тоя ферманъ е изгубилъ силата си, Асанъ Гавранозогу е вече билъ умрѣлъ, а пѫкъ прѣди 1840 год. панагюрци сѫ ходиле на бранъ съ тоя послѣдния и подиръ негова-та смѫрть, — съ сина му Махмудъ Гавранозоглу, въ врѣме на русско-турски-тѣ войни (1809 до 1812 и 1828—1829 год.), както се вижда отъ нѣкои записки, именно записки-тѣ 3, 6, 20 и 22, Кн. VI, Н. Отд., стр. 380 и 385, на Сборника на Мин. на Нар. Просвѣщение. Слѣдователно, ако Асанъ е билъ взелъ фермана съ измама, то синъ-тъ му Махмудъ, слѣдъ бащината си смѫрть, не е щѣлъ да води панагюрци въ Одринъ на война. Въ врѣме-то на Махмуда, като стана танзимата, свѫрши се и деребийство-то на Гавранозовци въ Татаръ-Пазарджикъ. Колкото лошави спомени е оставилъ между население-то синъ-тъ Махмудъ, толкова пѫкъ хубави е оставилъ баща-та Асанъ, който е покровителствувалъ христиене-тѣ и позволявалъ имъ да си градѭтъ черкови. Тоя послѣдния се поминалъ въ дѫлбока старость, почитанъ и уважаванъ отъ всичко-то население на Т.-Пазарджишка-тѣ Околия (Сборникъ, Кн. VI, стр. 414). Той не е ималъ нужда да отнима фермана съ измама, защото съ едно мигвание е можалъ да го вземе, когато е искалъ. Трѣбва обаче отъ вражда кѫмъ Махмуда, нѣкои хора, макаръ и да сѫ знаяле за участь-та на фермана, сѫ искале да припишѭтъ нему отнимание-то на тоя послѣдния, обстоятелство, което и въ сѫщность е доста за вѣр-

помнятъ и когато Асанъ Гаванозоглу съ измама имъ взелъ тая султанска грамота, която подтвърдявала войнишки-тѣ имъ правдини“ [53]). И г-нъ Иречекъ като споменува сѫщото за *башъ байрякъ* (главно-то знаме), че войнишки села съ българско християнско население е имало въ старо-то турско царство доста много и че само Панагюрище се е ползувало отъ правдини-тѣ на войници-тѣ, а не и близни-тѣ малки планински села, притуря: „само-то име *войнйкъ* (и по турски *войнакъ)* показва, че тия българе най-напрѣдъ сѫ сѫпровождале турски-тѣ войски съ орѫжие, което се подтвърдява и отъ нѣколко стари сѫврѣменни свидѣтелства: нъ отъ послѣ тѣ сѫ биле длъжни само на Цариградъ да ходятъ да глѣдятъ царски-тѣ коньe; отъ дѣйствително войнишки принадлѣжности не имъ останало нищо, освѣнъ че сѫ вървѣле съ байрякъ. . . . . . Войниклѫкъ-тъ е траялъ до танзимата. Отъ Панагюрище сѫ ходиле войници още прѣди 20 години да глѣдятъ султански-тѣ коньe, така щото войникство-то съ всички-тѣ му нарѣдби днеска още живо се помни. Тѣ сѫ бивале 33 души въ народни дрѣхи съ опинци (царвуле) и безъ орѫжие. Единъ отъ тѣхъ е носилъ една червена крѫпа съ полумѣсецъ, като байрякъ, и при тръгвание сѫ свириле съ гайди и сѫбирале пари по дукяне-тѣ. Войнишка-та повинность е била привързана къмъ извѣстни *бащини*. Тая бащина се наслѣдвала отъ най-стария синъ и като *царска земя*, не е могла да се дѣли, нито да се продава, така щото тия ниви сѫ оставале заедно съ привързани-тѣ кѫмъ тѣхъ обязанности по цѣли поколения въ рѫцѣ-тѣ на сѫщи-тѣ родове. Когато се дигнѫ войниклѫка, тия родове бѣхѫ принудени да купятъ бащинии-тѣ си съ пари отъ хазна-та. Слѣдователно, войниклѫкъ-тъ е билъ една феодална институция, сѫщо както и стария турски спахилѫкъ. Освѣнъ това, панагюрци-тѣ сѫ имале и други правдини, сѫдържани въ единъ царски ферманъ съ златенъ подписъ, който имъ се отнелъ съ измама отъ татаръ-пазарджишкия бей Асанъ Гаванозоглу въ начало-то на наше-то столѣтие“ [54]).

[53]) Славянскій Сборникъ, 1877 год., Санктпетерсбургъ.

[54]) Г-нъ Дриновъ е казалъ *златенъ ферманъ*, а г-нъ Иречекъ — *царски ферманъ съ златенъ подписъ*, въ който се сѫдържале правдини-тѣ на панагюрци. Тоя ферманъ е оня, за който говорихъ въ 38-та забѣлѣжка. Съ българскi-тѣ рѣчи *златенъ* подписъ, г-нъ Иречекъ е разбиралъ, види се, за спомената-та отъ мене въ сѫща-та 38 забѣлѣжка *златна тугра*, защото султане-тѣ никога се не подписватъ *подъ*, а *надъ* сѫдържание-то на званични-тѣ книжя и подписъ-тъ имъ е въ тугра-та, заради това всѣкога, когато се вѫцари новъ султанъ, вѫтрѣшность-та, сѫдържание-то на тугра-та, се измѣнява. А пѫкъ казвание-то на г-на

Тука считамъ за потрѣбно да поправя нѣкои невѣрности или погрѣшности, въ горѣпреписано-то, отъ петима-та писатели, именно: погрѣшно е Чолаково-то казвание, че всѣка година ходиле по 33 души на царска служба, нѣщо, което се прѣкжснало прѣди 25 години, и ферманъ-тъ изгубилъ сила-та си отъ танзима-та насамъ (разбира се 1840 год., като се има прѣдъ видъ, че Чолаковъ е писалъ прѣзъ 1865 год.), погрѣшно е, защото той самъ е ималъ случай нѣколко години наредъ, — прѣдъ и слѣдъ 1866 год., когато е печатана книжка-та му, — да вижда войници-тѣ, които отиваха въ Цариградъ да пасжтъ султански-тѣ коне на-скоро до вжзстание-то и освобождение-то на страна-та, обстоятелство, което е още всѣкому извѣстно и всѣкой панагюрецъ го помни. Знае се още, че тия войници всѣкога бѣхж или повече, или по-малко; тѣхний брой не бѣше опредѣленъ; ходение-то имъ се започна отъ танзимата насамъ, когато ферманъ-тъ изгубилъ сила-та си за ходение-то на дѣйствителна, ужъ сжщинска войнишка служба. А пжкъ, че слѣдъ танзимата сж ходиле войници въ Цариградъ, ето що казва и Раковски: „Много градове и горски мѣста въ Бжлгария се предале съ условие. Пжрво-то условие било щото жители-тѣ на тия мѣста да плащатъ даждие

Дринова и слѣдъ него г. Иречекъ, че Асанъ Гаванозоглу съ измама отнелъ фермана, е погрѣшно. Макаръ и да казахъ вече за участь-та на тоя ферманъ въ рѣченна-та 38 забѣлѣжка, щж да притурж тука, че когато слѣдъ танзимата тоя ферманъ е изгубилъ силата си, Асанъ Гаванозогу е вече билъ умрѣлъ, а пжкъ прѣди 1840 год. панагюрци сж ходиле на бранъ съ тоя послѣдния и подиръ негова-та смжрть, — съ сина му Махмудъ Гаванозоглу, въ врѣме на русско-турски-тѣ войни (1809 до 1812 и 1828—1829 год.), както се вижда отъ нѣкои записки, именно записки-тѣ 3, 6, 20 и 22, Кн. VI, Н. Отд., стр. 380 и 385, на Сборника на Мин. на Нар. Просвѣщение. Слѣдователно, ако Асанъ е билъ взелъ фермана съ измама, то синъ-тъ му Махмудъ, слѣдъ бащината си смжрть, не е щѣлъ да води панагюрци въ Одринъ на война. Въ врѣме-то на Махмуда, като стана танзимата, свжрши се и деребийство-то на Гаванозовци въ Татаръ-Пазарджикъ. Колкото лошави спомени е оставилъ между население-то синъ-тъ Махмудъ, толкова пжкъ хубави е оставилъ баща-та Асанъ, който е покровителствувалъ христиене-тѣ и позволявалъ имъ да си граджтъ черкови. Тоя послѣдния се поминалъ въ джлбока старость, почитанъ и уважаванъ отъ всичко-то население на Т.-Пазарджишка-та Околия (Сборникъ, Кн. VI, стр. 414). Той не е ималъ нужда да отнима фермана съ измама, защото съ едно мигвание е можалъ да го вземе, когато е искалъ. Трѣбва обаче отъ вражда кжмъ Махмуда, нѣкои хора, макаръ и да сж знаяле за участь-та на фермана, сж искале да припишжтъ нему отнимание-то на тоя послѣдния, обстоятелство, което и въ сжщность е доста за вѣр-

на турци-тѣ, само по единъ драмъ сребро за всѣкой пълноврѫстенъ мѫжъ, нарѣчено *харачъ*. Второ-то условие било свободно да си носѭтъ орѫжие-то, както и турци-тѣ, но да сѫ задължени да вѭюватъ заедно съ тия послѣдни-тѣ, въ военно врѣме, противъ други народи. Такива съ условие прѣдавши се градове и села, турци-тѣ нарѣкле *войникъ кариелери* (войнишки села). Тия войници сѫ се управлявале отъ еднородни свои прѣдводители, които турци-тѣ нарѣкле *бейове* (князове). Войници-тѣ сѫ имале свое особно знаме и отдѣленъ пълкъ. . . . Подстрѣкавани отъ фанариоти-тѣ, турци-тѣ захванале постѫпенно да унищожаватъ български-тѣ войнишки бейове, като ги убивале и тровиле, та много отъ тѣхъ се потурчиле, а други побѣгнале въ гори-тѣ. . . . Турци-тѣ обрале отъ българе-тѣ орѫжие-то и, вмѣсто да ги иматъ за сѭюзници войници, както въ начало, употрѣбяваха ги въ други царски долни работи, а особенно пролѣть да имъ изваждатъ конье-тѣ на паша, да ги чѣшѫтъ и глѣдѫтъ, но всѐ подъ име войници! Такива войнишки села се вече управляваха отъ потурчени-тѣ потомци на нѣкогашни-тѣ христиенски главатаре и се наричаха *чарй башй* (войнишки главатаръ). Това прѣимущество,— *чарибашилѫкъ*, се не даваше на други турци. Дори до танзимата и още по-сѣтне сѫществуваха чарибашие-тѣ, та пролѣть сѫбираха

вание, но може-би по погрѣшка да е споменѫто име-то Асанъ, както го е прѣдатъ и г. Дриновъ. Покойний Захариевъ казва, че „въ 1801 г. Асанъ Гаванозоглу позволилъ да се поднови растурена-та, единственна черкова въ Т.-Пазарджикъ, която се направила много по-голѣма и покрасна въ образъ на цариградска-та джамия Света София“. Въ пѫтни-тѣ си бѣлѣжки, като говори за село-то Брацигово, г. Иречекъ споменува, че „защита-та на население-то срѣщу кърджалийски-тѣ чети, е водилъ пазарджишкия наслѣдственъ бей Гаванозоглу“ (Пер. Спис., Кн. XI, стр. 6, отъ 1884 год.), а въ онова врѣме тоя бей не е билъ другъ, освѣнъ Асанъ. Извѣстно ни е още, спорѣдъ запискитѣ (Сборн., Кн. VI, стр. 414), че Асанъ е пазилъ христиене-тѣ не само отъ турци-тѣ и еничаре-тѣ, ами и отъ произвола на султана. — Излѣзва, слѣдователно, че ферманъ-тъ не е отнетъ съ измама отъ Асанъ Гаванозоглу. Сѫдържани-тѣ въ фермана правдини, за които споменуватъ г. г. Дриновъ и Иречекъ, вече ни сѫ извѣстни, както ги описахъ по-прѣди, спорѣдъ казвание-то на доста за вѣрвание хора, разбира се, и слѣдъ тщателно проучвание и провѣрявание. Не ще ни дума, че описвание-то не е буквално и че може да е имало още нѣкои правà и задължения между побѣдители-тѣ и побѣденитѣ, но въ сѫщность, въ такава смисълъ сѫ биле. Видѣхме вече, както ще видимъ и по-сетнѣ, че не само до танзимата сѫ запазени, ами и слѣдъ 1840 год., до 1876—1877 год., нѣкои отъ прѣдвидѣни-тѣ въ фермана правдини сѫ биле въ сила-та си, а отъ други останале слѣдй.

нарѣчени-тѣ вече бѫлгарски войници и завождаха ги въ Цариградъ да чѣшѫтъ и пазѫтъ царски-тѣ и велможски-тѣ коньe на па́ша въ ливади-тѣ, както рѣкохме по-горѣ. Тѣ имаха въ послѣдни-тѣ врѣмена нѣкои прѣимущества, различаеми отъ друга-та рая: не караха ги на всѣка царска подвала (*ангария*, — безплатно работение); не плащаха *изаенч-парасѫ;* свободни бѣхѫ да носѭтъ шарени (пѫстри) дрѣхи, когато това на други-тѣ бѫлгаре се не позволяваше, освѣнъ черна гугла на глава-та и черни прости дрѣхи! Тия войници бѫлгаре, карани на сила всѣка година отъ пѫрва пролѣть въ Цариградъ за рѣченна-та конска служба, изгубваха си цѣло лѣто, не само безъ никаква заплата за труда имъ, нъ още за храна-та си сами харчеха. Вмѣсто нѣкогашни-тѣ имъ главатаре и бейове, които сѫ ги водиле въ старо врѣме на марсово поле, водѣхѫ ги горѣрѣченни-тѣ чарибашии въ зелени-тѣ ливади да пасѫтъ коньe. Вмѣсто старо-то си знаме на златовѣнчания левъ, единъ отъ войници-тѣ носѣше на червено платно изобразенъ мохамеданския полумѣсецъ. Знаменосецъ-тъ наричаха на присмѣхъ по турски *чаушъ*. Той имаше на глава-та си отъ лесича рунтава кожа опашка, на която висѣха и три цѣли лесичи опашки за украшение! Народна-та гайда и разни-тѣ свирки ги придружаваха. . . . Тия бѫлгарски войници и до днесь (1857 год.) още ходѭтъ въ Цариградъ, карани на тая служба“ [55]). — Както вече казахъ, послѣдни-тѣ войници ходѣха доброволно и получаваха заплата за работа-та си (Сборникъ, Кн. VI, страници 390, 406 и 407), макаръ покойний Раковски, спорѣдъ свои-тѣ взглядове и цѣли, да е писалъ, че на-сила сѫ карани, безплатно работиле, па и съ свои собственни пари си доставяле храна-та. Като се има обаче прѣдъ видъ въ каква смисѫль е писалъ той, какѫвъ духъ, какво направление има книга-та му (Горски Пѫтникъ), какви сѫ биле негови-тѣ стрѣмления, разбира се, че той така е трѣбвало да пише. Но азъ пакъ повтарямъ да кажѫ, че на войници-тѣ се плащаха по 30 гроша мѣсечно, храняха ги отъ султански-тѣ готварници и че на-сила не сѫ карани, освѣнъ ако това се е случвало въ друго нѣкое мѣсто низъ Бѫлгарско. Отъ други-тѣ мѣста, може´ би, войнишки-тѣ главатаре да сѫ се наричале *чарибаши*, но въ Панагюрище това название не знаятъ. Тука нѣкога-си съ това название наричаха цигански-тѣ главатаре, и то като на присмѣхъ. Въ Панагюрище не е имало никаква разлика на дрѣхи-тѣ, нито пѫкъ ония панагюрци, които подиръ танзимата ходѣхѫ войници,

---

[55]) *Горский Пѫтникъ*, 1857 год.

имаха нѣкакви прѣимущества. Захариевъ, който четери години (1870 год.) слѣдъ Чолакова е напечаталъ книжка-та си въ Виена (а не въ Турско), тоже погрѣшно е казалъ, че жители-тѣ на войнишки-тѣ села, освѣнъ нѣкои малки данжци, давале и *харачъ*. Той е заелъ това, види се, отъ Раковски, който, както видѣхме, споменува за тоя данжкъ. Обаче това казвание е неоснователно, защото, независимо отъ обстоятелство-то, че данжкъ-тъ харачъ слѣдъ танзимата се наложи на панагюрци, когато вече прѣстанаха тѣ да бждѫтъ сжщински войници, ами и за това, че тоя данжкъ е забраненъ отъ закона на Сюлейманъ 1-й (забѣлѣжка 65) и че той се плащаше за откупъ отъ военна-та тегоба, както го и плащаха всички други не войнишки градове и села прѣди танзимата. Другояче, не знаж какъ би могло да се допустне щото въ сжщо-то врѣме нѣкой да е войникъ, па да плаща и данжкъ за откупвание войнишка-та си тегоба (забѣлѣжка 61). Колкото пжкъ се отнася за пазение-то султански-тѣ конье, азъ вече казахъ по-горѣ, при всичко, че, споредъ г. Иречека, който е писалъ бѣлѣжки-тѣ си прѣзъ 1884 год., до прѣди 20 години панагюрци ходиле войници да глѣдатъ султански-тѣ конье, съ други думи, до 1864 г., — двѣ години прѣди обнародвано-то отъ Чолакова описание на Панагюрище (1866 год.), — и въ такжвъ случай се подтвърдява отъ него, г. Иречека, както и отъ покойния Раковски, че слѣдъ танзимата сж ходиле войници въ Цариградъ да пазатъ царски-тѣ конье, — макаръ по-рано и да е казвалъ че испървво жители-тѣ испращале войници-тѣ си на война, а слѣдъ това (до 1840 год.) пращале 33 души въ Цариградъ да глѣдатъ султански-тѣ конье [56]). Отъ казанното до тука се обяснява, че относително ходение-то на войници-тѣ да пазатъ султански-тѣ конье, Захариевъ се е увлѣкжлъ по Чолакова, както и писательтъ на вѣстникъ *День* относително 33-тѣ души, а Иречекъ, когато е писалъ своя-та *Исторія Болгаръ* — по Захариева, или и по двама-та, и така неволно е станала една важна историческа погрѣшка. Азъ не могж да допустна, че Чолакову не е било извѣстно нѣколко пжти повтаряно-то обстоятелство, — ходение-то въ негово врѣме войници да пазжтъ султански-тѣ конье, — и може да го е записалъ, ала като е печатана книжка-та му въ Цариградъ, види се, че е окастрена, видоизмѣнена и развалена отъ турска-та цензура, та по такжвъ начинъ, тая хубава по врѣме-то си книжка изгубила една отъ най-важнитѣ си исторически части. Както всички-тѣ панагюрци,

---

[56]) *Исторія Болгаръ*, 1878 год., стр. 582.

Дриновъ е знаялъ за това ходение, та по тая причина, може-би, не е споменѫлъ нищо за него, макаръ че той е писалъ много по-кѫсно отъ Чолакова и Захариева[57]). — Както видѣхме, Раковски казва, че знаме-то на войници-тѣ било златовѣнчанъ левъ; то може и да е било такова по нѣкои мѣста, обаче въ Панагюрище знаме-то на нѣкогашни-тѣ дѣйствителни войници, което знаме се пазило у домородство-то *Байряковци*, е било червено, вѫтрѣ съ една зелена крѫглость, на която е имало бѣла исправена рѫка съ разотворени прѫстье, а на вѫрха на дрѫвце-то (прѫтъ-тъ) му е билъ полумѣсецъ отъ жѫлтъ мѣдъ (пиринчъ), тогава когато знаме-то на войници-тѣ — слѣдъ танзимата султански конйопазители, — бѣше само червено платно, въ срѣда-та съ бѣлъ половина мѣсецъ и звѣзда, и на вѫрха на дрѫвце-то, отъ самото него, дрѫвена топка, както всички знаемъ и помнимъ. Слѣдователно, нема вече никакво сѫмнѣвание, че и слѣдъ танзимата (1840 г.), почти до вѫзстание-то (1876 г.) панагюрци сѫ ходиле войници въ Цариградъ да извождатъ на пáша султански-тѣ конье и да ги пазатъ и че казвания-та на Чолакова, Захариева и Иречека (въ Исторія Болгаръ) сѫ погрѣшни, както сѫ погрѣшни и ония на Раковски и Захариева относително плащание-то данѫка *харачъ*.

Както казахъ по-прѣди, неизвѣстно е защо сѫ отстѫпени правдинитѣ на панагюрци, срѣщу които правдини пѫкъ тия по-слѣдни-тѣ се задѫлжиле да даватъ султану войници, нъ, като се има прѣдъ видъ, приказвание-то, че тѣ сѫ се прѣдале, — слѣдъ като турци-тѣ погубиле много голѣмци и юнаци, па взеле всички-тѣ мѫже, които могле да боравать съ орѫжие, та ги завеле съ тѣхъ-си, както и дадения на попове тѣ знакъ, — обстоятелства, които ни сѫ вече извѣстни, или пѫкъ че турци-тѣ може нарочно да имъ сѫ отстѫпиле тия правдини за да се прѣдадѫтъ, или да мируватъ, ако сѫ се прѣдале, дохожда се до заключение, че тия взаймни задѫлжения сѫ станале поради условно прѣдавание: жители-тѣ сѫ прѣдале съ условие да не плащатъ извѣстни данѫци и да си се управляватъ сами, безъ да имъ се намѣсва нѣкой въ вѫтрѣшни-тѣ, домашни-тѣ, работи, нѣщо, което, види се, имъ е било тежко, а пѫкъ по-легко имъ било да даватъ войскаре, понеже привикнале на това.

Всеизвѣстно е, че една часть отъ земи-тѣ си въ Европейска Турция, турци-тѣ завладѣха съ орѫжие, а друга — съ извѣстни

[57]) Г-нъ М. Дриновъ е пѫтувалъ прѣзъ 1875 год., лекцията си *Болгарія на канунѣ ея погрома* е челъ прѣзъ 1876 год,, а обнародвана е прѣзъ 1877 год. у Санктпетерсбургъ въ *Славянскій Сборникъ*.

условия. Тѣ оставиха много правдини на нѣкои отъ завладани-тѣ народи, — вжобще, или частно, — защото, додѣто да се уздравжтъ въ Европа, така е и трѣбвало да постжпятъ. Както казва и Раковски, едно отъ условия-та е било щото подчинени-тѣ свободно да си носятъ орлжие-то и да сж всѣкога готови, на пжрво повикване отъ султана, да отиватъ на война, предводими отъ главатаре-тѣ си. Повечето отъ тия войници сж биле конници, а главатаре-тѣ имъ сж се наричале *воеводи, князове* и *кметове,* които названия по-кжсно нѣкждѣ се замѣниле съ турски-тѣ *чари баши* (войнишки, войскарски, главатаръ), а другадѣ, — съ *бей* (князь), но по нѣкои мѣста пакъ си останала рѣчь-та *воевода*. Вѣроисповѣдание-то имъ да е свободно и свещенноначалство-то (иерархия-та) имъ независимо, — обаче това послѣдно-то едва-ли е било негдѣ. Сждение-то и управление-то имъ е зависѣло отъ сами-тѣ тѣхъ, безъ да имъ се намѣсва турчинъ. Условно прѣдавши-тѣ сж се управлявале отъ свои старѣйшини, кметове, воеводи и князове[58]). Всички-тѣ тия условия, както видѣхме, почти сж

---

[58]) Като косвенно доказателство, че градове-тѣ и села-та, които сж давале войници и сж имале извѣстни правдини, прѣдале сж се подъ извѣстни условия и задлжления, станале между завладѣтели-тѣ и завладѣни-тѣ, и че сж имале свои главатаре, може да ни послужи и слѣдуюжще-то обстоятелство: Когато се вжцарилъ Мохамедъ 1 й Челеби (благороденъ), като му се представиле пратенници-тѣ отъ бжлгаре, сжрбе, власи и други подданнии, поканилъ ги на гощавка, пилъ здравица за тѣхно здравие и, когато ги испращалъ, заржчалъ имъ да обадатъ на господаре-тѣ си, че дава миръ на всички-тѣ и го приема отъ тѣхъ, а Богъ да накаже нарушители-тѣ на мира. Това е било около 1414 или 1415 година, когато, слѣдъ междуцарствие-то, Мохамедъ се вече утвърдилъ на прѣстола (забѣлѣжка 14). Както се знае, по това врѣме турци-тѣ бѣхж вече завладѣле Бжлгария, та не е имало други бжлгарски господаре (царствуюжщи князове и царйови) и рѣчь-та *господаре* се е отнасяла не само кжмъ сжрбски-тѣ и влашки-тѣ пратенници, ами и кжмъ главатаре-тѣ, воеводи-тѣ и старѣйшини-тѣ на ония бжлгарски села и градове, които сж се прѣдале подъ извѣстни условия и взаимни отъ двѣ-тѣ страни задлжения. Немислимо е да сж биле допустнати да се представатъ султану нищожни-тѣ рай, непривилегирувани-тѣ му бжлгарски подданници, тогава когато едвамъ сж могле да се явяватъ прѣдъ него посланници-тѣ на голѣми-тѣ и силни царйове. Слѣдователно, нема сжмнѣвание, че султану сж се представиле пратенници отъ князове-тѣ и воеводи-тѣ на привилегированитѣ му бжлгарски подданници. — Когато е било да се говори за войнишки работи, панагюрци всѣкога казваха *воевода-та,* а до танзимата печать-тъ на Панагюрище е ималъ полумѣсецъ съ надписъ: *дер карией отлук кюй коджа баши,* — старший главатаръ, старѣйшина, на Панагюрище; слѣдъ 1840 год. обаче печать-тъ биде видоизмѣненъ така: *отлук*

ѫществувале въ Панагюрище. Въ вѣстникъ *День* е казано: „Въ продѫлжение на много години врѣме, панагюрци сѫ се управлявале отъ свои кметове и воеводи“. Условно прѣдавши се е имало нѣкои и между грѫци-тѣ и арнауте-тѣ [59]). Когато обаче въ врѣме-то на Сюлейманъ I-й фанариоти-тѣ добиле пристѫпъ при турско-то правителство и завзеле високи-тѣ дѫлжности, които по-прѣди биле занети отъ евреи-тѣ, тѣ захванале да внушаватъ на турски-тѣ голѣмци и дѫржавници да отнематъ отстѫпени-тѣ правдини на нѣкои отъ поданници-тѣ си въ врѣме-то на завоевание-то. Тая мисѫль се видѣла добра на турци-тѣ, които не закѫснѣле да осѫществѫтъ дадени-тѣ имъ отъ фанариоти-тѣ сѫвѣти. Много князове, воеводи и старѣйшини биле викани ужъ за нѣкаква-си работа въ

кюй мухтар еввел, — пѫрвий мухтаринъ на Панагюрище, и безъ полумѣсецъ; (*мухтар* значи избранъ отъ жители-тѣ пѫрвенецъ, вѫрху когото е вѫзложено мѣстно-то управление, или часть отъ него). И това е доказателство, че и слѣдъ танзимата панагюрци почти сами сѫ се управлявале.

59) По-извѣстни-тѣ отъ прѣдавши-тѣ се подъ условие грѫци, съ запазвание нѣкои правдини, сѫ горци-тѣ *Маниоти,* които повдигнаха грѫцко-то вѫзстание, та една часть грѫци и арнауте се освободиха отъ турци-тѣ и се образува днешно-то елинско царство. — Всичкитѣ арнауте испѫрво сѫ се прѣдале съ условие, та, за управитель на земя-та имъ, султанъ-тъ оставилъ сѫщия имъ князь — Александръ Кастриотъ, турски нарѣченъ *Искендеръ бей,* синъ на Георги Кастриотъ. Александръ се задѫлжилъ да дава султану извѣстенъ данѫкъ, а въ военно врѣме — и войска, която самъ прѣдвождалъ. Както споменѫхъ въ крайя на 38-та забѣлѣжка, до прѣди 30 години, нѣкои отъ арнауте-тѣ, — миридити-тѣ, си имаха нѣкакво вѫтрѣшно самоуправление на чело съ единъ князь. — Други отъ арнауте-тѣ, именно *геги-тѣ* (мохамедане и християне), както и нѣкои отъ херцеговци-тѣ и бошняци-тѣ, до прѣди танзимата сѫ биле *граничаре,* пазиле предѣли-тѣ на Дѫржава-та. Тѣхни-тѣ главатаре, които биле *бейове* (въ смисѫль на болере, богаташе, земевладѣлци) и които съ свои пари поддѫржале граничаре-тѣ, се наричале *серхадколу.* По нѣкои мѣста въ Македония Южна Албания и Епиро-Тесалия е имало *мартолоси,* отъ грѫцка-та рѣчь ἁρματωλὸς, — *вѫорѫженъ.* Мартолоси-тѣ сѫ биле мѣстна стража, полиция; тѣхно-то назначение било да преслѣдватъ и гонѫтъ разбойници-тѣ, да ги наказватъ, да пазатъ миръ-тъ и тишина-та въ окрѫжия-та си, както и „всички-тѣ Божи сѫздания“. Мартолоси-тѣ сѫ биле християне, ала *марталосбашие-тѣ* (главатаре-тѣ) имъ — турци, които султанъ-тъ е назначавалъ отъ *Бостанджи Усталарданъ* (бостанджийски-тѣ майсторе, или учители), както се вижда отъ нѣкои фермане, испращани до кадии-тѣ въ ония страни. *Бостанджие-тѣ* сѫ пазиле султански-тѣ палате и бостане (садове, градини); тѣ сѫ биле и султанска стража; испращани сѫ да преслѣдватъ и да наказватъ непокорни султану паши и всѣкакви бунтовници, или вѫзстанници. Съ дума-та *наказватъ,* разбира се да ги заколатъ, погубатъ.

5*

Цариградъ, гдѣто ги убивале; други сѫ приемале мохамеданство то, за да си запазатъ живота, имота и положение-то, а нѣкои сполучвале да бѣгѫтъ въ Влашко и Богданско. Това положение на работи-тѣ е траяло до Мохамеда 4-й и по-сѣтне. По такѫвъ начинъ турци-тѣ постѫпенно отнемале правдини-тѣ, додѣто ги и сѫвѫршенно отнеле въ врѣме-то на Абдулъ-Меджита (прѣзъ 1840 г.), когато прогласиха танзимата.

Да видимъ сега да ли и панагюрци сѫ испѫлнявале задѫлженията та си: да даватъ султану дѣйствителни войници, въ пѫлната смисѫль на дума-та. Собственно за Панагюрище немаме никакви писменни доказателства по извѫршвание-то на тия задѫлжения, та пакъ щемъ си служимъ съ нѣкои косвенни. Нема никакво сѫмнѣвание, че отъ пѫрво панагюрци сѫ ходиле на дѣйствителна военна служба, защото, другояче, не щѣха и да се ползуватъ съ дадени-тѣ имъ правдини, не щѣше да се намира у тѣхъ и бѫлгарско-то войнишко знаме, което, както казахъ, се пазило у челядь-та *Байряковци* и прѣдавано е отъ баща на синъ, на внукъ и така нататъкъ, или пѫкъ нѣкой отъ членове-тѣ на това домородство го е носилъ въ врѣме на война. По-сѣтне, въ начало-то на тоя вѣкъ, *башъ байряктаръ* (главенъ знаменосецъ) е билъ Ненчо Чуклйовъ, който, въ врѣме на война-та прѣзъ 1809—1812 год., е ходилъ въ Шуменъ съ Асанъ Гаванозоглу. Че, споредъ задѫлжения-та, всѣко домородство е давало по единъ войникъ, вижда се и отъ една пѣсень, която стари хора пѣятъ тука; споредъ тая пѣсень, дори и единственни-тѣ синове на стари родители сѫ ходиле войници [60]). А пѫкъ, че не само отъ Панагюрище, ами и отъ други страни на Бѫлгария сѫ ходиле бѫлгаре

[60]) Ето единъ кратѫкъ изводъ отъ пѣсень-та: „Имала е майкя едного сина Златана, когото скришомъ родила и отглѣдала, ала не можла скришомъ да го ожени, ами вдигнала свадба голяма. Днеска са Златанъ оженилъ, заранъ ферманъ пристигналъ, млади войници да вѫрвѫтъ: отъ сяка кѫща по чивякъ. Който има сина, той д' иде; който нема сина, самъ да иде. Златанъ си нема никого: ни братъ, ни братовчедъ, — токо старъ баща и стара майкя, та ще самъ да̀ иде. Оставя млада̀ невяста, коя му китка врѫзваше и думаше: на ти либе тая китка, въ пазуха да си я носишъ . . . . а Златанъ си ѝ отговаряше: либе-ле, хубава Радо! азъ щѫ либе да идѫ, войникъ Тирдаръ да стана. . . . . “ — *Тирдаръ*, отъ персийска-та рѣчь *тиръ*, — стрѣла, значи *стрѣлецъ*, множественно *стрѣлци*. Войници-тѣ отъ полка на тирдаре-тѣ сѫ биле найискусни-тѣ стрѣлци. Освѣнъ тирдаре-тѣ, стрѣлци сѫ биле и войници-тѣ отъ пѫлкове-тѣ на *кеманкеше-тѣ* и *земберекчие-тѣ*. Назначение-то на земберекчие-тѣ било да хвѫрлятъ (да стрѣлятъ съ) утровителни-тѣ стрѣли.

на дѣйствителна военна служба, доказва се и отъ записки-тѣ на нѣкои чужденци пѫтници, които сѫ биле въ Цариградъ, или другадѣ низъ Турско. Споредъ тѣхъ, между други, въ турска-та войска имало много бѫлгаре, че които не ходѭтъ на война, плащатъ по 50 аспри харàчъ, а които ходѭтъ, — не плащатъ, и че всички-тѣ еничари говориле словенски. Тука щѫ забѣлѣжѫ, че говорящи-тѣ словенски, разбира се бѫлгарски, не сѫ биле само мохамедане, макаръ и да е имало между тѣхъ, — или повечето отъ тѣхъ сѫ биле отъ бѫлгарско, па може, и отъ бошняшко потекло. — „Додѣ минувахъ прѣзъ Македония, Бѫлгария и Сѫрбия, видѣхъ, че турчинъ сѫбираше войска, т. е. заповѣдалъ бѣше да се приготвѭтъ ония, които сѫ за това отрѣдени. На всѣкадѣ по пѫтя, гдѣто нощувахме, на всѣко мѣсто нахождахме бѫлгаре, които сѫ християне и които ни казваха, че онзи, който дѫржи конь за война, не плаща харàчъ, но е дѫлженъ да ходи да сѫвоюва съ турци-тѣ; а други, които не сѫ войници, плащатъ по 50 аспри на глава“ [61]). — (Три аспри, или дукатца, сѫ една парà, а двѣ пари — една днешна стотинка). — Раковски казва, че „прѣзъ 1596 год. бѫлгарски-тѣ войници и помагаче, които е прѣдвождалъ противъ нѣмци-тѣ и маджаре-тѣ Михалъ бей отъ Бѣла, биле християне. Като се отличилъ въ сѫвоювание-то си съ турци-тѣ прѣзъ тая война, султанъ-тъ му далъ градъ-тъ Бѣла за награда“ [62]). Раковски притуря, че „подиръ малко турци-тѣ отровиле Михалъ бея, а синове-тѣ му потурчиле“.

---

[61]) Изводъ отъ пѫтни-тѣ записки на френеца Бертрандонъ де ла Брокперъ, който пѫтувалъ низъ Българско прѣзъ 1432 год., напечатанъ отъ Раковски въ сѫчинение-то му „Нѣколко рѣчи о Асѣню пѫрвому, великому царю бѫлгарскому, и сину му Асѣню вторному“, 1860 год., стр. 117. — И отъ казвание-то на тоя пѫтникъ, между друго, се установява, че ходивши-тѣ на война не сѫ плащале харàчъ, а неходивши-тѣ сѫ плащале тоя данѫкъ, както казахъ по-прѣди.

[62]) Горский Пѫтникъ, 1857 година. — Тука, прѣди всичко, щѫ да кажѫ нѣколко думи за Михалъ бей, споменуванъ отъ покойния Раковски, както въ сѫчинение-то му *Горский Пѫтникъ,* така и въ онова *Нѣколко рѣчи о Асеню пѫрвому,* и проч. Бѣленский Михалъ бей не е билъ нѣкой новъ, та султанъ-тъ да му подари градъ-тъ Бѣла за награда; той е билъ потомецъ на извѣстния ихтимански Михалъ бей, който, откакъ сѫ прѣвземени Самоковъ и Ихтиманъ, се бранилъ още много врѣме въ ихтимански-тѣ тѣснини, додѣто най-послѣ се прѣдалъ на турци-тѣ съ условие да остане пакъ управитель на Ихтиманъ и окрѫжие-то му, а въ военно врѣме да ходи султану на помощь съ войници-тѣ си. Условие-то се приело и султанъ-тъ (Мурадъ 2-й) му издалъ *бератъ* (единъ видъ ферманъ) за правдини-тѣ, отъ които сѫ се ползували потомци-тѣ му до

Отъ приведени-тѣ до-тука доказателства, мислѭ, че се установи какво, както панагюрци, така и отъ други мѣста българе сѫ ходиле на дѣйствителна военна служба, но считамъ за умѣстно

танзимата, когато прѣзъ 1840 год., като имъ отнѐ правдини-тѣ, турско-то правителство опредѣли да се даватъ годишно на тия послѣдни-тѣ по нѣколко хиляди грошове отъ държавно-то сѫкровище. Сѫществуѭщи-тѣ въ Одринъ: джамия (мохомедански молитвенъ домъ, черкова), имаретъ (задушнина, — мѣсто, отъ гдѣто се раздаватъ безплатно ѣдения и пиения за упокоение душа-та на починалия основатель на завѣдѣние-то) и мостъ-тъ надъ рѣка-та Тунджа (споредъ Раковски, *Яворица)*, носящи име-то на Михалъ бея, както се вижда отъ надписи-тѣ на нѣкои отъ тѣхъ, сѫ градени въ врѣме-то на Мурадъ 2-й (1421-1451 год.), когато още столица-та на султане-тѣ е била въ тоя градъ. Макаръ и да е вече билъ старъ, или защото още около 25—30 години се е опиралъ на турци-тѣ, слѣдъ прѣвзимание-то на Ихтиманъ и Самоковъ, или пѫкъ, най-послѣ, слѣдъ прѣдаванието му, може да е воювалъ нѣкждѣ заедно съ тия послѣдни-тѣ та е побѣдилъ, за това тѣ го нарѣкле *Газй* (побѣдитель). Гази Михалъ бей е ималъ четворица синове: Гази Михалоглу Махмудъ паша, който е билъ великъ везиръ, когато се прѣвзималъ Цариградъ; Гази Михалоглу Мехмедъ бей, който въ това врѣме е билъ еничарски главатаръ и опустошилъ всички византийски градове и села отъ Одринъ до Цариградъ; Гази Михалоглу Хаджръ бей и Гази Михалоглу Али бей, за когото се не знае гдѣ и какъ е получилъ и той прозвище-то *Газй*. Гробове-тѣ на Гази Михалъ бей и на сина му Хаджръ сѫ въ Одринъ; въ тоя градъ има и махала нарѣчена на негово-то име: *Гази Михалъ бей махалѐ*. Има много данни, отъ които се установява, че най-стария синъ, Махмудъ, се е прѣдалъ много по-кѫсно отъ баща си. Поради способности-тѣ и достоинство-то му, той билъ вземенъ въ палата и не слѣдъ много врѣме, откакъ приелъ мохамеданство-то и се просвѣтилъ съ истинска-та вѣра, билъ назначенъ за великъ везиръ. Отъ четворица-та Гази Михалъ-бейови синове, Махмудъ е владѣлъ самоковска-та и ихтиманска-та околии, отъ които е прибиралъ и данѫци-тѣ; Али, — плѣвенско; Хаджръ, — визенска-та околия (въ Турско), а Мехмедъ, — нѣколко села въ търновско-то окрѫжие (между които може да е било и село Лѣтница, за което споменува Раковски) и днешний градецъ Бѣла, въ руссенско-то окрѫжие. Слѣдователно, излѣзва, че споменѫтий отъ Раковски Михалъ бей отъ 1596 год. е билъ потомецъ на Гази Михалъ бей, който се прѣдалъ между 1421 до 1450 год., — извѣстенъ още прѣди 130—140 години, че той, Бѣленский, по наслѣдство си е владѣлъ Бѣла, а пѫкъ прякоръ-тъ си Михалъ бей е носилъ, както и до освобождение-то на страна-та потомци-тѣ имъ носѣхѫ тоя прякоръ, отъ които нѣкои говорѣхѫ български, а други макаръ и слабо, дори четеха и пишеха, и че султанъ-тъ тогава (1596 г.) не му е далъ града Бѣла за награда. Колкото пѫкъ се отнася за споменѫти-тѣ мостъ, джамия и имаретъ, носящи име-то на Михалъ бея, трѣбва да се каже слѣдуѭще-то: като се има прѣдъ видъ, че на седмия сводъ на моста

да кажѫ, собственно за Панагюрище, че макаръ и да сѫ ходиле отъ тука хора до 1840 год. за такава служба, то тѣ, чини ми се, не сѫ вече биле дѣйствителни войници, каквито сѫ биле въ

има крѫстъ и надписъ IC XC НІКА (Иисусъ Христосъ побѣждава), безъ сѫмнѣвание може да се вѣрва, че, въ дѫлбока старость, Михалъ бей е умрѣлъ христиенинъ, а слѣдъ негова-та смѫрть синове-тѣ му, откакъ приеле мохамеданство-то, сѫградиле джимия-та и имарета за упокоение душа-та на баща си, а не че самъ Михалъ е градилъ двѣ-тѣ послѣдни богоугодни завѣдѣния. А че Михалъ бей е умрѣлъ христиенинъ, подтвѫрдява се и отъ слѣдно-то обстоятелство: когато турци-тѣ прѣвзеле Цариградъ, синъ му Махмудъ, който, както видѣхме, е билъ великъ везиръ, не оставилъ да се прѣобѫрне въ джамия черкова-та Свети Архангелъ Михаилъ, защото такова било име-то и на покойния му баща. И, дѣйствително, додѣто е билъ живъ Махмудъ паша, черкова-та сѫществувала подъ негово лично покровителство. Слѣдъ като умрѣлъ Махмудъ, негови-тѣ наслѣдници, които упражнявале извѣстно право вѫзъ тая черкова, преобѫрнале я въ джамия и нарѣкле я на име-то на баща си, — *Махмудъ паша джамиси*. Тая джамия се нахожда въ Цариградъ на пазаря съ сѫщо-то именование, — *Махмудъ паша чаршиси*, отъ гдѣто вече захваща голѣмия сводопокритъ тѫргъ,— *безистенъ*. Понеже стана дума за Махмудъ паша, синъ на Михалъ бея, щѫ кажѫ още, че, когато е ходилъ — два-пѫти — да воюва въ Босна и Маджарско (1459-1464 год.), та минувалъ прѣзъ Срѣдецъ, той заповѣдалъ да се сѫгради една хубава и голѣма джамия, — *Бююкъ-джами*, още и до-сега сѫществуѭща въ тоя градъ между улица Легè и градска-та градина. Прочее, вѫзъ основание на всичко до тука казано, не може да се вземе за вѣрно казанно-то отъ покойния Раковски, че турци тѣ утровиле бѣленския Михалъ бей, а синове-тѣ му потурчиле, понеже семейство-то *Михалъ бей* отдавна е било потурчено.— А пѫкъ че въ време-то на Сюлейманъ I-й и още по-кѫсно сѫ ходиле бѫлгарски войници да ратуватъ заедно съ турци-тѣ противъ чужденци-тѣ, както утвѫрдява и Раковски, могѫтъ да се вематъ, поне като косвенно доказателство, двѣ пѣсни. Споредъ една-та отъ тия пѣсни, твѫрдѣ извѣстни въ родопски-тѣ страни, която нѣкои хора знаѭтъ тука, обаче видоизмѣнена или искривена, именно пѣсень-та на „старъ Малинъ, чутенъ бюлюкбашия“, когото Сюлейманъ 1-й е пращалъ да прѣвзима островъ Малта, ала като му се не щѣло да отиде, Малинъ рѣкѫлъ Султану: Сулйо ле, Сулйо, царю честити! честитъ да си султанъ Сюлимáне! . . . . прáщай ма цáрйо-ле кадято щèшъ: въ нéмска земѭ и въ маджáрска, въ маджáрска и кюрдистáнска, та садè на Малта ма не прáщай, чи Мáлта е-в' срядъ морè то, топъ я не лóви, куршумъ не стúга! . . . . Обаче султанъ-тъ не послушалъ Малина, ами му заповѣдалъ да си сѫбере стáри кумбараджие и азапчúе, та прязъ мóре на Малта д' иде. Малинъ си сѫбралъ стари помаци, стари ахрянци, кумбараджие и азапчие, та отишѫлъ на (островъ) Малта, ала нищо не свѫршиле. Всеизвѣстно е, че Сюлейманъ 1-й *Ел Кануни* (законодавецъ), който е царувалъ отъ 1520 до 1566 год., въ послѣдни-тѣ го-

начало-то, слѣдъ като турци-тѣ завладѣле страна-та, и това, прѣдполагамъ, по сама-та извѣстна причина: немание доказателства. Отъ кога обаче е престанала дѣйствителна-та войнишка служба,

дини на царуванне-то си поискалъ да завладѣе островъ Малта, за която цѣль испратилъ на мѣсто-то двѣсте корабли, и войски-тѣ му прѣвзеле една крѣпость, ала като имъ станале доста голѣми загуби и като видѣле, че не щжтъ могжтъ да продължаватъ война-та, тѣ всичко оставиле и се вжрнале назадъ. Колкото се отнася за споменувани-тѣ *кумбараджие* и *азапчие*, тѣ сж биле войници отъ пжлкове-тѣ съ сжщитѣ названия: Азапчие-тѣ, по бжлгарски *палаче*, сж биле морска войска, която е боравила съ пушки и топове. Казарма-та имъ е била въ махала-та *Касжмъ-паша*, край Златния Рогъ, гдѣто сж сега сгради-тѣ, въ които се помѣщава турско-то министерство на мореплавание-то и *терсхане-то* (арсеналъ или работилница, у която се строжтъ кораби и приготвювжтъ всѣкакви моряшки принадлѣжности). По име-то на тоя пжлкъ е нарѣчена и една порта на Галата, близо до терсанѐ-то, и се именува *Азапъ Капусу;* прѣзъ тая порта се прѣминува по горния мостъ на залива за срѣщна-та часть, въ Стамболъ. Въ Панагюрище има домородство, което носи прякоръ-тъ *Азапчиови*. *Кумбараджие-тѣ*, или *Хумбараджие-тѣ*, сж биле войници опредѣлени да бомбардиратъ крѣпости, — да хвжрлятъ *хумбари* (бомби). И тѣхна-та казарма е била край Златния Рогъ, въ махала-та *Хаскюй*, на-близо до терсана-та на Западъ. Сжщоврѣменно въ нея сж приготвювани и хумбари-тѣ, за това и до-сега тя се нарича *Хумбархане*. Прѣди тридесеть години въ нея се помѣщаваше турско-то военно медицинско училище. — Споредъ друга-та пѣсень, „протогеръ-тъ (глашатай) тжгналъ да вика да клика, че отъ царя ферманъ дофтасалъ, *шахинци* и *доганци* (войници) да са сжбиратъ, на войскя да си иджтъ, та съ нѣмци и джиневизци да са биятъ. . .“ По сждържание-то си, тая пѣсень може да се отнася кжмъ врѣмена-та на Мохамеда 4-й до Махмуда 1-й (1649 до 1730 год.), прѣзъ които врѣмена почти всички-тѣ султане сж имале война съ австрийци-тѣ и съ венецияне-тѣ. Вмѣсто венецияне, въ пѣсень-та се споменуватъ *джиневизци*, както вжобще турци-тѣ сж наричале геновезе-тѣ и венециане-тѣ и както до-сега още казватъ за останали-тѣ отъ тия послѣдни-тѣ крѣпости и други старини: „*джиневизден калма*“, — отъ джиневизи-тѣ (геновезе-тѣ) останале. Турци-тѣ сж имале войнишки пжлкове, които сж се наричале *доганджѝ* и *шахинджѝ*. Пжрвий отъ рѣчь-та *доган*, по бжлгарски *орелъ*, и вторий, отъ *шахѝн*, по бжлгарски *соколъ*. Имало е и пжлкъ *атмаджѝ*, отъ *атмаджа*, на бжлгарски *ястребъ*. На турски доганджѝ, шахинджѝ и атмаджѝ значи човѣкъ, който храни орли, соколи и ястреби, за да може съ тѣхъ, или чрѣзъ тѣхъ, да се ловжтъ други птици. Войници-тѣ и отъ три-тѣ рѣченни пжлкове сж биле вжоржжени съ пушки. Прочее, отъ пѣсень-та се установява, че между турски-тѣ войскаре е имало и бжлгаре, които сж носиле названия-та на полкове-тѣ си; шахинджие и доганджие, или съ бжлгарски крайници: шахинци и доганци. Отъ тия пѣсни може да се вади заключение, че родопци-тѣ (помаци-тѣ) до врѣме-то на Сюлейманъ 1-й не сж биле потурчени, —

а вѣрно се не знае; обаче тя не е престанала от-еднаждъ, ами остжпенно. Както казахъ по-горѣ и както ще видимъ по-сѣтне ъ края на 65 забѣлѣжка), дѣйствително-то войнишко служение

поне повечето отъ тѣхъ, като се има прѣдъ видъ споменувано-то въ пжрва-та пѣсень чисто бжлгарско име *Малинъ;* че въ врѣме-то на тоя султанъ бжлгаре-тѣ сж ходиле да вжюватъ заедно съ турци-тѣ, защото другояче Малинъ не щѣше да моли царя да го праща въ нѣмска, маджарска и кюрдистанска земи, ако не е ходилъ въ тѣхъ, та саде на Малта да го не праща, а пжкъ е извѣстно че Сюлейманъ 1-й е ималъ войни съ маджаре-тѣ, австрийци-тѣ (1528—1533 год.), а по-кжсно повторени, и слѣдъ единъ бой съ перси-тѣ, той прѣвзелъ отъ тия послѣдни-тѣ не само Кюрдистанъ, ами и Гюрджистанъ (Георгия), и че между бжлгаре-тѣ войници е имало и такива, каквато е била Малинова-та дружина, които сж умѣяле да ратуватъ и по море-то. — Понеже въ една-та пѣсень се споменуватъ *помаци* и *ахрянци*, понеже и Раковски казва, както видѣхме, за „бжлгарски войници и помагачи", и мисли, че рѣчь-та *помакъ* е равна съ рѣчь *помагъ* — *помагачъ*, множественно *помаци*, и че буква *г* въ говоримия езикъ се произнася като *к*, съ други думи: *снѣгъ*, — *снѣкъ*; *брѣгъ*, — *брѣкъ; бѣлѣгъ*, — *бѣлѣкъ* и други такива, та отъ това да се вади заключение, че бжлгаре-тѣ отъ и около Родопа сж нарѣчени *помаци*, защото въ военно врѣме ходиле да помагатъ на турски-тѣ войски, — то щж кажж нѣколко думи за това название: Раковсково-то мнѣние е неоснователно; азъ немогж да се сжглася съ него. Защото, ако приемемъ за малко, че на родопски-тѣ бжлгаре е дадено название-то *помаци*, *помакъ*, по горѣказанна-та причина, то трѣбваше да се даде и на бжлгаре-тѣ отъ други мѣста, които сж ходиле заедно съ турски-тѣ войски да ратуватъ, или да имъ помагатъ въ военно врѣме. Независимо отъ това, всеизвѣстно е, че само ние бжлгаре-тѣ християне, наричаме мохамедански-тѣ си еднородци *помаци*, а никой другъ народъ ги не нарича съ това име, и не само родопски-тѣ бжлгаре мохамедане така наричаме, ами и ония въ ловченско, плѣвенско, орѣховско, сѣрско, драмско, неврокопско и кавалско, слѣдователно, не може да се мисли и прѣдполага, че, защото сж помагале на турски-тѣ войски, затова се наричале *помаци*, йоще повече като нѣкои отъ тѣхъ (въ Тракия и Македония) сами се наричатъ и *мжрваци*, *рупци*, *поленци* и *ахрянци*. (Ахрянци-тѣ се наричатъ така отъ турски-тѣ рѣчи *ахж*, — еленъ, и *арднъ*, *аранц*, — дирачъ, — човѣкъ, който дири елени (рогачи) и сжрни, защото нѣкога си много се нахождале такива въ ония мѣста). По изложени-тѣ сжображения, мислж, че название-то *помакъ*, *помаци* на бжлгаре-тѣ мохамедане, вжобще, не излиза отъ рѣчь-та *помагачъ*, *помагъ*, — помакъ. Въ всѣкой случай обаче това е предмѣтъ за особно изучване. Трѣбва да се има още прѣдъ видъ, че помаци-тѣ въ Мизия и особенно ония около Ловечъ, които сж биле богумили, не сж ходиле, като бжлгарски войници, да помагатъ на турски-тѣ войски и че тѣ, за да запазатъ имоти тѣ си, сж се помохамеданчиле още въ врѣме на завоевание-то, или пжкъ на-скоро, — много по-рано отъ македон-

е захванало да престава въ врѣме-то ка Сюлейманъ I-й (1520—1566 год.), продължавало се е до онова на Мохамеда 4-й (1649—1687 год.), па и по-късно за нѣкои мѣста, но особенно отъ врѣме-то на тоя послѣдния [63]) султане-тѣ сѫ захванале съвършенно да вдигнѫтъ свое-то довѣрие отъ християнски-тѣ си войници.

Види се, че отъ почитание воля-та на починѫли-тѣ си прѣдшественници, като не сѫ щѣле веднага да унищожѫтъ станали-тѣ сговори съ извѣстни градове или села, султане-тѣ пакъ сѫбирале войници отъ тия послѣдни-тѣ. Нъ, постѫпенно, макаръ и да сѫ биле въоржжени тия войници, турци-тѣ почнали да ги не допущатъ да ратуватъ, нъ само да помагатъ на войска-та, — (както вече видѣхме, това подтвърдяватъ Захариевъ и Иречекъ), — съ други думи, вмѣсто на бой, ходиле да градѫтъ, или да поправятъ

ски-тѣ и тракийски-тѣ. Така сѫщо и бошняшки-тѣ католици и богумили (патерани), отъ които повече-то сѫ биле болере, за да запазатъ земи-тѣ си и болерски-тѣ си права, приеле мохамеданство-то въ врѣме-то на Мохамеда 2 й.

[63]) Поради несполука-та на великия везиръ Кю·рюлю Карамустафа, когато турци-тѣ вторий пѫть обсадиле Виена (1683 год.), по заповѣдь на Мохамедъ 4 й, не само Карамустафа, ами и много християнски войници, ужъ подозрѣни въ прѣдателство, сѫ биле заклани въ Бѣлградъ, а пѫкъ на-сила е било наложено мохамеданство то на други, между които сѫ биле и Родопци-тѣ, — тоже повечето отъ тѣхъ войници; — макаръ по-рано да е било вече тò (мохамеданство-то) въведено тукъ-тамъ въ оная страна, обаче тогава е станало послѣднйо-то и найстрашно-то помохамеданчване на родопски-тѣ бѫлгаре войници на турска служба, а сѫщоврѣменно и жестоко клание. Сами-тѣ турци историописаче осѫждатъ постѫпки-тѣ, жестокости-тѣ и свирѣпства-та, необмислено извършени отъ Мохамеда 4-й. — Помохамеданчвание-то на родопски-тѣ бѫлгаре се е захванало, когато билъ великъ везиръ Мехмедъ *Соколлу* (отъ града Соколъ, а не *Соколовъ*, както нѣкои погрѣшно го наричатъ) при Сюлейманъ 1-й и Селимъ 2-й (около 1540 до 1574 год.). Соколлу много радилъ за помохамеданчвание-то на християнски-тѣ словене въ Турско, понеже и той е билъ боснякъ или хърватинъ, а споредъ нѣкои записки отъ турци, — отъ бѫлгарско потекло, роденъ въ Фетислямъ (сегашно Кладово у днешна Сърбия), което въ негово врѣме е влѣзвало въ прѣдѣли-тѣ на *Булгаристанъ мемлекети* (бѫлгарска-та областъ) у Турция. Нѣкои отъ помаци-тѣ сѫ се потурчиле, може-би, и доброволно, за да си запазатъ правдини-тѣ и имоти-тѣ, както сѫ ги запазиле и до сега. Така, за примѣръ: Тѫмръшка-та мѣстность се управлява по наслѣдство отъ тѫмръшлия-та Ахмедъ; доспатска-та, — отъ баротанлия-та Ахмедъ; неврокопский Чечъ (нѣколко села), — отъ Пармаксѫзоглу Али; драмский Чечъ, — отъ Омероглу Мустафа, и така още нѣколко. Това, до колко-то знаѭ, бѣше прѣди и на-скоро слѣдъ освобождение-то.

мостове, крѣпости, укрѣпления, да копаѫтъ обкопи, да пазатъ припаси-тѣ, храни-тѣ, орѫжия-та и други такива, а пѫкъ въ нуждно врѣме може и да сѫ вѫювале, да сѫ се биле[64]), обстоятелство, което се подтвърдява и отъ закона на Сюлеймана I-й за войници-тѣ[65]). Тия длъжности сѫ извършвани до 1840 год., когато, съ прогласяване-то на танзимата, тѣ прѣстанале.

[64]) Споредъ казване-то на нѣкои тукашни старци, които ходиле въ Одринъ прѣзъ години-тѣ 1828—1829, тѣ „правиле *табии* (укрѣпления), *хендеци* (трапове, обкопи, шанци) копале, *захерѐ* и *джепанѐ* (храни и припаси) прѣнасяле, па и всѣкакви други работи вършиле, ала ги не карале, както нѣкога-си, да ходѫтъ съ войска-та да се биятъ, макаръ и да биле въорѫжени и да си имале коньe". Отъ ходивши-тѣ обаче прѣзъ 1809—1812 год. не е осталалъ никой живъ, нито сѫ останале спомени отъ тѣхъ защо сѫ ходиле и що сѫ вършиле: само записале, че много тѣглиле, страдале, че конье-тѣ имъ умирале и че отъ сами-тѣ тѣхъ нѣкои умрѣле, или се разболеле.

[65]) Въ тоя законъ войници-тѣ се наричатъ „извѫнредна войска, сѫставена отъ *рая-та* (християнски войници), която да прислужва, помага на дѣйствителна-та войска, да ѝ пази и прѣнася припаси-тѣ. Споредъ тоя законъ, войници-тѣ не трѣбва да плащатъ *испенджѐ* (данѫкъ за роби-тѣ, а *испе́нджъ,* или споредъ Раковски *испенчъ парасѫ,* значи данѫкъ за употрѣбяване свинско мѣсо, който данѫкъ слѣдъ танзимата, както вече видѣхме въ забѣлѣжка 37, се прѣименува на *серчѝм),* нито *харач,* нито *йошур,* нито пѫкъ *беглик,* освѣнъ въ случая, когато нѣкой има повече отъ сто овце. Който разработва повече земя отъ освободена-та му *бащина,* трѣбва да плаща *йошур* и *саларѝе* (единъ видъ данѫкъ за главния заповѣдникъ на войници-тѣ). Войници-тѣ сѫ освободени отъ всѣкакви държавни *ангарии* (безплатно работение), обаче всѣка година сѫ длъжни да ходѫтъ на война, споредъ редъ-тъ си. Забранява се на санджакбейове-тѣ и други-тѣ голѣмци да каратъ войници-тѣ да имъ жѫнѫтъ, да имъ косѫтъ сѣно и, вѫобще, да имъ работатъ безплатно. Които войници се отказватъ да идатъ на война, или да пазатъ султански-тѣ конье, да плащатъ по 500 аспри глоба". — Тоя законъ иде да подтвърди още и казване-то на панагюрци за нѣкои отъ правдини-тѣ имъ, изложени въ фермана, както и за налагане-то глоба на ония, които не щѣле да отиватъ на война. Отъ тоя законъ се вижда и това, че още въ врѣме-то на тоя султанъ е захванало да престава ходение-то на дѣйствителна военна служба, като нѣкои отъ войници-тѣ станале помагаче на дѣйствителна-та войска, а други биле опрѣдѣлени да ходѫтъ да пазѫтъ султански-тѣ конье, длъжность, която слѣдъ танзимата сѫвършенно замѣстила и първа-та, отъ която останале само спомени. (Виждъ записка 31 и слѣдующа-та слѣдъ нея турска (въ преводъ) въ Сборника на Мин. Нар. Просв., Кн. VI, Наученъ Отдѣлъ, стр. 390). — Освѣнъ това, види се, че турци-тѣ не еднакво сѫ приспособявале на всѣкадѣ закона, или пѫкъ сѫ го прилагале кѫдѣ както имъ е понасяло. Независимо отъ не еднакво-то казване на историци-тѣ, това се вижда и отъ една молба, която

Колкото пъкъ се отнася за споменувани-тѣ отъ г. г. Дринова и Иречека земи, нарѣчени *бащини*, или както турци-тѣ ги наричѫтъ и *батекѐ*, тѣ не сѫ биле, освѣнъ земи, които сѫ останале въ владѣние на нѣкои християнски народи слѣдъ завладѣвание-то имъ отъ турци-тѣ. Макаръ и да не е плащанъ *йошуръ* или *юшриѐ* (десетѫкъ) за произвѣдѣния-та отъ тия земи, плащано е обаче едно даждие, което се наричало *харáджи мувазафѐ*. То се сѫстояло отъ количество опредѣлено и вземано по отсѣчение, прецѣняване, вѫрху прихода отъ наема, арендна-та плата (турски *мукатà*). Това се доказва нѣкакъ-си, косвенно, и отъ двѣ тезкерета за бащина (владалà), издадени: едно-то около прѣди 80 години, а друго-то — прѣди 64 години[66]). — Освѣнъ тия

прѣзъ 1114 г. (1702 г. отъ Р. Хр.) войници-тѣ *Зевайдъ* (допѫлнителни) отъ село *Дрѣвникъ* въ Ески-Джумайското Окрѫжие подале султану да му се оплачѫтъ отъ главатаре-тѣ си, че освѣнъ малкия данѫкъ за питиета-та, вземале имъ на-сила и по осемъ гроша годишно за войници-тѣ косаче на сѣно-то и за пазаче-тѣ на конье-тѣ. Между подписавши-тѣ молба-та *войникàнъ* (войници) има и нѣколко *емàкъ* (помощници). Виждатъ се подписи-тѣ на Василъ синъ Стояновъ, войнѝкъ, Маринъ синъ Гачовъ, емàкъ, Калчо синъ Райчовъ, емакъ, Стойо синъ Златовъ, войникъ, Константинъ синъ Христовъ и Дойчинъ синъ Петровъ, емаци. При подписи-тѣ на всѣкого отъ тѣхъ е забѣлѣжено, че иматъ по 15 ниви, по 3 лозия, 1 садъ (бостанъ), 1 гумно (харманъ) и 1 дворъ. Тая молба султанъ-тъ испратилъ на войнишкия главатаръ за да покаже колко сѫ *емаци-тѣ*. Тоя послѣдния забѣлѣжилъ, споредъ списѫка на войници-тѣ, количество-то на емаци-тѣ и молба-та пакъ била прѣдставена султану, който написалъ: „да се не угнѣтяватъ". — Отъ тоя документъ се установява още, че не само до прѣди 190 години е имало въ турска-та войска дѣйствителни войници, ратници, бѫлгаре, понеже допѫлнителни-тѣ за такива трѣбва да се считатъ, щомъ сѫ имале помагаче, ами и че освѣнъ допѫлнителни-тѣ и помагаче-тѣ войници, имало е войници сѣнокосаче и войници конйопазаче. — (Тая молба въ пѫрвообразъ на турски, се намира у г-нъ Ст. П. Джансѫзовъ отъ село Пранга, въ Конушка-та Околия), който въ врѣме на русско-турска-та война я намѣрилъ въ турска-та книгопазница у Одринъ).

[66]) Тия *тезкерета* намѣрихъ въ Панагюрище у г-нъ Иванъ Д. Тутйовъ. Ето, въ прѣводъ сѫдѫржание-то на тия владала: а) Окрѫжие Пазарджишко, село Оглукъ (Панагюрище); тезкерѐ за бащина; на Пенчо Додовъ войникъ (изброява ниви-тѣ и ливади-тѣ, като показва и на кои мѣстности се намиратъ); споредъ описания начинъ, за смѣтка на 1228 година, понеже принадлежала на безступанство-то бащина-та, на която е владѣтель войникъ-тъ Додо Найдовъ отъ жители тѣ на село-то Отлукъ, подчинено на Пазарджишко-то Окрѫжие отъ присѫединения-та на войнишка-та *мукатà* въ Пловдивъ и подчинения-та му, която безъ ступанинъ бáщина ни поиска и пожела Пенчо Додовъ, отъ жители тѣ на сѫщо-то село, то, сѫгласно съ царския законъ, като му се взе

земи, и наречени-тѣ *хасѐ* (които въ врѣме на завоеваніе-то сѫ подарявани за заслуги на нѣкои турски воеводи, или пѫкъ сѫ се подѣлявале между тия послѣдни-тѣ, като плячка) сѫ биле обложени съ данѫкъ *харáджи мукаасемѐ*, който се сѫстоялъ отъ десета-та часть до половина-та на прихода (*тимáръ;* забѣл. 23, кадѣ крайя). Подиръ танзимата, всички-тѣ тия нарѣдби се унищожихѫ и всѣкой ступанинъ, на каквито и да било земи, или владѣтель (да се ползува отъ тѣхъ), трѣбваше да заплати едно мито, нарѣчено *тапѝ*, за право-то на владѣние-то, та за това издавани-тѣ записи (владалà) срѣщу казанно-то платено мито се наричатъ *тапии*.

слѣдуемо-то даждие за да ѝ бѫде той ступанинъ, даде му се това тезкерѐ за бащина, слѣдователно, трѣбва да плаща *пръсечено-то* даждие на държава-та, а отъ наша страна и отъ друга страна, никой не ще да му се намѣсва. Написа се на 7-й Джемазиюлевелъ, 1228 год. Печатъ: Асанъ Девлетъ. Подписъ: Асанъ Девлетъ, началникъ на войници-тѣ въ Пловдивъ. — Отъ тоя документъ се вижда, че, понеже бащина-та на Додо Найдовъ останала безступанска, Пенчо Додовъ я купилъ отъ държава-та, съ условие да плаща *пръсѣчено-то даждие*, а пѫкъ прѣди и подиръ танзимата, споредъ турски-тѣ закони, всички-тѣ безступански земи оставатъ на държава-та, която вече произволно се располага съ тѣхъ. Всеизвѣсто е, че и до-сега още тия узаконения сѫ въ сила и дѣйствие въ наша-та държава. — б) Окрѫжие Пазарджишко, село Оглукъ (Панагюрище), тезкерѐ за *бащина* на войника Дойчо Тоте (види се да е баща на Иванъ, у когото намѣрихъ тезкерета-та), описватъ се ниви-тѣ, ливади-тѣ и мѣстности-тѣ, на които се намиратъ, и напоконъ слѣдва: Войникъ-тъ Скарлатъ отъ село-то Отлукъ, подчинено на пазарджишко-то окрѫжие, отъ присѫединения-та на войнишка-та *мукатà* въ Пловдивъ, като неможе да управлява бáщина-та, на която е ступанинъ, пожела и поиска да я отстѫпи на зетя си Дойчо Тотйовъ, а ние, който сме имъ *забитинъ* (службашъ, началникъ, — полицейски или воененъ), сѫгласно съ стария законъ, като се взе отъ казанния Дойчо даждие-то за тезкере-то за да бѫде ступанинъ, даде му се това тезкерѐ за *бащина*, заради това, додѣто си плаща *пръсъчения данѫкъ* за имота и испѫлнява дѫлжность-та си кѫмъ правителство-то, отъ наша страна и отъ друга страна никой да му се не намѣсва и да му припятствува на ступанство-то. Написа се на 22 Зилхиджѐ, 1244 год. Подписанъ: Миръ Ибраимъ ел-мюдерисинъ войниканъ филибе (началникъ Ибраимъ, отъ учители-тѣ на пловдивски-тѣ войници). Печатъ: Есеидъ Мюдерисъ Ибраимъ. — Съ малка разлика и тоя, подиръ 16 години издаденъ, документъ е като пѫрвия. Отъ втория документъ се установява, че бащини-тѣ сѫ могле да се отчуждаватъ и, вѫобще, споредъ двѣ-тѣ тезкерета, могле сѫ да преминуватъ отъ едни въ други рѫцѣ. При това трѣбва да кажѫ, че около прѣди 34 години, документи за ступанисвание недвижимъ имотъ можѣхѫ да се вематъ гдѣто и да бѫде (забѣлѣжка 67), та за това, вмѣсто въ Т.-Пазарджикъ, горѣспоменѫти-тѣ тезкерета сѫ издадени въ Пловдивъ.

Отъ казанно-то до тука, мислѭ, се установява: че макаръ и да не сѫ плащале десетѫкъ зарадъ произвѣдѣния-та отъ земи-тѣ си, панагюрци сѫ плащале другъ данѫкъ, — за стойностьта на земи-тѣ си, които сѫ биле *мемлюке* (ступански), а не *мириє* (държавни или царски); че, слѣдователно, земя-та не имъ е харизана (спахилѫкъ) и распрѣдѣлена, споредъ Чолакова, нито пѫкъ е била привързана кѫмъ извѣстни бащини и се наслѣдвала отъ най-стария синъ, па като царска (държавна) земя, не могла да се дѣли и продава, та когато се дигнѫлъ войниклѫка, всѣкой билъ принуденъ да купи отъ хазна-та бащинии-тѣ си съ пари, споредъ Иречека, ами имъ е била ступанска, както се види и отъ показани-тѣ тезкерета за бащинии, издадени прѣди танзимата, защото, другояче, не сѫ могле да се отчуждаватъ; че въ Сюлеймановия законъ думи-тѣ „освободена-та му бащина", ако се не мамѭ, значѫтъ ступанство-то на земя-та, а не харизана-та или отстѫпена-та за ползувание земя, понеже съ думитѣ „разработва повече земя", се разбира не ступанска-та, а държавна-та земя и за тая послѣдня-та трѣбва да се дава десетѫкъ, както даватъ всички ония, които работатъ държавни земи; че, освѣнъ ступански-тѣ, имало е и държавни земи, които сѫ отстѫпяни за ползувание на войници-тѣ безъ земи, за това и който не е отивалъ на война, споредъ прѣдание-то, сѫ отнемани отъ него и давани сѫ на оногова, който отивалъ, — ималъ той свои ступански, или държавни земи, доста да му не е билъ редъ да отиде на служба за себѣ си, — и че турци-тѣ не сѫ дори помислювале да отниматъ ступански-тѣ земи на ония войници, които не сѫ щѣле да отиватъ да ратуватъ, ами, пакъ спорѣдъ прѣдание-то, подкрѣпено и отъ Сюлеймановия законъ, който немалъ *мирийска* (държавна) земя, налагала му се глоба. — Трѣбва да имаме прѣдъ видъ още, че съ дума-та *бащина* трѣбва да се е разбирало собственность-та, имотъ-тъ, осталъ въ наслѣдство отъ баща, дѣда, прадѣда, както и до-сега още почти на всѣкадѣ ние бѫлгаре-тѣ казваме: „това ми е бащиния, бащино ми е, останало ми е отъ баща или дѣда, за това не си го давамъ, не го продавамъ, щѫ си го откупѭ", или „държѫ го, пазѫ го за споменъ", и така нататакъ.

Най-сѣтне, трѣбва да споменѫ още, че въ панагюрско-то землище има мѣстности, които и до-сега носѭтъ названия-та *войнишки ливади* и *раетски ливади*. Първа-та е около 3—4 километри на югъ отъ града, на лѣвия брѣгъ на Луда Яна, по стария друмъ за Пловдивъ, а втора-та, — на дѣсния брѣгъ на сѫща-та рѣка, около 2—3 километри на северъ отъ града, по пѫтя за Зла-

ща. Находящи-тѣ се на тия мѣстности ливади, поради малко-то пространство, не могжтъ да се зематъ за земи, исключително принадлежащи на *войници* и на *рай* (роби, или християнски поданници на султана), защото едва-ли бихж стигнале за домашния обитжкъ на 3—4 домородства. Разни казвания има за тия мѣстности, обаче азъ намирамъ само за достовѣрно казвание-то, че мѣстность-та „войнишки ливади се викала така, защото някога-си тамъ испращале войници-тѣ, които отваждале на доле“, разбира се кжмъ Пловдивъ, Одринъ и Цариградъ, и това, като имамъ прѣдъ видъ, че, както рѣкохъ, мѣстность-та е кжмъ стария пжть за Пловдивъ, — както и казвание-то, че „раетски-тѣ ливади биле давани някога-си съ *кирия* (подъ наемъ) на ония, които дохождале да се заселяватъ тука, додѣто станатъ панагюрци (постоянни мѣстни жители), захванатъ да ходятъ войници и даджтъ имъ *мирия*“ (държавна земя да я владѣятъ и да се ползуватъ отъ нея). Ако това послѣдно-то казвание се приеме за вѣрно, установява се, че освѣнъ ступански-тѣ, наистина е имало и държавни земи, които сж отстжпяни на войници да се ползуватъ отъ тѣхъ.

4.

До сжставяние-то на танзимата (1840 год.), не знае се положително да ли отъ Татар-Пазарджикъ или отъ Пловдивъ е зависяло Панагюрище, тжй като данжци-тѣ сж носени въ Т.-Пазарджикъ; въ начало-то на тоя вѣкъ и по-сѣтне глѣдаме, че панагюрци съ Гаванозовци-тѣ отъ тоя градъ ходиле на война, а пжкъ имале работа съ войнишки-тѣ началници въ Пловдивъ, както видѣхме отъ двѣ-тѣ по-горѣ показани тезкерета[67]). Съ рѣчь-та зависяло, разбирамъ въ коя область се е намирало Панагюрище, понеже както виждаме и както щемъ да видимъ, споредъ правди-

[67]) По тукашни-тѣ мѣста въ турско врѣме документи за право на собственность можѣха да се извадатъ не само на мѣсто-то, гдѣто се намира недвижимия имотъ, който се продава и купува, ами и на други мѣста. Прѣди обнародвание-то на закона за земи-тѣ и устава за тапии-тѣ, отъ 1858 год., както и други нѣкои закони, много панагюрци, за по-голѣма здравина, когато отиваха въ Цариградъ, изваждаха си документи отъ *кадия-та* (сждия-та) на махалата *Еюбъ*, гдѣто е и джамия-та, въ която султане-тѣ, когато се вжцаряватъ, припасватъ Османова-та сабля, — единъ видъ обрядъ на коронясвание.

ни-тѣ, които сѫ имале, панагюрци сами сѫ се управлявале, сами сѫ се сѫдиле, сами сѫ си распрѣдѣляле и сѫбирале данѫка, безъ намѣса на турска-та власть, и не само прѣди, ами и подиръ танзимата почти, съ тая само разлика, че отъ 1840 год. насамъ ние виждаме въ Панагюрище единъ *забитинъ* — турчинъ, представитель на власть-та, а по-кѫсно (слѣдъ 1865 г. до освобождение-то) — *мюдюринъ*.

Щомъ се сѫставилъ танзимата, власть-та на деребейя паднала и въ Т.-Пазарджикъ билъ испратенъ *мюдюринъ* (околийски началникъ) [68]), а пловдивский *мютесарифинъ* (окрѫженъ управитель) испратилъ въ Панагюрище единъ *забитинъ* (полицейски стражаръ; нѣщо такова като днешни-тѣ полицейски пристави въ нѣкои голѣми села или градовци, каквото е Етрополе, гдѣто сега има полицейски приставъ), който ужъ да управлява село-то, да пази миръ-тъ, редъ-тъ и да представлява власть-та. Освѣнъ до тогава служивши-тѣ 15 или 20 души *пандуре* (стражаре, бѫлгаре, мѣстни жители), притуриле се още 3—4 *сеймене* [69]) мохамедане, отъ които единъ-тъ задѫлжително трѣбваше да знае да чете и пише турски, защото служеше и за писаръ на забитина, понеже рѣдко се случваше щото тоя послѣдния да е писменъ. Писаръ-тъ се наричаше *моллà* (човѣкъ, знаѭщъ да чете и да пише). Както забитина, така и сеймене-тѣ повечето пѫти бѣхѫ помаци (бѫлгаре мохамедане), или арнауте мохамедане, а твърдѣ рѣдко — чисти турци. Тия послѣдни-тѣ макаръ и да се испращаха отъ Пловдивъ, нъ въ управително, сѫдебно и финанциално отношения Панагюрище напѫлно стана зависимо отъ татар-пазарджишкия мюдюрлукъ. Забитинъ-тъ, пандуре-тѣ и сеймене-тѣ живѣяхѫ въ *конака* [70]).

[68]) Забѣлѣжка 38 и 30-та записка въ кн. VI на Сборника, Науч. От., стр. 390, и „За вѫзраждание-то на бѫлгарщина-та въ Т.-Пазарджикъ, отъ И. Н.“, 1890 г., стр. 14.

[69]) *Сейменъ* или *Секбанъ* сѫ се наричале единъ пѫлкъ войницѣ, вѫорѫжени съ пушки, а слѣдъ унищожение-то на еничарско-то тѣло, види се, това название да е дадено на полицейски-тѣ стражаре, които подиръ устройство-то на вилаети-тѣ (1864—1866 год.) се преименувахѫ на *заптиета*, или *джандаре*.

[70]) *Конакъ-тъ* (кѫща, въ която се помѣщаваше мѣстно-то управление) бѣше на високо и хубаво мѣсто; хубава староврѣмска и голѣма сграда на два ката (етажа); тя изгорѣ прѣди 37 години, та се построй една ужъ привръменна, доста малка, която трая до освобождение-то. Подиръ освобождение-то тя се растури, та бивше-то Източно-Румелийско Управление сѫгради на мѣсто-то двѣ сгради, отъ които въ една-та сега се помѣщава Околийско-то Управление, Ковчежничество-то и сѫдебний

Както казахъ, и прѣди и слѣдъ танзимата, до освобождение-то на страна-та, ето какво е било и бѣше управление-то на Панагюрище: До танзимата единъ *коджабашия*, а слѣдъ танзимата прѣименуванъ на *мухтар еввел* (забѣлѣжка 58), заедно съ единъ помощникъ и съ по-стари хора сѫ управлявале село-то. Коджабашия-та, напоконъ мухтар еввел, вѫобще, се наричаха *селски векиле* (намѣстници на власть-та, или пѫлномощници, представители на село-то прѣдъ нея). Само селски-тѣ векиле сѫ се явявале и отговаряле за всѣкаква селска работа прѣдъ воевода-та (Гаванозовци) до 1840 год., а отъ послѣ прѣдъ мюдюрина въ Т.-Пазарджикъ; тѣ внасяха сѫбрани-тѣ пари за данѫци-тѣ, представяха нужди-тѣ и оплаквания-та на население-то и тѣ, за всичко, бѣхѫ посрѣдници, каналъ за сношения-та, между султанови-тѣ представители и подданници-тѣ му. Единъ отъ селски-тѣ векиле се занимаваше съ управление-то и сѫдение-то (легки престѫпления, погрѣшки, и маловажни граждански спорове), заедно съ нѣкои отъ чорбаджие-тѣ, а другий, — исключително почти, съ данѫци-тѣ и всичко що се отнасяше до парични работи, за това той дѫржѣше и селски-тѣ тевтере, па и бирници-тѣ нему предаваха сѫбрани-тѣ пари [71]). — Власть-та на селски-тѣ векиле, въ управително и сѫдебно отношения, се простираше и вѫрху седемь-тѣ отъ незапомнени врѣмена привѫрзани кѫмъ Панагюрище села, на които то бѣше, — и сега е, — управително, сѫдебно, тѫрговско и духовно срѣдище. Тия села, расположени въ Срѣдна-Гора, около Панагюрище, въ видъ на полумѣсецъ, сѫ: Стрѣлецъ, Попинци, Бѫта, Баня, Мечка, Поибрене и Петричъ. Пѫрво-то и послѣдни-тѣ двѣ сѫ доста голѣмички села съ развити, истѫщени хора и богати тѫрговци.

Община-та (селский сѫвѣтъ) се сѫстоеше, — по обичай и по право, безъ избирание, — отъ еснафски-тѣ пѫрвомайсторе (начал-

приставъ, а въ друга-та — стражаре-тѣ. — Въ сѫщия дворъ обаче, у една стара сграда, се помѣщава и Градско-то Общинско Управление.

[71]) Както *кабзамале-тѣ* (бирници-тѣ) се избираха (забѣлѣжка 47), така и, споредъ останалия отъ незапомнени врѣмена обичай, *селски-тѣ векиле* се избираха, или преизбираха, отъ население-то всѣка година. Обаче всѣкога се пазѣше щото и двама-та да не сѫ само отъ мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на рѣка-та, или отъ оная на дѣсния, ами единъ-тъ да е отъ пѫрва-та и другия отъ втора-та, — безъ да се глѣда кой отъ тѣхъ ще да е помощникъ и кой *коджабашия* или *мухтаринъ*. На това званично название никакъ се не обрѫщаше внимание и то не бѣше важно за хора-та, за това и на селски-тѣ векиле заплати-тѣ бѣхѫ равни, еднакви. Въ повечето случаи векиле-тѣ сами си се распорѣждаха кой отъ тѣхъ каква работа ще да вѫрши.

ници на сжсловия-та на промишленници-тѣ или занаятчие-тѣ и земледѣлци-тѣ), отъ нѣкои по-стари почтенни и разбрани хора, отъ иконома (владишкий намѣстникъ) и отъ селски-тѣ векиле. Когато имаше да се разглѣдватъ и рѣшаватъ по-важни работи, особенно нѣкоя голѣма *давия* (сждба, процесъ), за нѣкои по-тежки престжпления и по-важни граждански спорове, както и когато обвиняемий или длъжникъ-тъ е нѣкой чорбаджия, па и когато щѣхж да се главяватъ учители, освѣнъ общинаре-тѣ, викаха се нѣкои отъ по-стари-тѣ и по-опитни-тѣ чорбаджие. Разбира се, че бѣше немислимо да има предсѣдатель, който да води разисквания-та, прѣпирни-тѣ, защото, кой когато си искаше, говорѣше, макаръ и да говори другъ, ала всѣкога повече се слушаха чорбаджие-тѣ, като хора по-опитни, които ходиле по чуждина, та всичко видѣле и разбрале, за това все споредъ тѣхно-то мнѣние, много пжти наложително, се даваше *карàръ* (заключение, рѣшение) на работа-та. Само по-важни-тѣ рѣшения, по каквато и да е работа, се записваха въ *черковна-та кондика*. За доказателства по сждение-то служеха книжя-та, ако страни-тѣ имаха такива, и свидѣтели, които бѣхж длъжни, подъ страхъ отъ тѣжжкъ грѣхъ, да кажатъ сама-та истина: това щото знаятъ по работа-та. Имало е случаи, когато нѣкоя отъ страни-тѣ се е заклѣвала, че наистина има да взема, или че нема да дава, обаче на такжвъ човѣкъ до много врѣме население-то глѣдаше съ лошо око и биваше като отлжченъ отъ сжжители-тѣ си. А пжкъ когато се укажеше, че свидѣтели-тѣ не сж казале истина-та, наричаха ги, съ турски-тѣ рѣчи, *яланъ шахате* (лжжесвидѣтели) и до извѣстно врѣме, — мѣсеци, или години, — не ги пущаха да влѣзватъ въ черкова и да се комкватъ. Прѣсжждание-то бѣше свършено, безвъззивно. Просто и чисто се обаждаше на осждени-тѣ виновници на каква глоба или друго наказание сж подвъргнжти, както и на длъжници-тѣ, че толкова и толкова пари трѣбва да заплатжтъ, или да прѣдадатъ стоки, имоти на оногова, който ги иска. Щомъ не извърши това, понеже присжди-тѣ, — ако може да се каже рѣчь-та *присжда,* — както за престжпления, така и за граждански искове, сж задължителни за страни-тѣ, които сж се сждиле, та никой не смѣеше да имъ се не подчини, векилинъ-тъ заповѣдва на забитина да направи потрѣбно-то, съ други думи, да испжлни присжда-та, като му я расками устно, и забитинъ-тъ вече знае що да върши чрѣзъ пандуре-тѣ или сеймене-тѣ [72]).

[72]) Наказания-та за кражби-тѣ и прѣлюбодѣйства-та се извършваха по слѣдующия начинъ: Всички-тѣ откраднати нѣща се натоваряха или зака-

На селски-тѣ векиле, на пандуре-тѣ, на протогере-тѣ и на руги общински прислужници заплати-тѣ се плащаха отъ село-то ıѣстно-то население), а пжкъ кабзамале-тѣ, колкото грошове сж-ереха, за заплата вземаха по половина пара на гроша. Запла-ı-тѣ на забитина и на сеймене-тѣ, испращани отъ Пловдивъ, акто и ония на *кжрагасж* (началникъ на стражаре-тѣ по друмо-е-тѣ и по гори-тѣ) и стражаре-тѣ му, се плащаха отъ хазна-та. о урѣждание-то на вилаети-тѣ и по-горѣ казанни-тѣ седемъ села аваха годишно по нѣколко грошове за векиле-тѣ и пандуре-тѣ. – Всичко до тука казано относително управление-то, сждение-то сжбирание-то данжци-тѣ се почти подтвжрдява отъ дописка-та ь вѣстникъ *Бжлгария* (бр. 44, отъ 1863 год.), както и отъ по-

чаха по глава-та, по рамена-та и по гржба на крадеца, когото единъ или двама пандуре развождаха по всички-тѣ улици низъ село-то, а дѣца-та слѣдъ и прѣдъ него вжрвжтъ и викатъ. Отвратително и жално бѣше да глѣда човѣкъ, когато една клетница, която откраднала единъ кóшеръ (съ пчели-тѣ), бѣ намазана съ медъ по лице-то, по глава-та рж-це-тѣ и по боси крака, лѣтно врѣме, нападната отъ всѣкакви мухи, да я развождатъ по улици-тѣ. Наказание-то за кражба на пари или на жива стока, бѣше затворъ въ тжмно нечисто мѣсто, а по нѣкога ноще мжчения и истезавания, додѣто се намѣри и повжрне, или заплати, крадено-то, а слѣдъ това, пакъ нѣколко врѣме затворъ въ *хапсана-та* (тжмница-та), споредъ виновность-та. Когато се свжрши срока на затва-ряние-то, затворникъ-тъ се пуща и дава глоба: восжкъ, или зехтинъ (джрвено масло), за черкова-та, или пжкъ, ако престжпление-то е било по-легко, — захаръ и кахве, за забитина. — Когато прелюбодѣяние-то е станало между мома и момче (момжкъ, ергенинъ), ако послѣдний не ще доброволно да се вѣнчае съ пжрва-та, то насилствено завождатъ и двама-та въ черкова-та и ги вѣнчаватъ; отъ тамъ, прѣдводими отъ пандуре, сеймене, съ гайди и тжпане, завождатъ ги въ дома на мо-мжка. А пакъ когато е станало (прелюбодѣяние-то) съ жена (оженена), нѣщо, което на-рѣдко се е случвало, тая послѣдня-та качваха на голо магаре, сѣдяща обжрната кжмъ задница-та му и држжаща опашка-та му, и прелюбодейцъ-тъ хваналъ магаре-то за юлара (главника), прѣдводими и послѣдвани отъ нѣколко пандуре и дѣца-та, викащецъ, развождаха ги по улици-тѣ. — По-малки-тѣ престжпления, освѣнъ легко биение съ жилави вжрбови пржчки по задника или по крака-та (*на фáлага*, за която цѣль имаше нарочно приготвенно и едно орждие, въ което се туряха крака-та за да не шаватъ и да не ритжтъ), наказваха се съ глоба, която се сжстоеше тоже отъ нѣколко оки зехтинъ, или восжкъ, за черкова-та. Още по-легки-тѣ, които на днешно врѣме не сж престж-пления, като: когато нѣкой пушилъ тютюнъ прѣдъ по-стари хора, прѣдъ нѣкой чорбаджия, или имъ прѣминалъ пжть, или имъ не сталалъ негдѣ нà-крака, или ги не поздравилъ, или за нѣщо ги не послушалъ, както и когато въ нетрѣзвенно (пияно) положение пияний е буйствувалъ или е обидилъ нѣкого, — за такива погрѣшки и непрѣдпазвания, всè пакъ,

койния В. Чолаковъ, съ това видоизмѣнение, че „село-то се управлява отъ единъ забитинъ, съ помощь-та на двама чорбаджие, наречени векиле, които се избиратъ отъ община-та всѣка година и безъ които забитинъ-тъ нищо не е въ сила да рѣши“, та и другояче не можѣше да се каже, като се е печатала книжка-та му въ Цариградъ, ала̀ всѐ пакъ се установява, че векиле-тѣ сѫ всичко вѫршиле, съ други думи, забитинъ-тъ е билъ само за лице, да се рѣче че има турчинъ, ужъ да глѣда що работѫтъ бѫлгаре-тѣ, а въ сѫщность не е ималъ и упражнявалъ никаква власть.

Откакъ се урѣдихѫ вилаети-тѣ, татар-пазарджишкий мюдюримъ се прѣименува на *каймакаминъ* (намѣстникъ на окрѫженъ управитель, или подуправитель); подиръ двѣ или три години Пана-

освѣнъ легко биение — и то споредъ човѣка, — глоба-та бѣше захаръ и кахве, или тютюнъ, зарадъ забитина. Мнозина стари хора още знаятъ и помнѭтъ наказания-та за всѣко престѫпление. — Убийци-тѣ се не преслѣдваха и не наказваха, ако потѫрпѣвша-та страна (родители, дѣца, мѫжъ или жена, на убито-то лице) не искаше да се накаже убиеца, ами го оставяше „отъ Бога да си намѣри; така било писано; немà като е отишла една душѫ, та ще са вѫрне, ако са погуби и друга“; обаче злодѣецъ-тъ всѐ пакъ бѣше дѫлженъ да даде глоба нѣколко оки восѫкъ, или дрѫвено масло, или дрѫва и вѫглища, или пари въ брой, за черкова-та или школйо-то, като сѫщоврѣменно му се напомняше, че, за да му се прости сѫвѫршенно грѣха, трѣбва да раздаде и милостиня на „потайни-тѣ сиромаси“ (бѣдни хора, които не ходѫтъ да просѫтъ). Само въ случаи-тѣ, когато се искаше „крѫвь за крѫвь,“— да се накаже убиецъ-тъ съ смѫрть, нѣщо което рѣдко ставаше, работа-та се отнасяше въ Т.-Пазарджикъ прѣдъ *кадията* (сѫдия-та) и *меджлиша* (сѫвѣтъ-тъ), разбира се за случаи слѣдъ танзимата, защото по-прѣди такива работи е сѫдилъ санджакъ-бейя (войнишки главатаръ) и то откакъ векиле-тѣ му дадѫтъ *мазбатà* (писменно излагание обстоятелства-та на работа-та). Обаче такива виновници, като се дѫржѣхѫ по нѣколко мѣсеци, или най-много една година въ зáтвора у Т.-Пазарджикъ, кадия-та и меджлисъ-тъ ги освобождаваха по сама-та проста причина, че *гявуринъ* (невѣрникъ) е убилъ тоже гявуринъ, та не щѫтъ да си мрѫсѫтъ рѫцѣ-тѣ съ крѫвь-та му. Колкото и да бѣхѫ небрѣжни въ такива случаи, турски-тѣ сѫдии бѣхѫ много издирчиви и строги, когато е набѣдяванъ бѫлгаринъ, че убилъ турчинъ. Набѣдений гявуринъ, много пѫти безъ никакви основателни доказателства, веднага биваше обѣсенъ или закланъ на моста вѫзъ Марица. Това положение на работи тѣ трая и продължавà се дори и слѣдъ урѣждание-то на вилаети-тѣ (1864—1866 год.), макаръ и да бѣше вече обнародванъ още прѣзъ 1857 год. турския законъ за наказания-та, който, до колкото не противорѣчи на основния ни законъ (конституция-та), и днесь е въ сила и дѣйствие у наша-та Дѫржава. А пакъ, прѣди и слѣдъ танзимата, за намѣрени въ панагюрско-то землище трупове-тѣ на убити турци, татар-пазарджишки-тѣ власти макаръ и да сѫ искале глоба

юрище, отъ село, стана *касаба́* (градецъ), а панагюрский заби-
инъ се нарѣче *мюдюринъ* и сеймене-тѣ, — *забтиета* и *жандаре*,
оито всѐ пакъ се назначаваха и испращаха отъ пловдивския упра-
итель, ала вече на мюдюрина се назначаваше особенъ *кетишинъ*
писаръ), а не молла, безъ да испѫлнява и жандармска дѫлжность,
акто по-прѣди. Такива кетипе бѣхѫ, повечето, арменци отъ Плов-
ивъ. Сега подъ полицейско-то вѣдомство на панагюрския кѫра-
асѫ се оставиха още десеть близни села. Сѫщоврѣменно въ Па-
агюрище се урѣди и *беледиѐ* (градски сѫвѣтъ), на което четир-
а-та членове и прѣдсѣдатель-тъ бѣхѫ ужъ избираеми отъ населе-
ие-то, ала, въ сѫщность, всѣкога се избираха посочени-тѣ отъ
ловдивския управитель лица. Приходи-тѣ на това учрѣждение при-

---

за крѫвнина, село-то никога не имъ е давало такава, та много пѫти сѫ се повдигале прѣпирни и работа-та се е отнасяла дори до Цариградъ, дѣто се свѫршвала за въ полза на панагюрци. — До освобождение-то на страна-та немислимо бѣше въ Панагюрище щото и дѫщери-тѣ да диржѫтъ дѣлъ отъ наслѣдство, останало отъ родители-тѣ имъ. Когато, и то твърдѣ рѣдко, — по внушение и подстрѣкаванне отъ мѫжа, сѫ се повдигале такива тѫжби, община-та ги не разглѣдваше, а тѫжителка-та бѣше прѣдмѣтъ на одумвание и присмивание на всѣкѫдѣ низъ село-то. Такава, волно и неволно, макаръ и „да е срамота на жена да ходи да са сѫди,“ — не само при община-та, ами и при турци-тѣ, — се е отнасяла до кадия-та въ Т.-Пазарджикъ, ала едва-ли се е случвало щото нѣкоя да бѫде удовлетворенз, както щемъ да видимъ по-доле: прѣди всичко, ищца-та трѣбва да плати на кадия-та пѫтни, дневни и за други разноски пари, та така да дойде той въ Панагюрище да ѝ разглѣда сѫдба-та, а освѣнъ тия, и *ре́симъ* (сѫдебни мита) за количество-то на пари-тѣ или стойность-та на имоти-тѣ, които иска. А като пристигне тука, кадия-та е хитѫръ, та най-напрѣдъ се допитва до векиле-тѣ и чорбаджие-тѣ, иска мнѣнието имъ, па каквото му тия кажатъ и расправатъ, той така вѫрши, защото „въ старо̀ село̀ не бу́ва новъ законъ“. Въ случай, че кадия-та не послуша селски-тѣ пѫрвенци, та разглѣда и сѫди работа-та, тия послѣдни-тѣ скоро му се отплащаха, както си знаятъ, — съ сладки и раболѣпни, а по нѣкога и горчиви и остри *лакѫрдии* (думи, разговори) съ пловдивския мютесарифинъ, — и той, кадия-та, веднага ставаше *азилъ* (уволняваше се). Когато по такѫвъ начинъ не сполучваха, — поради фанатичество-то на мютесарифина, или по други причини, — то, като му се свѫршеше срока (понеже кадии-тѣ се не дѫржѣхѫ повече отъ 18 мѣсеци на едно мѣсто), та го замѣсти другъ, чорбаджие-тѣ накарваха новия кадия да издаде другъ *илямъ* (рѣшение, присѫда), съ който се унищожаваше пѫрвия, издаденъ отъ прѣдшественника му, и се даваше право на по-прѣди осѫдена-та страна, само и само да не става *адѐтъ* (обичай) дѫщеря да дири бащино и майчино наслѣдство, когато има синове. Въ такѫвъ случай на дѫщеря-та не оставаше друго, освѣнъ да отиде въ Цариградъ, та при Шеих-юл-Исляма да обтѫжи втория

бираше татар-пазарджишко-то управление. Вмѣсто нѣкогашния селски съвѣтъ (община-та) се урѣди, или по-право, сжщий съвѣтъ се прѣименува *ихтиар меджлиси* (старѣйшински съвѣтъ), въ който пакъ участвуваха и двама-та векиле, понеже устройство-то на управление-то, сжбиране-то на данжци-тѣ и сждение-то пакъ си останаха сжщи-тѣ, прѣдишни-тѣ, до врѣме-то на русско-турска-та война (1877-1878 год.).

Г-нъ М. Дриновъ, който прѣзъ 1875 год. е дохождалъ тука, етó що казва за тогавашно-то управление въ Панагюрище: „Турска-та власть въ Панагюрище се представлява отъ мюдюринъ, при който се нахождатъ четери заптиета. Мюдюринъ-тъ управлява града и сжди съ помощь-та на народни-тѣ представители, които той, въ повечето случаи, самъ назначава. Обаче, при всѣка вжз-

---

илямъ, защото прѣдъ друго лице и мѣсто не може да се обтжжва кадийския илямъ, а пжкъ такова обтжжвание, като всѣкога бива послѣдвано съ тежки разноски и губение много врѣме, то и не ставаше, за това пакъ всичко се свжршваше по воля-та и искание-то на чорбаджие-тѣ, пжрвенци-тѣ. Имало е добри братя, които сами, доброволно, сж отстжпяле на сестри-тѣ си по една часть отъ наслѣдство-то, останало отъ майка имъ, ала не и отъ онова отъ баща имъ. По причина на тоя *мъстенъ законъ*, тука е обичай щото, когато се жени джщеря, родители-тѣ ѝ, колкото могатъ, даватъ ѝ много покжщнина и дрѣхи, съ които може да помине нѣколко години, нáнизи и скжпоцѣнни нѣща, у които има такива, както и подаржци отъ жива стока (овце, или говеда), а така сжщо и земя (нива, ливада, садъ), защото слѣдъ смжрть-та имъ тя нема право да дири нищо отъ братя-та си. Не ще ни дума, че когато немаше мжжки чада, всичко-то наслѣдство остаяше на женски-тѣ. Тоя обичай още, въ голѣмъ размѣръ, и до днесь си го има въ Панагюрище. Тжжби отъ мжжки чеда за наслѣдство се допущаха, слушаха и разглѣждаха, дори и по представление (когато синъ-тъ, който е оставилъ дѣца, умрѣлъ прѣди баща си), ала вече въ тоя послѣдния случай се не слушаха нито векиле-тѣ, нито чорбаджие-тѣ, нито община-та, ами икономъ-тъ, а повечето пжти духовникъ-тъ, разрѣшаваше сждба-та съ кормчие-то, което е законъ, „написанъ отъ свети отци по Божие вджхновение," нъ всè пакъ се забравяха женски-тѣ чада, дори и когато тая книга се четеше; пазеше се да се не вжвожда обичай да наслѣдватъ и тѣ. — Най-сѣтне, щж да споменж и това, че слѣдъ смжрть-та на нѣкого, когато имаше непжлновржстни дѣца, въ Панагюрище не дохождаше кадия-та, както по други мѣста ставаше, да описва и да запечатва останали-тѣ отъ умрѣлия имоти, та да му се плащатъ извѣстни даждия, нито когато умрѣлий не е ималъ наслѣдници сж вземани имоти-тѣ му (освѣнъ земи-тѣ, и то ако не можехж да се скриятъ) за въ полза на хазна-та. Отъ такива имоти една часть се даваше на прѣживѣла-та сжпруга, а останала-та се записваше и ставаше имотъ принадлежащъ на черкова-та. Имоти-тѣ на непжлновржстни-тѣ, „доде порастжтъ", се пазеха отъ близни-тѣ имъ родинни.

можность, народъ-тъ отбѣгва да се сѫди при мюдюрина, нъ се сѫди прѣдъ народния съвѣтъ, който се сѫстои отъ нѣколко свещенници и граждане, избирани отъ народа. Тоя сѫвѣтъ се грижи за поддържание-то на черкови-тѣ, училища-та и разглѣжда подлѣжащи-тѣ на черковния сѫдъ тѫжби; нъ той разглѣжда и почти всички-тѣ тѫжби на граждане-тѣ, които въ рѣдки случаи се отнасятъ кѫмъ турския сѫдъ. Панагюрци сѫ горди, ала честни и искренни хора. Турци-тѣ глѣдѫтъ на тѣхъ, като на сѫщи черногорци; така ги наричаше пловдивския мютесарифинъ. Панагюрци си сѫ заслужиле такава слава, защото се не оставятъ да ги обиждатъ турци-тѣ" [73]).

Слѣдъ освобождение-то на страна-та, освѣнъ споменѫти-тѣ седемь извѣстни села, като бидоха присѫединени кѫмъ Панагюрище 16 села, именно: Демирдишли, Яхларе, Масатларе, Елшица, Ерелия, Сарѫгйолъ, Лѣсичово, Кепелие, Караплие, Ферезлие, Юруци-тѣ,

[73]) Славянскій Сборникъ, Санктпетерсбургъ, 1877 год. — Тука щѫ забѣлѣжѫ, че като казва какво въ повечето случае мюдюринъ-тъ самъ назначавалъ народни-тѣ представители, макаръ и съ други думи, г. Дриновъ утвърждава, че членове-тѣ на градския сѫвѣтъ сѫ избирани по посочвание отъ висша-та власть, а пѫкъ погрѣшно е казалъ, че мюдюринъ-тъ „и сѫди", защото, — независимо отъ казвание-то на г-на Дринова, че народъ-тъ отбѣгва да се сѫди при мюдюрина, ами се сѫди при народния сѫвѣтъ, който разглѣжда и всички-тѣ тѫжби на граждане-тѣ, които въ рѣдки случаи се отнасятъ кѫмъ турския сѫдъ (както споменахъ и азъ въ 72-та забѣлѣжка), — както е извѣстно, звапична-та турска сѫдебна власть въ онова врѣме принадлѣжеше на кадия-та и на меджлише-тѣ (сѫвѣти) *хукукъ* (граждански), *тиджарѐтъ* (търговски) и *дженаѐтъ* (углавенъ, наказателенъ), отъ които въ пѫрвия и послѣдния всѐ пакъ участвуваше кадия-та (мохамеданския вѣрозаконенъ сѫдия). Всеизвѣстно е, че въ Панагюрище немаше нито кадия, нито казанни-тѣ три сѫдебни сѫвѣти, ами имаше сѫвѣтъ на община-та, или народенъ сѫвѣтъ, който разглѣждаше всички-тѣ спорове на панагюрци, както вече казахъ по-прѣди и за който г. Дриновъ споменува. Видѣхме, че рѣшения-та на панагюрския сѫвѣтъ бѣхѫ безвѫзвини и задѫлжителни за страни-тѣ: хора-та бѣхѫ си навикнале на тая нарѣдба отъ незапомнени врѣмена; тя бѣше святъ законъ за тѣхъ, а пѫкъ рѣшения-та на казанни-тѣ турски сѫдебни сѫвѣти подлѣжехѫ на обтѫжвание. По заповѣдь на селския векилинъ, забитинъ-тъ, а напоконъ мюдюринъ-тъ, испѫлняваше рѣшения-та или присѫди-тѣ на панагюрския сѫвѣтъ, тогава когато ония на турски-тѣ сѫдебни сѫвѣти, до дѣто се не утвърдѣха отъ каймакамина, или мютесарифина, или валия-та, не можѣхѫ да се турѫтъ въ испѫлнение. Щѫ притурѫ още, че подиръ учрѣждение-то на Бѫлгарска-та Екзархия, сѫгласно съ уставъ-тъ ѝ, народний сѫвѣтъ неможѣше вече да разглѣдва подлѣжащи-тѣ на черковния сѫдъ тѫжби, погрѣшно казано отъ г. Дринова.

Джумая, Щжрково, Абдуларе, Душанци и Лжжане, образува се *кантонъ* (околия), съ главенъ градъ Панагюрище. Кантонъ-тъ захвана да се управлява по установения отъ дѣйствуващи-тѣ закони редъ. Управление-то му се вжзложи на околийския началникъ; сждебна-та власть — на околийския сждникъ, съ сждебни-тѣ засѣдатели; парични-тѣ работи — на финансови-тѣ службаше и на мѣстно-то ковчежничество, а чисто мѣстни-тѣ, градски работи, — на мѣстно-то общинско управление, на чело съ кмета.

Подиръ сжединение-то на Източна Румелия съ Сѣверна Бжлгария (въ 1885 г.), по сила-та на единъ законъ, отъ 1-й Януария 1890 год. села-та Душанци и Лжжане, които и въ турско врѣме бѣхж въ златишка-та околия, бидохж присжединени кжмъ Пирдопска-та Околия (по-прѣди златишка), а Щжрково и Абдуларе — кжмъ Татаръ-пазарджишка-та, вмѣсто които кжмъ Панагюрска-та Околия биде присжединено само село-то Калагларе, и така, освѣнъ града Панагюрище, споредъ изброявание-то на 1-й Януарий 1888 год., съ 8,757 жители бжлгаре, православни, съ исключение на нѣколко протестантски домородства, Панагюрска-та Околия сега се сжстои отъ 20 села, както щж ги опишж по-сѣтне, съ 14 селски общини, които иматъ 18,878 жители [74]). Подиръ сжединение-то,

---

[74]) Прѣзъ 1819 год., както вече видѣхме, попъ Константинъ казва, че сж биле около 600 кжщи (домородства); прѣзъ 1843 година Фотиновъ ги вжскачва на 1000 домородства, а Илиевичь — до 4000 жители; въ дописка-та въ в. *Бжлгария* отъ 1863 год. е казано, че има до 3000 домородства, обаче това трѣбва да е погрѣшно напечатано, защото никой не знае и не помни да е имало Панагюрище толкова многобройно население. Прѣзъ 1865 год. Чолаковъ казва, че въ врѣме-то на кжрджалие-тѣ, много по-рано отъ попъ Константина, село-то имало до 800 кжщи, отъ които половина-та сж биле изгорѣни, обаче когато е писалъ прѣзъ 1866 год., жители-тѣ биле до 7000, а домове-тѣ — до 1500, па и Захариевъ прѣзъ 1870 година казва, че кжщи-тѣ сж 1500. Въ описание-то въ в. *День* отъ 1876 година сж показани до 2500 домородства, а жители отъ 8 до 10 хиледи души. Въ статия-та, обнародвана въ Сборника *Родное Племя* (Москва, 1877 год., Книга 2), е казано, че домородства-та сж 2000, а жители-тѣ около 10 хиледи души. Споредъ източно-румелийско-то изброявание прѣзъ 1880 година, кжщи-тѣ сж 1694 съ 8426 жители. — Трѣбва още да се има прѣдъ видъ, че въ врѣме на вжзстание-то сж загинале близо около 500-600 души, а слѣдъ освобождение-то много домородства се прѣселиха въ Пловдивъ и въ Срѣдецъ. — Печатание-то на тая книга бѣше се започнало, когато се обнародва число-то на население-то въ Бжлгарско-то Княжество, споредъ прѣброявание-то на 1-й Януария 1893 година. Споредъ това послѣдно-то прѣброявание, въ Панагюрска-та Околия има 14426 мжже и 14859 жени, всичко 29285 души, включително съ града

кантонъ-тъ се прѣименува на *околия* и, като се въведе Закона за устройство-то на сѫдилища-та въ България (отъ 1880 год.), околийский сѫдникъ стана *Мировий Сѫдия*, който вече самъ разглѣдва и рѣшава сѫдби-тѣ, безъ сѫдебни засѣдатели.

5.

Въ Панагюрище има три черкови: Свети Теодоръ, Въведение въ храмъ Света Богородица и Свети Георгий. Г-нъ Иречекъ казва: „Най-стара-та сграда е черковица-та Св. Теодоръ, която отъ 1876 год. стои като развалина. Тя е сѫградена отъ камикъ и греди въ видъ на четверожгълникъ, въ сѫвсѣмъ скромнички размѣри. Въ стѣни-тѣ ѝ е имало праздни гърнета, или стомни съ тѣсни отводи, каквито нарочно се туряха за по-добъръ звукъ и въ стари западни черкови и въ кубета-та на турски джамии. Никой не помни кога е била сѫградена тая старина. На вънпіна-та стѣна, на дѣсно отъ врати-тѣ, чете се крайя на нѣкакъвъ надписъ: **ДІОНИСІѦ**, може би име на нѣкой владика. Букви-тѣ сѫ голѣми и сѫставени отъ тънки керпиче по сѫщия начинъ, както надписа на Хреля (1335 год.) върху пирга на рилския монастиръ. До сама-та тая черковица е сѫградена голѣма-та черкова Въведение Пресветия Богородици отъ 1818 год. Има още една голѣма черкова Свети Георги отъ 1856-1860 год., съ видни слѣди отъ топови гюллета отъ врѣме-то на възстание-то. Тогава турци-тѣ бомбардираха Панагюрищё, изгориха и осквърниха черкови-тѣ и училищата, и подпалиха всички-тѣ по-лични кѫщи, на които още стоѭтъ развалени-тѣ стѣни. Рѫкописи сѫ се преписвале и пазиле, та ги е имало много, додѣто възстание-то въ 1876 год. съ катастрофи-тѣ си е принесло пагуби и за тѣхъ. Тогава пропаднаха и много стари рѫкописи, които се пазеха въ черкови-тѣ и въ читалище-то; само нѣколко сѫ уцѣлеле у г-на Дринова, който прѣди възстание-то бѣше ги взелъ съ себѣ-си да ги изучи. Литургия-та се четеше по български рѫкописания до 1820 год., отъ когато сѫ наченале да употрѣбяватъ русски-тѣ печатни черковни книги.

Панагюрище, а собственно въ градъ-тъ Панагюрище има 9003 жители. — Прочее, въ продължение на 5 години, намножиле сѫ се 246 души.

Гръцки се пѣяло въ врѣме на гръцко-то черковно владичество, само по нѣкогажъ, отъ една страна въ черкова“ 75).

Къмъ тия хубави бѣлѣжки на г-на Иречека, азъ щѫ да притурѫ още нѣколко. Наистина, че никой не помни и незнае кога е сѫградена черкова-та Св. Теодоръ, нито по предание се приказва нѣщо за нея, обаче, по направа-та, градежъ-тъ си, тая черкова трѣбва да е била сѫградена прѣди 250—300 години и то възъ нѣкакви стари основи, както се указа и при послѣдно-то ѝ поправяние. Когато, за послѣденъ пѫть, презъ 1808 или 1809 год., кърджалие-тѣ нападнале Панагюрище (това е било въ врѣме на русско-турска-та война, когато и панагюрци ходиле съ Гаванозоглу въ Шуменъ), тѣ, между друго, обрале и черкова-та, като се опитале и да я изгорѫтъ и растурѫтъ, ала не успѣле; само една малка часть откѫмъ югозападна-та ѝ страна растуриле, или изгориле 76). Развалена-та страна на-скоро била поправена и черкова-та

---

75) За черкова-та Св. Теодоръ не е споменѫто нито въ земеописания-та на Илиевича и Фотинова, отъ 1843 год., нито въ обнародвана-та въ вѣстникъ *България* дописка, нито въ описание-то на Панагюрище отъ Чолакова отъ 1866 год., както и въ описание-то на Татар-Пазарджишка-та казà отъ Захариева отъ 1870 год., нито пѫкъ въ описание-то въ вѣстникъ *День* отъ 1876 година. Види се, че не е споменувано за тая черкова, защото бѣше стара, вехта и малка.

76) *Кърджалие-тѣ,* а напоконъ *делибашие-тѣ,* сѫ минували три-четери пѫти прѣзъ Панагюрище въ голѣмъ брой. Както едни-тѣ, тъка и други-тѣ сѫ грабиле и опустошавале не само въ чисто-бѫлгарски, ами и въ турски; и въ смѣсени съ турци и други народности градове и села. Кърджалие-тѣ сѫ азиатски турци, нарѣчени *даалии,* нѣкога прѣселени отъ Малка Азия и заселени по край рѣка-та Арда въ Хасковско Окрѫжие. Тѣ сѫ повече отъ триста села, на които е срѣдище село-то *Кърджали,* на лѣвия брѣгъ на рѣка Арда. Както е извѣстно, въ това село бѣше и сѣдалище-то на началника на кърджалийска-та околия, прѣди сѫединение-то, а слѣдъ 1885 год. цѣла-та кърджалийска околия, съ една часть отъ харманлийска-та, мина пакъ въ Турско. Напрѣдъ наши-тѣ прѣдѣли бѣхѫ около 16 часа далече отъ турски-тѣ, а сега сѫ едвамъ два или три часа. Покойний Раковски е писалъ за кърджалие-тѣ въ *Горский Пѫтникъ,* 1857 год., стр. 279—284. За кърджалие-тѣ е писалъ и г-нъ Заимовъ въ издаваемо-то се у Срѣдецъ мѣсечно литературно списание *Денница,* Книжка 9, отъ 1891 год., стр. 390 до 400. Кърджалие-тѣ носѫтъ название-то си отъ село-то Кърджали, отъ което е билъ и главатаръ-тъ имъ Еминъ ага. Споредъ Раковски, турска-та рѣчь *кърджали* значи *скитникъ по поле-то,* но по-добрѣ, мислѭ, *по гори-тѣ* и по друмове-тѣ. Макаръ и да сѫ се появиле най-напрѣдъ въ хасковско-то окрѫжие, кърджалие-тѣ сѫ буйствувале и разбойничествувале и въ нѣкои мѣста отдвѫдъ Родопа — кждѣ драмско, неврокопско и другадѣ нататакъ. — А пакъ *делибашие-тѣ*

се осветила изново отъ Дионисия Агатоникийски, епископъ на филипополския митрополитъ. Прѣди въстание-то, отъ дѣсна страна надъ врата-та на тая черкова, именно на поправена-та отъ къмъ западъ страна, имаше надписъ съ голѣми червени букви отъ керпиче, както казва и г-нъ К. Иречекъ, вградени въ стѣна-та, —

сѫ биле единъ видъ ужъ доброволни войници конници, отъ разни страни на Азиатска Турция, смѣсь отъ мохамедански народности, но повечето кюрди и зейбеци. Тѣ сѫ нарѣчени така отъ турски-тѣ рѣчи *делй,* — лудъ, и *башъ,* — глава, — луда глава *делйбашъ*, — лудоглавъ, множественно *делибашилáръ,* лудоглáви, въ смисѫлъ на юнаци, страшни, дързостни. Делибашие-тѣ минували въ Европа въ военно врѣме, но много пѫти и въ мирно врѣме ходиле по села-та и градове-тѣ да ги хранатъ. Като минували въ Европа, къмъ тѣхъ се присѫединявале и други още готовановци, разбойници и всѣкакви нехранимайковци и недоволници, па отъ кѫдѣто заминували, защото ужъ отивале на война, до колкото сѫ могле, грабиле. Ако негдѣ имъ се противило население-то, въ случай че надвиягъ, никого и нищо не пожалвале, всичко опустошавале, всичко на прахъ и пепелъ преобрѫщале. Мнозина хора, които, по приказвание отъ бащи-тѣ си, сѫ запомниле нѣщо за кърджалие-тѣ, а пакъ сами сѫ видвале делибашие-тѣ, казватъ, че и между първи-тѣ и между послѣдни-тѣ имало християне, бѫлгаре, „ала сѐ турски хоратиле, да се непознаватъ; делибашие-тѣ сѫ биле по-харни отъ кърджалие-тѣ, ами само това имъ било лошо-то, чи зимале *дишхакѫ*“ (заплата за зѫби-тѣ си, защото ѣле и пиле). Делибашие-тѣ носиле високи калпаци отъ черно сукно, или отъ кримски агнешки кожи. Кърджалие-тѣ сѫ правиле много пакости въ Панагюрище; по едно врѣме половина-та отъ село-то направиле на прахъ и пепелъ; поради тѣхъ много хора сѫ пропѫдиле, та живѣеле въ колиби по гори-тѣ; еднаждъ хора-та се скриле и запазиле отъ кърджалие-тѣ въ единъ долъ, който сега се нарича „Честитъ Долъ“. Чолаковъ казва, че кърджалийско-то врѣме се простирало 12 години, а делибашийско-то около 10—15 години, обаче, споредъ казвание-то на стари хора и споредъ писано-то за кърджилие-тѣ въ *Денница*, тия врѣмена сѫ се простирале повече и това е истина, като се има прѣдъ видъ, че кърджалие-тѣ сѫ се появили во врѣме-то на султанъ Селимъ 3-й (1792 год. и довършени сѫ биле прѣзъ 1810-1812 г.), а подиръ тѣхъ се появиле делибашие-тѣ, на които султанъ Махмудъ 2-й унищожилъ *оджака* (около 1835-1838 год.). — Освѣнъ казвание-то на стари-тѣ хора, че между кърджалие-тѣ и делибашие-тѣ имало и бѫлгаре, обстоятелство, което се подтвърдява и отъ статия-та въ *Денница*, по отношение къмъ кърджалие-тѣ, тукъ се пѣѭтъ много и разни пѣсни, отъ които се вижда какво и между едни-тѣ и между други-тѣ е имало панагюрци. Въ Панагюрище и до-сега сѫществува голѣмо-то домородство *Делибашови*. Спорѣдъ прѣдание-то, панагюрецъ-тъ Иванъ Папазоглу, на когото още се пѣе пѣсень-та въ врѣме на жѫтва, като сполучилъ да побѣгне изъ тъмница-та, у която го затвориле селски-тѣ векиле на-прáвина (безъ да е билъ виноватъ), отишѫлъ та станѫлъ кърджалия, па довелъ въ

ДІОНИСІѦ АГАѲОНИКІИСКІИ. Отъ тоя надписъ, слѣдъ вжзстание-то, бѣше останало само име-то **ДІОНИСІѦ** обаче, когато прѣди двѣ години се поднови черкова-та, като се растури сжвжршенно пукната-та стѣна, заедно съ нея се растури и изгуби показанния отъ г-нъ Иречека остатжкъ отъ надписа.

Панагюрище кжрджалие-тѣ, които истрѣпале хора-та и изгориле село-то. Най-сѣтне той билъ убитъ, когато вече се покаялъ и вжрнжлъ у дома си съ много пари. Отъ Иванъ Папазоглу има останалъ още и до сега живъ внукъ, именуемъ Иванъ, около 50—55 годишенъ човѣкъ, който е зидаринъ. Отъ друга пѣсень се вижда, че като попитале нѣкого-си Стояна, който на младость билъ сиромахъ, защо на старость станалъ джелепинъ, тежжкъ тжрговецъ, той отговорилъ, че додѣто билъ ергенинъ, ходилъ кжрджалия, билъ золумджия, много хора расплакалъ, тежки гряхове сторилъ зарадъ имане-то, което спечелилъ, ала като се вжрналъ у дома си и се оженилъ, Богъ му далъ седемь чеда, разоралъ нивя широки, напжлнилъ седемь хамбаре съ бела̀ ченица, па кога настанала гладна година, на сиромаси-тѣ харизвалъ, на срядна ржка хора заималъ, а на богати-тѣ продаватъ едно кило за жжлтица костадинка. Другъ панагюрецъ, Карадимо, станалъ делибашия поради нѣкои домашни нещастия. По едно врѣме се вжрналъ въ Панагюрище заедно съ нѣкои отъ другаре-тѣ си, турци и бжлгаре, да се ожени за Ружа или Ружка. Вдигнала се тежка свадба: турци биле девере, стари делие сватове, а христиене кумове, па ги вѣнчалъ новъ запопенъ попъ, попъ Недѣлйо, който по-рано билъ кжрджалия. Домородства-та на Карадимо и Ружка, както и онова на попъ Недѣлйо още сжществуватъ въ Панагюрище, представляеми отъ внуци-тѣ и правнуци-тѣ имъ. Карадимово-то и Ружкино-то домородство носи, имена-та имъ, — има два прякоре: *Дима́нови* и *Ружини*, или *Ружа́йкини*. Двама отъ синове-тѣ имъ, Иванъ и Киро, и единъ внукъ, Димо̀, загинаха въ вжзстание-то, а другий имъ синъ, Петръ, се помина прѣди 5-6 години. Откакъ се прибралъ и задомилъ, Карадимо се захваналъ тукъ на работа, можялъ да закрѣпи останала-та му часть отъ бащиния си имотъ и го намножилъ. Той билъ около 50-годишенъ, когато го избрале за селски векилинъ. Еднаждъ, когато го билъ повикалъ Махмудъ Гаванозоглу въ Т.-Пазарджикъ, като го служилъ кахве, на завржщание-то си въ Панагюрище, Карадимо умрѣлъ по пжтя, та тука мжртавъ го донесле. — (Както видѣхме по-горѣ, кжрджалия-та Иванъ Папазоглу билъ убитъ, а пакъ делибашия-та Карадимо—утровенъ, и то слѣдъ като се вече прибрале у дома си). — Попъ-тъ „Недѣлйо *Докузанъ* въ млади-тѣ си години ходилъ кжрджалия, та като се прибралъ, оженилъ са, задомилъ са и опопилъ са, за да му се простжтъ грѣхове-тѣ. Той знаялъ джлбока книга, та се прѣпиралъ и съ духовници-тѣ.“ Види се, че наскоро слѣдъ запопвание-то му се е случило да вѣнчее Карадимо съ Ружка. За душа-та си, попъ Недѣлйо е сжградилъ една голѣма и хубава по врѣме-то си чешма, която и до-сега сжществува въ Панагюрище край марешка-та рѣка и се нарича *Попъ Недѣлйова-та чюшмж.*

Черкова-та Въведение въ Храма Св. Богородица, прилѣпена откъмъ севѣрна-та си страна до южни-тѣ стѣни на черкова-та Св. Теодоръ, била захваната да се гради прѣзъ 1818 год. и е свършена слѣдъ 4—5 години. Тя е осветена тоже отъ споменѫтия епископъ Дионисий, който ималъ сѣдалище-то си въ Татар-Пазарджикъ [77]). Тя бѣше сѫградена подобно на оная въ Хилиандарска-та обитель на Света Гора (Атонъ); кроежъ-тъ ѝ е билъ даденъ отъ находящия се тогава въ Панагюрище хилиандарски дудуховникъ-таксидиотинъ. Тя бѣше много ягка, голѣма и хубава черкова; едва ли въ онова врѣме турци-тѣ сѫ позволявале да се градѫтъ и да се намиратъ такива черкови въ градове-тѣ и села-та у Турска-та Държава. Майсторъ-тъ (инжинеринъ и архитектъ) и работници-тѣ, които сѫ я градиле, биле отъ Брацигово (бѫлгарско село въ Татар-Пазарджишка-та Околия), а икони-тѣ и изображения-та по сводове-тѣ и стѣни-тѣ ѝ, цѣли вѫтрѣ, бѣхѫ писани отъ Самоковци-иконописци.

Черкова-та Свети Георги, въ махала-та Марешъ, се започна прѣзъ 1856 и се свърши прѣзъ 1860 год., когато се освети отъ Иларионъ Левкийский [78]), тоже епископъ на филипополския (гръцки) митрополитъ, за 6,000 гроша (1,200 лева), освѣнъ платени-тѣ му пѫтни разноски и доброволни-тѣ подаръци отъ благочестиви-тѣ християне. И тя бѣше ягка, голѣма и хубава черкова, подобна на оная въ Срѣдецъ (Света Недѣля, или както сега я наричатъ — Свети Кралъ).

---

[77]) Епископъ-тъ Дионисий е билъ „родомъ бѫлгаринъ, споредъ Захариева, отъ село Мелекхатунъ, $1^1/_4$ часъ далече отъ Т.-Пазарджикъ; той не билъ високоученъ, нъ билъ ученолюбивъ и ревнивъ за народно-то просвѣщение; той нужда ради служилъ смѣсено бѫлгарски и гръцки, но всѣкога поучавалъ християне-тѣ и приказвалъ слово Божие на бѫлгарски. Той се упокоилъ въ 1827 год.“ (Описание на Т.-Пазард. казà, 1870 год., стр. 34, 51 и 52). Дионисий починалъ въ голѣма старость и слѣдъ него филипополски-тѣ митрополити не сѫ вече оставяле епископъ въ Т.-Пазарджикъ. Додѣто билъ живъ Дионисия, татар-пазарджишки-тѣ деребейове Гаванозовци не сѫ допущале филипополския митрополитъ да ходи низъ владовища-та имъ. Особенно Асанъ бей, който обичалъ бѫлгаре-тѣ, билъ покровителствувалъ Дионисия, като бѫлгаринъ, а митрополитъ-тъ мразялъ, види се, по политически причини (Записки, 14, 16 и 19, на стр. 383 и 385 въ Сборника, кн. VI).

[78]) Иларионъ бѣше отъ бѫлгарско потекло, роденъ въ бѫлгарско-то село Радилово (Татар-Пазарджишка Околия). Откакъ се младъ покалугерилъ въ нѣкой светогорски монастиръ, старецъ-тъ му го испратилъ да се учи въ гръцко-то богословско училище на островъ Халки, при Цариградъ, когато покойний Неофитъ Рилски билъ преподаватель въ

Както казва и г. Иречекъ, въ врѣме на въстание-то пър-ви-тѣ двѣ бидохѫ изгорени и растурени, та останаха само осно-ви-тѣ и нѣкои отъ стѣни-тѣ имъ, а на тая послѣдня-та, Свети Георги, само вѫтрѣшность-та изгорѣ и до нѣкѫдѣ се растури по-кривъ-тъ ѝ. Обаче още на друга-та година слѣдъ въстание-то [79]),

това училище на черковно-бѫлгарския езикъ. Иларионъ бѣше около 40 годищенъ човѣкъ; всѣкога служеше литургия на черковно-бѫлгар-ския езикъ; говореше, четеше и пишеше, като всѣкой бѫлгаринъ, ала по работи-тѣ си бѣше повече фанариотинъ и отъ самия патриархъ. Макаръ въ много села хора-та да си имаха потрѣбни-тѣ за въ чер-кови-тѣ имъ апостоли и евангелия, преосвещенний или боголюбивий Иларионъ имъ продаваше по 2 и по 3 турски лири всѣка една книга отъ апостоли-тѣ и евангелия-та, които бѣше напечаталъ Александръ Ст. Б. Екзархъ.

[79]) Въ издаваемия се у Цариградъ вѣстникъ *Зорница* (брой 35, отъ 1890 год.) единъ пѫтникъ, между друго, пише за Панагюрище: „Отъ чи-сло-то на кръчми-тѣ, човѣкъ може да си състави понятие — и то право — че тука население-то не е предадено толкова на пиение, както въ други околийски градове. Тоже и набожность-та на тукашно-то население стои доста високо отъ много градове. Като доказателство на това служѫтъ 15-тѣ оброчища, които сѫ около града. Едно отъ най-важни-тѣ оброчища, което се намира тука, превъсходствува други-тѣ богомолни мѣста и то носи име-то *Оборище*. Превъсходствува, за-щото на горни-тѣ оброчища сѫ се обричале и колиле жъртви отъ жи-вотни, а на послѣдно-то въ стари-тѣ врѣмена е била обричана човѣшка кръвь! . . . . . Панагюрище въ много нѣща надминува други-тѣ око-лийски градове, напримѣръ, въ отношение кѫмъ нравственность-та, на-божность-та, трудолюбие-то и пр.“ — Азъ щѫ притурѭ, че на тая сѫща-та мѣстность, Оборище, за която споменѫхъ и въ 35-та забѣлѣжка, въ нови-тѣ врѣмена е рѣшавано да се пролива човѣшка кръвь за освобо-дяване отъ човѣшко робство. На Оборище се събра и тамъ трая отъ 13-й до 16-й априлия 1876 год, народно-то събрание отъ 4-я Рево-люционенъ Окрѫгъ, на който срѣдище бѣше Панагюрище; на тая мѣстность се избра комисия, която „да замине за Панагюрище и тамъ да се занимае съ изработвание-то уставъ-тъ и программа-та на въста-ние-то, както и да опредѣли деня, въ който ще да избухне бунтъ-тъ“ (Записки на З. Стояновъ, Томъ I, отъ 1884 год., стр. 390, 404 и 429), обаче, поради показани-тѣ причини въ спомената-та 35 забѣлѣжка, избухна прѣдиврѣменно, — на 20-й Априлия 1876 год. — Половина-та отъ мѣстность-та Оборище, което се намира въ Срѣдна Гора, а не въ Стара Планина, както нѣкои погрѣшно мислѭтъ и казватъ, влиза въ панагюрско-то землище, а друга-та половина, — въ онова на село-то Мечка; раздѣля се отъ една малка рѣкица или долъ. — Не ще е излишно да притурѭ още, че въ сѫщия Томъ I-й на записки-тѣ си, стр. 453, покойний З. Стояновъ е казалъ, че „нема отчаяни пияници въ чисто бѫлгарско-то село Панагюрище, тука не сѫществуватъ мрачни вертепи — кръчми; трудолюбиво-то Панагюрище още не е родило ге-

рѣди всичко се захвана поправяние-то и подновявание-то на ёркови-тѣ, отъ които Св. Теодоръ и Св. Георги се съвършенно оправиха, а Въведение Св. Богородица въ храма приврѣменно е поправи съ простъ градежъ. Колкото пъкъ се отнася за сруени-тѣ мостове и развалени-тѣ чешми, направени нѣкога отъ обросторци хора, тепръва ще се мисли за тѣхъ, макаръ че поече-то отъ сами-тѣ черковостроители захванаха да се нуждаятъ вода и да си я доставятъ отъ далечни мѣста, а пъкъ когато течe Луда Яна да нема отъ гдѣ да се мине.

Има още стари хора, които си припомнюватъ когато въ ѣ-тѣ черкови (Св. Теодоръ и Въведение въ храма Св. Богородица) чело на ръкописни български книги, ала сега едва-ли се намиа парче отъ такива[80]). И азъ помнѭ, когато се употрѣбяваха

рои за послѣдни-тѣ тия завѣдѣния". И, дѣйствително, набожность-та, трудолюбие-то и трезвенность-та на панагюрци, сѫ рѣдкость.

[80]) Дирилъ сѫмъ да найдѫ нѣкоя рѫкописна книга, та едва у Хаджи-Анастасови, стара кѫща, нѣкога-си богаташка и чорбаджийска, между разни грѫцки, турски, и тогава сѫврѣменни бѫлгарски и черковни книги, намѣрихъ единъ листецъ, окѫсанъ по крайща-та, отъ дебела гладка хартия, която може да е отъ крайя на 18, или отъ начало-то на тоя вѣкъ. Отъ една-та страница на тоя листецъ можахъ да препишѫ слѣдуѭще-то: Сꙋдѝ сѝротꙋ ѝ смирéнꙋ, да не прилóжитъ къ томꙋ величáтиса чьловѣкъ на землѝ. Ꙗко сꙋдїи предстоѧщꙋ попецыса дꙋшѐ, ѝ стрáшнаго дьнѐ чáсъ помышлѧй: сꙋдъ бò немѝлостивъ ѐстъ, не сътвóршимъ мѝлости. Възопїй оубо Хрⷭ҇тꙋ Бóгꙋ: сьрдцевѣдче, сгрѣшѝхъ, прéжде дáже не ѡсꙋдиши, вѝждь смирéнїе мóе, ѝ спасѝ ѝ помѝлꙋй мà. Нѣколко редове не могѫтъ да се четѫтъ, заличени отъ измокрювание, слѣдъ които пакъ се чете: Ѻво Бг҃а слáвитъ с агг҃лы в кꙋпѣ, ѝ превъзноситъ, ѝ въспѣвáтъ велѝкимъ глáсомъ ѝ агг҃лы подражáетъ: Ѻвогда бѣсы кленéтъ ѝ прогонѧетъ. На друга-та страница се прочетоха тия редове: 'Єдѝнъ день живóта нáшегѡ, ꙗ̂ко тысѧща лѣтъ, а̂ тысѧща лѣтъ, ꙗкѡ є̂дѝнъ дéнь. Свѣтъ той врѣменнїй, а̂ко кóло вьртѝса. Днéсь слн҃це, а̂ оу̂тре тьмно, ѝ дóждъ, ѝ снѣгъ. Днéсь пѝрове, весéлїѧ ѝ свáдбы, а̂ оутрѣ плачь ѝ сѣтованїе. Каква е била тая книга, не можѣхъ да разберѫ. А пѫкъ въ кѫща-та на попъ Никола Чорбаджи-Райковъ Матановъ (починалъ прѣзъ 1865 г.), намѣрихъ една книга съ заглавие: Божéственна слꙋжба Златоꙋстагѡ и Поꙋчéнїе какъ їерей и дїáконъ слꙋжéнїе въ цéрковь да свьршаетъ и да приготóвѧтса въ свѧщеннодѣйствꙋ. Его по единъ откѫслекъ и отъ двѣ-тѣ части на тая книга: а) Ѿ благорастворéнїи вóздꙋховъ, ѡ изобѝлїи плодѡвъ зéмнихъ

въ черкова-та „Вжведение въ храма Св. Богородица“ нѣкои ржкописни книги, като Часословъ, Послѣдованїе вечерно, ѹтрѣнно, ѹсопшихъ и други още нѣкои такива части отъ общи-тѣ служебници и мѣсечници (минеи). Макаръ и да бѣха замѣстени по-сѣтне съ съ печатанитѣ въ Русия, тия книги се пазеха въ черкова-та дори до вжзстание-то. Пожари-тѣ въ вжзстание-то сж истрѣбиле всички стари споменици, — ржкописни книги на кожа и на хартия, находивши се въ скривалище-то на черкова-та Св. Богородица, отъ дѣто нѣкои бѣхж пренесени въ училищна-та книжница и у много други хора. Освѣнъ това, и прѣди вжзстание-то сж изнесени изъ Панагюрище много стари ржкописни книги. Освѣнъ монети-тѣ, за които споменжхъ въ 10-та забѣлѣжка, покойний В. Априловъ е взелъ отъ Хаджи-Кирилъ, отъ други нѣкои чорбаджие и отъ черкова-та Св. Богородица много и разни книги, писани на кожа. Тоже и покойний В. Чолаковъ взелъ такива книги отъ черкова-та и отъ нѣкои хора, безъ да се знае и до-сега що ги е сторилъ и гдѣ се намиратъ. А колкото за ржкописи-тѣ, за които споменува г. Иречекъ, че ги взелъ г. Дриновъ, ето що казва самъ тоя послѣдния: „При голѣмо-то мжжко школйо сжществуваше библиотека, която имаше до 2000 томове бжлгарски и русски книги. Въ тая библиотека азъ намѣрихъ около 15 сжрбски и бжлгарски ржкописи, отъ които нѣкои се отнасятъ кжмъ 14 вѣкъ. Отъ тия ржкописи особенно ме заинтересува единъ сборникъ, който, съ позволение-то на граждане-тѣ, взехъ съ себе-си и слѣдъ врѣме да имъ го повжрна. Благодарство на това обстоятелство, тоя паметникъ, който се нахожда и до-сега у мене, избѣгна участь-та, постигнала останали-тѣ панагюрски ржкописи: както тѣ, всички-тѣ, така и всичка-та библиотека, изгорѣхж заедно съ школйо-то което тур-

---

и врѣменехъ мирнихъ, Господу да помолимса. Ликъ: Господи помилуй. О плаваѭщихъ, путешествуѭщихъ, недугуѭщихъ, страждущихъ, плѣненихъ, и о спасенїи ихъ, Господу да помолимса. Ликъ: Господи помилуй. О мирѣ всего мїра, благосостоѩнїи светихъ Божїихъ церквей, и соединенїи всѣхъ, Господу да помолимса. О избавитиса намъ ѿтъ всѩкїѩ скорби, гнѣва и нужди, Господу да помолимса. б) Въ благодатномъ законѣ Спасителѩ нашего Іисуса Христа, Света Церковь има седемъ таинства: крещенїе, миропомазанїе, причащенїе сїесть комка, покаѩнїе, свещенство, бракъ сїесть свадба, маслосвещенїе, и вси въ храмъ свьршаетса. . . . Храмъ, сї есть церковь, въ собранїе молитвенное и благодарственное Богу всетворцу. . . .

ци-тѣ запалиха, когато разбиха и опустошиха, Панагюрище.“ [81]).
— Въ замѣна на ржкописни-тѣ книги, които Априловъ вдигналъ отъ

Свещенникъ да бѫде человѣкъ избранъ, честенъ, вѣдѫщъ свещеннаѧ писмена, правилно рѫкоположенъ отъ архієреѧ, сієстъ свещенноначалника. . . . Много сгрѣшихъ, Господи, прости ма. Въ млади-тѣ си години, тая книга е писалъ Хаджи Дяконъ Поликарпъ, панагюрецъ, синъ на башъ байрактаря Ненчо Чуклйовъ, за когото се спомена на стр. 68. Както смѣтамъ, книга-та е прѣписвана около прѣди 50—55 години, нъ не знае се отъ какжвъ пжрвообразъ е преписана тя и да ли правописание-то е било сжщо-то, или преписвачъ-тъ го е измѣнилъ, когато преписвалъ. По врѣме-то си, Хаджи Дяконъ Поликарпъ бѣше доста просвѣтенъ човѣкъ. Когато го запомнихъ, той, като учитель въ село-то Стрѣлецъ, употрѣбяваше правописание-то на Найденъ Геровъ, а на ученици-тѣ си преподаваше грамматика-та на Якимъ Груевъ. Всеизвѣстно е, че и двама-та тия извѣстни бжлгарски писатели и книжовници употрѣбяватъ буква-та ы, която се не срѣща въ книга-та, и вжзвратното мѣстоимѣние пишжтъ съ ѧ — сѧ, а не са, както е преписано отъ Хаджи Дяконъ. Както и да е, правописание-то въ книга-та много различава отъ онова въ сегашни-тѣ черковни книги, печатани въ Русия; азъ предполагамъ да е било такова и въ пжрвообраза, който писачъ-тъ се е пазилъ да не измѣнува, и то за това, защото, както казахъ, тоя послѣдния употрѣбяваше сжвсѣмъ друго правописание.

[81]) Славянскій Сборникъ, Санкпетерсбургъ, 1877 год. — Г-нъ М. Дриновъ споменува въ една забѣлѣжка на Пер. Спис. на Бжлг. Книж. Дружество, — (Книжка XI и XII, Год. I, стр. 115) и за другъ ржкописенъ сборникъ отъ 14-я вѣкъ, който му подарилъ въ Панагюрище г. Цвѣтко Хаджи-Томйовъ прѣди три години (разбира се въ 1871 г., понеже статия-та му, за която е прѣдмѣтъ забѣлѣжка-та, е писана прѣзъ 1874 год.). Той е обнародвалъ въ казанна-та забѣлѣжка слѣдующия изводъ: Борису пръвомꙋ царꙋ Блъгарскомꙋ нареченномꙋ въ ст҃ѣмъ крщ҃ении Михаилъ. . . Сїмеонꙋ сн҃ꙋ его и Петрꙋ црꙋ ст҃омꙋ внꙋкꙋ его, Плѣнимирꙋ, Борисꙋ, Романꙋ, Самꙋилꙋ, Радомирꙋ, Гаврїилꙋ, Владимирꙋ, древнїимъ блъгарскїимъ црем. . . . ї вѣчнаѧ памет. Както се види г. Дриновъ много по-рано е изнесжлъ отъ Панагюрище тоя послѣдний сборникъ, а по-кжсно е взелъ пжрвия да го прѣгледа и да го повжрне на граждане-тѣ. — Понеже се споменува въ горния изводъ и за Симеоновия синъ Свети Царь Петръ, тука щж кажж, че въ сграда-та (изгорѣла въ вжзстание-то), въ която живѣеше рилския таксидиотинъ-духовникъ, на една стѣна бѣхж изобразени, — отъ дѣсна и отъ лѣва страна на врата-та, прѣзъ която се влѣзваше въ голѣма-та стая за исповѣдвание, — Свѧтый царь Петръ Блъгарскый и Ст҃ый Давидъ црь Болгарскїй. Пжрвий отъ тѣхъ, облѣченъ въ царско облѣкло, джржи скиптръ, а вторий, облѣченъ въ иночески дрѣхи, джржи свитжкъ, на който бѣше написано: всѧко царство само

тука, по-сѣтне биле испратени отъ Русия на панагюрска-та община едно тѣло черковни книги, единъ катъ свещеннически одѣжди и за училище-то единъ печатъ. Вѫзъ печатъ-тъ бѣше издѫлбанъ стоящъ вѫзъ една сграда петелъ, който си отворилъ уста-та да пѣе, а задъ петела едно окастрено држво, което покарва младо клонче съ шумица. Стари хора утвѫрдяватъ, че тия сѫ пѫрви-тѣ печатани книги, които биле донесени отъ Русия въ Панагюрище. — Не се знае обаче на-вѣрно отъ кога сѫ вѫведени печатани-тѣ черковни книги, отъ които по-вехти-тѣ сѫ биле печатани въ Влашко и Богданско, — у Букурещъ, или Яшъ[82]), — а по-сѣтне сѫ започнале да донасятъ и употрѣбяватъ такива отъ Руссия, и то слѣдъ война-та прѣзъ 1828-1829 год., около или слѣдъ 1840 год.

к себѣ раздѣлѧѭсѧ, запѹстѣетъ. Види се, че по грижа-та на нѣкой духовникъ е изобразенъ единия, отъ една-та страна на врата-та, и по грижа-та на другъ е изобразенъ и втория, на друга-та страна на врата-та. Че тия изображения не сѫ станале едноврѣменно, вижда се и отъ правописание-то на надписи-тѣ. Любопитно-то е, че се случило щото двама-та тия царйове да сѫ отъ двѣ-тѣ бѫлгарски царства: Петръ, отъ источно-то (Симеоново-то), а Давидъ отъ западно-то (Самуилово-то).

82) Отъ такива черковни книги, азъ намѣрихъ въ Карапетрова-та кѫща единъ Ѱалтирь и единъ Часословъ, печатани прѣзъ 1824 и 1825 г. Вѫзъ пѫрви-тѣ листове на тия двѣ книги, между друго, е напечатано: Повелѣнїемъ Благочестивѣйшагѡ и҆ высочайшагѡ Господарѧ нашегѡ Григорїа Димитровича Гика воевода, и҆ съ благословенїемъ Преѡсвѧщеннѣйшагѡ нашегѡ Митрополита Оу҆нгровлахїйскагѡ Господина Григорїа, напечата сѧ книга сїѧ Ѱалтирь, въ лѣто ѿ сотворенїѧ мира ҂зтлв, ѿ рождества же по плоти Бога слова ҂аѿкд. Індикта ві, мца І҆ѹнїи, а друга-та, съ сѫщи-тѣ надписи, Часословъ. въ лѣто ѿ сотворенїѧ мира ҂зтлг. ѿ рождества же по плоти Бога слова ҂аѿке. І҆ндикта гі. мѣсеца І҆ѹлїа. — Нема никакво сѫмнѣвание, че бѫлгаринъ е напечаталъ тия книги, защото на друга-та страница вѫзъ сѫщия листъ на Часослова е напечатано и слѣдующе-то: Предстойтели Часослова сегѡ. А҆настасїа Х: Геѡргїе Полизовъ, Добрѧ Х: І҆ѡанна Бакалоглѹ, Стефанъ Е҆ѵстатїа Поповичь, а на пѫрвия листъ на Псалтира е казано по-прѣди: поправленїемъ, и҆ждивенїемъ и҆ трѹдомъ, па тогава слѣдватъ имена-та на сѫщи-тѣ троица. Че предстоители-тѣ и издатели-тѣ на казанни-тѣ книги сѫ бѫлгаре, доказва се и отъ обстоятелство-то, че по-кѫсно Анастасъ Стояновичь Кипиловски е посветилъ кратка-та си Всеобща История (отъ Ивана Кайданова), прѣведена отъ русски и печатана въ Будинъ прѣзъ 1836 год., „Господину Иоанну Добрьову Х. Бакалоглу", който, безъ никакво сѫмнѣвание, е синъ на споменѫтия по-горѣ Добря Х: Іоанна Бакалоглу.

Въ панагюрски-тѣ черкови никога не се е употрѣбявалъ ржцкия язикъ, нито се е пѣяло по нѣкогаждъ гржцки отъ една трана въ черкова-та, както казва г. Иречекъ. Едвамъ се помни, огато само на нѣкои господски, голѣми праздници, ужъ за по-олѣма слава и честь, духовници-тѣ [83]) сж челе евангелие-то и а гржцки, па пѣяле и нѣкои тропаре на тоя язикъ, а не мѣст-и-тѣ попове, които не по гржцки, ами и по бжлгарски едва-ли ж могле да четжтъ, както е трѣбвало. Тоя обичай обаче се прѣ-ахна още прѣди 35-40 години, — прѣди да се повдигне бжлгаро-ржцка-та черковна распра.

[83]) Повече-то отъ духовници-тѣ (таксидиоте на Хилиандарския и Рилския Монастире), които, до освобождение-то на страна-та, се испращаха въ въ Панагюрище да сжбиратъ отъ християне-тѣ волни помощи за монастире-тѣ си и да исповѣдватъ, по врѣме-то си сж биле и бѣхж доста просвѣтени, начетени хора и съ примѣрно повѣдѣние. Всѣкога тѣ проповѣдваха, а на голѣми праздници, за да стане богуслужение-то потжржественно, служеха и литургия. Вѣрни-тѣ се исповѣдваха само прѣдъ духовници-тѣ, които имъ позволяваха да се комкватъ, или не; немислимо бѣше въ онова врѣме щото свѣтски-тѣ, мѣстни-тѣ попове да исповѣдватъ, да разрѣшаватъ, или не, за причащавание. Между духовници-тѣ имаше и такива, които по нѣкога се прѣпираха съ даскале-тѣ за извѣстни, въ онова врѣме, книжовни и научни работи; тѣ всички-тѣ знаяха и гржцка книга. Когато зарадъ нѣкоя сждба трѣбваше да се чете Кормчие-то, макаръ и да бѣше това работа на икономa, но понеже векиле-тѣ и чорбаджие-тѣ твърдѣ му се недовѣряваха (защото не билъ по-ученъ отъ други-тѣ попове за да разбира добрѣ писано-то въ книга-та), тѣ често викаха нѣкого отъ духовници-тѣ да имъ чете и тжлкува Кормчие-то, както споменахъ и въ крайя на 72-та забѣлѣжка. По нѣкога чорбаджие-тѣ караха *Плешка-та* да имъ каже нѣщо зарадъ сждба-та и отъ гржцка-та книга на Солунчанина. Предполагамъ, че тая книга, тоя Солунчанинъ, да сж биле сжбрани-тѣ въ шесть книги (Ἑξάβιβλος, — Шестокнижие) византийски закони отъ извѣстния Константинъ Арменопуло, солунски сждия около прѣди 550 години, макаръ руси-тѣ и да сж ги вмѣстиле въ словенско-то кормчие. (Чорбаджие-тѣ наричаха *Плешка* единъ хилиандарски духовникъ, Харалампий, който бѣше доста начетенъ по врѣме-то си човѣкъ; не бѣше и прѣдирчивъ като рилския, ами повечето пжти прощаваше грѣхове-тѣ и позволяваше на хора-та да се комкватъ). — Обичай бѣше у панагюрцитѣ, както и сега до негдѣ сжществува, да ходжтъ на монастире-тѣ, та всѣка година ходѣхж у Рилския Монастиръ и у Света Гора, гдѣто ги завождаха и предвождаха духовници-тѣ, които сжщоврѣменно занасяха и сжбрани-тѣ прѣзъ година-та отъ християне-тѣ милостини и пожжртвувания „за монастира". Като е ходилъ нѣкой на Свети Иванъ Рилски и на Св. Гора, не му остава друго, освѣнъ да го „сподоби Господъ и Света Богородичка милостивна да иде и на *Русалимъ* да види Божи гробъ". Когато се испращаха и посрѣщаха поклонници-тѣ,

Освѣнъ казанни-тѣ три православни черкови, въ Панагюрище има и една протестантска черкова, тѫй като тука, както се каза по-горѣ, се нахождатъ около 4-5 доморodства (20 до 30 души) протестанти [84]).

6.

Прѣзъ 1839 год. е вѫздигната въ Панагюрище голѣма сграда за мѫжко училище. До тогава селско-то общо школйо [85]) се по-

излѣзваше цѣло село, а попове-тѣ се облачяха съ черковни одѣжди, пѣяха черковни пѣсни, носѣхѫ се хорѫгви, свѣщници и желѣзни-тѣ клепала клепеха, — тогава немаше камбани, като сега. На вѫрнали-тѣ се отъ Бо́жи гробъ, щомъ попове-тѣ ги вѫведѫтъ въ кѫщи-тѣ имъ, млади невѣсти поднасятъ чисти калаисани (ганосани) лехенъ и ибрикъ, та омиватъ крака-та имъ. Нѣкои се прѣварятъ по-скоро да пинѫтъ отъ вода-та, съ която сѫ омиени крака-та, „чи е светена водица", безъ да се глѣда на това, че, откакъ *хаджие-тѣ* сѫ се кѫпале въ света-та рѣка Юрданъ, не сѫ се дори и преоблачале. Спорѣдъ „закона", додѣто се вѫрнать у дома си, хаджие-тѣ не бива нито да се преоблачать, нито да си миятъ крака-та. (Прѣди 25-30 години сѫобщения-та, пѫтувания-та въ Турско, не бѣхѫ лесни; за това всѣкога прѣзъ мѣсецъ Юния, въ най-голѣми-тѣ горѣщини, хаджие-тѣ се врѫщаха въ Панагюрище, а пѫкъ въ Юрданъ сѫ се кѫпале прѣзъ мѣсецъ Априлия). Като се свѫрши омивание-то, който има уши, нека да слуша какви глупости и бабини деветини се говорѫтъ за „Божии-тѣ работи", а най-вече когато хаджие-тѣ казватъ, че чуле души-тѣ на мрѫтви-тѣ, които брѫмчеле като мушици. Една хаджийка бѣше чула душа-та на сина си, който умрѣлъ прѣди нѣколко години, че пиукала като пиле.

[84]) Още въ турско врѣме тука е имало протестантствуѭщи, та, за да се спрѣ распространявание-то на протестантство-то, по настояване-то на тогавашния въ Панагюрище учитель, покойний Василий Чолаковъ, прѣзъ 1867 год., на Лазарова-та сѫббота, пазаренъ день, бидоха сѫбрани и изгорѣни на срѣдъ пазарище-то, колкото се намѣриха въ кѫщи-тѣ на хора-та книги, издадени отъ протестантски-тѣ общества на бѫлгарски езикъ, включително съ стария и новия завѣти. Горкий Чолаковъ бѣше забравилъ тогава, че новий завѣтъ е преведенъ на бѫлгарския езикъ отъ неговия любимъ, почитаемъ и уважаемъ приятель дѣдо Неофитъ Рилски, а пѫкъ когато се е превождалъ стария, между други православни бѫлгаре, най-голѣмо участие сѫ взеле нѣкогашни-тѣ наши книжовници и учители, Христодулъ Сичанъ-Николовъ и П. Р. Славейковъ.

[85]) Отъ незапомнени врѣмена въ Панагюрище е имало общо школйо. Въ това школйо дѣца-та се училе на черковно четение и писание, практическа числителница, псалтиръ, часословъ, апостолъ, житиета и по-кѫсно

мѣщавало въ двѣ отъ стаи-тѣ на една сграда въ черковния дворъ. Новопостроено-то мжжко училище било на два ка́та, ала слѣдъ двѣ-гри години тая голѣма и хубава сграда се запалила, та изгорѣла. Вжзъ сжщи-тѣ запазени ягки основи, прѣзъ сжща-та година, па-

рибеппя букварь на Петръ Х. Беровичъ (Беронъ) отъ 1824 год. Тоя букварь е билъ послѣдня-та книга за учение; които го изучвале отъ кора̀ до кора̀, минували вече за учени. Освѣнъ тия, каквито новонапечатани на бжлгарския езикъ книги се поевявале, тогавашни-тѣ даскале ги употрѣбявале за учебници. Около 1835-1839 г. даскалъ Кесарий е преподавалъ въ това школйо и словенска граммáтика, както се вижда отъ единъ ржкописъ: „*Изявленіе-то на Славе́нска-та Грамáтіка. Славе́нска-та Грамáтіка 'е 'една наука що мо́же да нѝ научи славе́нски добрѣ да думаме 'и пра̀во да писуваме. 'Оглавле́ніе за да познáваме писменá-та. Число̀ на пи́сменá-та славенскія 'іазы́къ ги 'и́ма четеридѣсятъ 'и двѣ̀ букви: а, б, в, г, . . .*“ и така нататакъ. Това „*изявленіе*“ е написано доста красно съ граждански букви, на които по́черкъ-тъ е сходенъ, близенъ, съ по́черка на тия, съ които сега пишемъ. Отъ ученикъ, който е училъ въ споменжто-то школйо, има написани и нѣколко „*слова*“ (рѣчи) за праздници. Ржкописъ-тъ е смѣсенъ съ черковни и граждански букви. Его единъ откжслекъ отъ него: „. . . *Така̀въ до́баръ адѣ́тъ има́ле фарисе́и, пости́ле билѐ понеде́лникъ и чертве́ртакъ, да смирявать плодъ̀ свою, защо̀ ся курва̀рство ражда отъ много іаде́ніе и отъ піянство. И милостиня давале по сиромаси и по не́мощни людіе и не веднѫжъ у година-та, ами много пати. Давале от пе́рвія си плодъ и от первородни-те си аганца приносиле же́ртва Богу, и долженъ оставяле, и на заемъ давале безъ лихви, робе избавяле и дополовина дялъ от стока-та си биле́ раздавале по милостиня. . . .*“ Житїе Свѧта́го Але́ксїа человѣка Бо́жїѧ, сочине́но на стї́хи на ıазыкъ Славено-Болгарскїй отъ Константі́на Огнѧ́новича, ро́домъ Се́рба, печатано въ Будинъ прѣзъ 1833 год., тоже, види се, служило като учебникъ, заедно съ предисловие-то, както се вижда отъ написано-то вжзъ единъ листъ на тая книга, че „*и предни-те шесъ листе сякуи трябува да чете и да научи че тия са алилодаскалическо* (аллилодидактическо?) *уче́ние*“. Показани-тѣ шесть листове сж пжрви-тѣ дванадесеть страници отъ книга-та, въ които се сждържа доста интересно по врѣме-то си патриотически поучително и назидателно предисловие. — Когато изучвале всичко въ школйо-то, та немало вече що да учжтъ, синове-тѣ на богати-тѣ хора сж ходили въ Пловдивъ, или Одринъ, да се доучватъ, — да се научжтъ турски и гржцки да пишжтъ, четжтъ и говоржтъ. Освѣнъ това селско, общо (общинско) школйо, имало е почти въ всѣка махала и други, частни даскале, които въ кжщи-тѣ или дукяни-тѣ си училе дѣца-та, колкото да си записватъ и прочитатъ, защото повече имъ не трѣбвало, че нема да ставатъ даскале и попове. Такива даскале, които сжщоврѣменно си работехж и занаяте-тѣ, — шивачъ, обущаръ, кожухаръ, бакалинъ или кржчмаръ, — имаше дори до освобождение-то.

пагюрци въздигнале нова сграда за мѫжко училище [86]), която трая до възстание-то (1876 год.), когато турци-тѣ я съвършенно изгориха и растуриха. Слѣдъ възстание-то, макаръ и да бѣхѫ обрани, панагюрци веднага (прѣзъ 1877 год.) побързахѫ да си съградѭтъ училище-то изново. Сграда-та се издигна пакъ на сѫщо-то мѣсто. За съграждание-то на ново-то училище помогнаха съ пари и прѣдставители-тѣ на американски мисионерски общества, г. г. Лонгъ и Кларкъ.

Още прѣзъ първа-та година на отваряние-то му, въ новосъградено-то мѫжко училище, посветено на Света Тройца, е въведена нова-та нарѣдба за преподавание (ланкастерска-та метода). Учитель билъ нѣкой-си Отче Генадий Рилецъ, роденъ въ Разлога, Неофитовъ ученикъ; подиръ него дошълъ Кесарий Василйовъ отъ Казанлѫкъ, който, слѣдъ нѣкой-си Отче Гаврийлъ отъ Света Гора, е билъ по-прѣди даскалъ въ общо-то школйо [87]); слѣдъ Кесарий дошле панагюрци-тѣ: Радуловия дяконъ Савва и Чуклойвия дяконъ Поликарпъ [88]), които напоконъ наслѣдилъ свещенноинокъ Атанасий

[86]) Въ земеописания-та си отъ 1843 год., Савва Илиевичь и Константинъ Г. Фотиновъ казватъ, — първий: „аллилодидактическо училище, великия и редкия красоти здание“, а вторий: — „добро порядочно училище“.

[87]) Кесарий Василйовъ е сѫщий оня, за когото споменѫхъ въ 85-та забѣлѣжка. Въ Кн. VI на Сборника сѫ обнародвани нѣкои отъ писма-та му, които е испращалъ отъ Панагюрище до Неофитъ Рилски въ Габрово.

[88]) Откакъ остави иночество-то, Савва Илиевичь Радуловъ е станалъ извѣстенъ поради написани-тѣ и издадени отъ него много учебници и разни полезни книги на български езикъ, още отъ 1843 год. до прѣди 5-6 години, когато се помина въ длъбока старость. Той е оставилъ на Панагюрска-та Община около 5-6 хиледи лева, на които отъ лихви-тѣ въ бѫдѫще да се поддържа въ странство единъ ученикъ отъ Панагюрище въ висше училище (университетъ). — Чуклйовий дяконъ е оня, за който се спомена въ забѣлѣжка 80-та, — Хаджи Дяконъ Поликарпъ Ненчовъ Чуклйовъ, когото прѣкоросваха и *Кйосе-то*, понеже немаше въси и брада. Най-напрѣдъ, той билъ слуга въ Панагюрище при единъ духовникъ Епифания Рилецъ, който го пратилъ въ Рилска-та Обитель да се учи при Неофита, послѣ отишълъ на Света Гора (Атонъ), та въ Зографска-та Обитель се рѫкоположилъ за *свещеннодяконъ*. Благодарство на единъ добъръ инокъ, дяконъ Поликарпъ билъ испратенъ да се учи въ богословско-то училище въ Карея (тоже въ Атонъ). Тука той между други-тѣ науки, изучилъ много добрѣ и еллинския езикъ. Откакъ се върналъ въ Зографъ, той билъ произведенъ въ чинъ *архидяконъ*. Старци-тѣ го пращале по монастирски работи въ Одесса, та ималъ случай да изучи добрѣ и русския езикъ. Откакъ се завърналъ отъ Русссия, Дяконъ Поликарпъ се поболялъ, та по съвѣтвание отъ лѣкаре-тѣ, дошълъ въ родно-то си мѣсто Панагюрище. Като оздравѣлъ, панагюрци го *главиле* (условиле, цаниле, пазариле) за *иподидаскалъ*

Чолаковъ Хилнандарецъ [89]). Когато, по распорѣждание-то на българска-та община въ Пловдивъ, Атанасий замина за учитель

(подучитель), да помага на Радулова. Подиръ нѣкое врѣме, поради нѣкакво-си нещастие, Дяконъ Поликарпъ оставилъ Панагюрище, та отишълъ въ близно-то село Стрѣлецъ, гдѣто е учителствувалъ цѣли 23 години, и въ това врѣме ходилъ въ Иерусалимъ, та станалъ *хаджия*. Послѣ е отишълъ въ село-то Попинци да учителствува, гдѣ-то го завари 1876-та година. Въ това село той е приготвювалъ работи-тѣ за възстание-то, както попъ Груйо въ село-то Баня. Слѣдъ прогласявание-то на възстание-то, Хаджи Дяконъ Поликарпъ се прибра въ Панагюрище, гдѣто турци-тѣ го заклаха, на 65-68-годишна възрасть, въ къща-та на братовия му синъ — Попъ Нейко Чуклйовъ, когото бѣше усиновилъ. Тоя дяконъ имаше доста богата книжница, състояща се отъ гръцки, русски и български книги, печатани въ начало-то на тоя вѣкъ, отъ които повечето сѫ запазени у внука му Поликарпъ Попъ-Нейковъ. Има и нѣкои ружънски книги, напечатани съ словенска азбука, — кирилица. Както споменяхъ и по-прѣди, Хаджи Дяконъ на врѣме-то си бѣше единъ отъ учени-тѣ хора; той бѣше и добъръ *псалтъ* (черковенъ пѣвецъ), та сами пишеше псалтикии, прѣведени отъ гръцки, понеже тогава немаше такива печатани на български.

[89]) Атанасий Чолаковъ Хилиандарецъ бѣше роденъ въ гр. Дубница. Погрѣшно е казано въ книжка-та „Пѫтувание около свѣта", стр. 67, печатана въ Цариградъ, прѣзъ 1873 год., че е роденъ въ Панагюрище. Въ дѣтинство-то си той отишълъ въ Хилиандарския Монастиръ на Света Гора да се покалугери. Споредъ монастирския обичай, най-напрѣдъ той станалъ *чиракъ* (ученикъ, или по-вѣрно, слуга) на единъ ученъ свещенноинокъ, — Хаджи Невталимъ, роденъ въ Скопия, — който на-скоро билъ испратенъ за духовникъ въ Панагюрище. Като дошълъ тука, Хаджи Невталимъ довелъ и чирака си, когото пращалъ на школйо-то да се учи, кога немало работа въ метоха, а слѣдъ нѣколко години го испратилъ на учение въ Руссия. Нема съмнѣние, че Атанасий се е училъ въ нѣкое духовно училище въ Москва. Когато се изучилъ, той се върналъ въ Панагюрище, та стана тука учитель, ала не седѣ повече отъ двѣ-три години, защото му се явила друга, по-хубава работа. Понеже вече бѣше се почнало възраждание-то на българщина-та въ Пловдивъ и околни-тѣ му градове и села, то, по настояване-то на българска-та община (или по-вѣрно, нѣколко влиятелни чорбаджие българе) въ тоя градъ, който бѣше захваналъ да става срѣдище на всички тракийски българе, Атанасий остави Панагюрище, та отиде за учитель въ възраждающия се тогава градъ Хасково. Той поведе съ себе-си, за подучители, и двама отъ главни-тѣ си ученици, — Кирилъ Хаджи Симеоновъ (Панагюрецъ) и дяконъ Хрисантъ (Сопотненецъ), които се учехѫ при него въ Панагюрище и сѫщоврѣменно, съ други още двама, бѣхѫ му помощници, или, както се казваше тогава *иподидаскале*, — подучители. Атанасиево-то пристигание въ Хасково поразило тамошни-тѣ гъркомане и филипополский митрополитъ Хрисантъ. За да се избаватъ отъ Атанасия, тѣ подкупиле нѣкои турци да го убиѭтъ. По едно врѣме, когато Атанасий, заедно съ казанния

въ Хасково, панагюрци си повикаха за такъвъ Еленчанинъ-тъ Юрдановъ Неновъ (сега още живъ), който тогава бѣше учитель въ Тат.-Пазарджикъ. Юрданъ учителствува тука отъ 1852 до 1856 год., като имаше за помощници Маринъ Стояновъ Дриновъ и Нешо Бончовъ, бивши Атанасиеви ученици, които сѫщеврѣменно се и учехѫ при него, Юрдана. Откакъ тоя послѣдния остави Панагюрище, Дриновъ и Бончовъ учителствуваха сами около двѣ години, па прѣзъ 1858 год. отидоха въ Руссия да се учѫтъ [90]), — съ парична помощь отъ панагюрска-та община до три години. И така, въ продѫлжение на 19 години, — отъ 1839 до 1853 год., въ Панагюрище сѫ се мѣнили осемъ главни учители, включително съ Дринова и Бончова. Отъ 1858 год. до освобождение-то (1877 г.) е имало вече разни добри и не добри главни учители. Между добри-тѣ, на пѫрво мѣсто бѣхѫ: Найденъ Попъ-Стояновъ и Кон-

Кирилъ Х. Симеоновъ, отивале по нѣкаква-си работа въ Стара Загора, биле нападнати по пѫтя отъ подкупенитѣ, които убиле Атанасия (26 Марта, 1853 г.). Макаръ и да успѣлъ да побѣгне и се вѫрналъ въ Хасково, обаче отъ страхъ, или по други причини, Кирилъ се разболѣлъ, та си дойде боленъ въ Панагюрище. Подиръ нѣколко дни, тоя благонадѣжденъ момѫкъ се помина въ родно-то си мѣсто въ цвѣтуща младость, — не остана човѣкъ да го не пожали, да го не оплаче. Тѣло-то на покойния Атанасий, — единъ отъ пѫрви-тѣ мѫченици за народно-то ни вѫзраждание, е погрѣбено въ Хасково, ала гдѣ му е гробъ-тъ не знае се. Когато учителствуваше Атанасий въ Панагюрище, тука бѣха надошле и много вѫзрастни ученици отъ разни градове и села да се приготвюватъ за учители; дошле бѣхѫ и нѣколко иноци отъ разни обители да се учѫтъ въ тукашно-то училище, което бѣше се прочуло. Покойний Атанасий е радилъ и за бѫлгарска-та книжнина: той прѣвелъ отъ русски и прѣзъ 1851 год. е напечаталъ на бѫлгарски „Введеніе въ всеобща-та исторія“, отъ Шлецера. — Дяконъ-тъ Хрисантъ остана въ Хасково до смѫрть-та си; прѣди нѣколко години той се помина въ тоя градъ, въ качество-то си на архимандритъ.

[90]) Маринъ Стояновъ Дриновъ и Нешо Бончовъ сѫ панагюрци. Послѣдний е писалъ много хубави статии въ нѣкои отъ наши-тѣ поврѣменни списания; той е превелъ отъ русскй и повѣсть-та „Тарасъ Булба“, отъ Гоголя, обнародвана (въ притурка) въ книжки 7 до 10 на Периодическо-то Списание на Бѫлгарско-то Книжовно Дружество и напоконъ на особна книжка, — прѣзъ 1882 година въ Срѣдецъ, — почти на панагюрски гóворъ. Нешо Бончовъ се е поминалъ прѣди 15-16 години въ Москва, гдѣто, откакъ свѫршилъ учение-то си въ университета, станалъ прѣподаватель въ една отъ тамошни-тѣ гимназии. На смѫртния си часъ покойния Нешо незабравилъ родината си: той подарилъ хилядо рубли на панагюрски-тѣ училища. А Маринъ Ст. Дриновъ, сега професоръ въ харковския университетъ въ Руссия, е извѣстния бѫлгарски историописецъ.

стантинъ Десимировъ Копривщенецъ, Василий Чолаковъ, Искрйо Цв. Мачовъ и Павелъ Ст. Бобековъ, Панагюрци [91]).

[91]) Откакъ стана свещенноинокъ въ рилска-та обитель, Василий Чолаковъ се преименува на Константий Рилский. Той се помина прѣзъ мѣсецъ Октомврия 1885 год. Прѣзъ 1872 год. той е напечаталъ въ Болградъ „Бѫлгарски Народенъ Сборникъ", отъ народни обичаи и пѣсни. — Найденъ Попъ Стояновъ е учителствувалъ два пѫти въ Панагюрище, — прѣди и слѣдъ В. Чолакова. Въ врѣме-то на вѫзстание-то той взе живо участие въ работа-та. Той бѣше и представитель отъ Копривщица въ „Велико-то Народно Сѫбрание" на Оборище, което трая отъ 13 до 16 Априлия 1876 год., и членъ на избрана-та комисия, за която казахъ въ 79-та забѣлѣжка, както и З. Стояновъ споменува въ записки-тѣ си по бѫлгарски-тѣ вѫзстания (Томъ 1-й, стр. 407 и 430). По-сѣтне откакъ се избави отъ копривщенския затворъ (забѣлѣжка 35) и побѣгналъ, Найденъ е хванатъ въ планина-та между Троянъ и Ловечъ; турски-тѣ стражаре сѫ го толкова немилостиво и тежко биле, щото, додѣто да го заведѫтъ до Тѫрново, той издѫхналъ по пѫтя отъ биение. Вѣченъ му споменъ! Мѫченически умрѣ за свобода-та на народа си, въ млади години; остави на Бога да се грижи за стара-та му майка, млада-та му невѣста и пелиначе дѣтенце, — безъ никакви срѣдства за живѣяние! Макаръ и да не му е мѣсто-то тука, щѫ кажѫ, че другаръ-тъ му Тодоръ Лулчовъ Каблешковъ, тоже копривщенецъ, е хванатъ въ троянска-та планина и заведенъ въ Габрово, гдѣто се самоубилъ въ затвора. — Константинъ Нешовъ Десимировъ се училъ въ Загребъ; слѣдъ завръщание-то си, той станалъ учитель въ Панагюрище, ала учителство-то му не траяло дѫлго врѣме, защото се поболялъ и на-скоро се поминалъ. — Искрйо Цвѣтковъ Мачовъ бѣше тоже представитель отъ Панагюрище въ сѫщо-то „Велико Народно Сѫбрание" на Оборище и членъ на комисия-та, както и Найденъ Попъ Стояновъ. Той е живъ. Слѣдъ освобождение-то, Искрйо Мачовъ много врѣме занимавà дѫржавни дѫлжности, а сега е адвокатъ въ Панагюрище. — Павелъ Станйовъ Бобековъ бѣше свършилъ 4-я класъ въ военно-то турско медицинско училище у Цариградъ, ала, по болѣзнени причини, той престана да се учи повече и напустна учение-то. Откакъ оздравя, той стана учитель въ Панагюрище, гдѣто напоконъ дѣятелно участвувà въ приготвювание-то на вѫзстание-то и биде назначенъ за главатаръ на хилядо души, — хилядникъ, споредъ Зах. Стояновъ (Томъ 1-й отъ записки-тѣ му, стр. 387, и томъ 2-й, стр. 59). Когато вече турци-тѣ надвиха и навлѣзоха въ Панагюрище, П. С. Бобековъ, съ други още двама отъ главатаре-тѣ на панагюрски-тѣ вѫзстанници (забѣлѣжка 35) сполучи да побѣгне прѣзъ планина-та кадѣ Тѫрново и отъ тамъ заминалъ въ Румѫния. Казватъ, че ходилъ въ Сѫрбия, гдѣто участвувалъ въ сѫрбско-турска-та война съ други-тѣ бѫлгарски доброволци и пакъ се върналъ въ Румѫния. Въ врѣме-то на русско-турска-та война, както и много други бѣжанци, Бобековъ дойде въ Бѫлгария, служащъ въ русска-та войска, като прѣводачь, ала не бѣ честитъ да види родно-то си мѣсто, защото, прѣди освобождение-то на Панагюрище, болѣсть го

Немаме никакви вѣрни данни за по-високи-тѣ предмѣти, които сѫ прѣподавани въ училище-то, отъ Генадия до Атанасия Чолакова. Отъ нѣкои записки на книги се вижда, че тоя послѣдний, Савва Илиевичь (Радуловъ) и Дяконъ Поликарпъ Чуклйовъ сѫ преподавале бѫлгарска история отъ „Разговорникъ Грекоболгарскій, при когото и една кратка болгарска історія“, отъ Христаки П. Дупничанина, печатанъ въ Бѣлградъ, 1835 год., и отъ „Царственникъ, или Історія Болгарская“, печатана въ Будинъ, 1844 год.; „Кратко начертаніе на Всеобща-та Исторія“ (отъ Ив. Кайданова), която превелъ отъ русски на бѫлгарски Анастасъ Стояновичь Кипиловски и напечаталъ въ Будинъ, 1836 год., е служило за учебникъ. Намѣрихъ три рѫкописни листове, откѫслеци отъ бѫлгарска грамматика, която е преподавана въ врѣме-то на Юрданъ Неновъ и слѣдъ него отъ Дринова и Бончова, — 1852 до 1858 год. [92]). Юрданъ Неновъ и други-тѣ слѣдъ него учители,

---

застави въ Тѫрново, гдѣто се и помина на 24-25 годишна вѫзрасть прѣзъ 1877 год. На стара-та му майка, безъ никакви срѣдства за живѣяние, Народно-то Сѫбрание е отпустнало по 30 лева мѣсечно за прехрана. Увѣряватъ, че Павелъ Бобековъ е издавалъ въ Букурещъ и вѣстникъ *Всѣкидневенъ новинаръ*, нъ азъ не сѫмъ го видвалъ. — Тука щѫ притурѭ, че, когато съ два-та си другаре, Манйовъ и Хорчовъ пристигналъ въ Тѫрновско и откакъ участвувале въ боя у Дрѣновския монастиръ, турци-тѣ хванале Хорчова, а Манйовъ и Бобековъ се обезорѫжиле въ село-то Самоводене, у дома на Тодоръ Тенджурковъ, па тогава подириле пѫтища за Румѫния. Макаръ и да се изминало около 15 години отъ тогава, не прѣди много врѣме синове-тѣ на Тенджуркова, който се поминалъ, предале на Манчо Манйовъ оставени-тѣ двѣ пушки: една-та *лафоше*, която била Манчова-та, а друга-та отъ нѣкаква си американска система, която била Бобекова-та.

[92]) Его единъ изводъ отъ споменѫти-тѣ листове отъ рѫкописна-та грамматика, която е преподавалъ Ю. Неновъ: „когато въ крайя на единъ редъ се не сбира сичка-та дума, тогава останала-та часть се преноси въ другъ редъ и дѣто се прекѫсва, туря се прѫчица (-), а това става по тия правила: 1) едносложны-тѣ думы немогѫтъ да са пренесѫтъ отъ единъ редъ въ другъ, като: *братъ, дъждъ, вълкъ;* а така и кога сѫ съ членъ, членъ-тъ са не дѣли въ другъ редъ; 2) думы-тѣ, които сѫ сложны съ предлозы, или съ другы, като; *остро-умъ, черно-окъ, русо-косъ;* 3) колкото думы са свършватъ на *ство, стіе, рый, скый,* като: *пріятел-ство, ща-стіе, ста-рый, бълrар-скый* и други такива. Между членове-тѣ и думы-тѣ, за да е отдѣлена рѣчь-та отъ члена, който въ всѣкои случаи се не туря, пише се прѫчица (-), като: *человѣкъ-тъ, жена-та, дѣте-то,* защото членове-тѣ не сѫ отъ думы-тѣ; членове-тѣ сѫ едносложни думы, които притуряме слѣдъ сѫществителны-тѣ и прилагателны-тѣ имена за да покажемъ, че прѣдмѣтъ-тъ, за който сме хоратиле, е знаенъ или опрѣдѣленъ, като напримѣръ: кога рѣчемъ: *че-*

до появявание-то на кратка-та бѫлгарска история отъ Добре П. Войниковъ (1861 год.) и всеобща-та история отъ Якимъ Груевъ (1860 год.), преподаваха тия истории по рѫкописни учебници, сѫставени отъ сами-тѣ тѣхъ, учители-тѣ, както и всички-тѣ други учебници, които ученици-тѣ си преписваха, тѫй, като както е извѣстно, печатани учебници имаше дипъ рѣдко и едва-ли отговаряха на назначение-то си. Бѫлгарска-та грамматика тоже се преподаваше по рѫкописъ. Едва около 1858-1860 г. се захвана преподавание-то по печатани учебници и то пакъ не по всички-тѣ прѣдмѣти. Между други-тѣ прѣдмѣти, въ панагюрско-то училище всѣкога се преподаваха русския (съ черковния) и грѫцкия езици; около 1865 г. се захвана прѣподавание-то на турския и френския езици, които замѣстиха грѫцкия. За изучвание-то на бѫлгарския езикъ, на бѫлгарска-та грамматика, и особенно на правописание-то, най-много сѫ радиле Юр. Неновъ, Дриновъ и Бончовъ, В. Чолаковъ и Найденъ Попъ-Стояновъ. Ученици-тѣ имъ още помнѭтъ биение-то съ жилави-тѣ вѫрбови прѫчки, когато не знаяхѫ гдѣ да турятъ почивателни-тѣ знакове и кои рѣчи да пишѫтъ съ *і*, *ы*, *ь*, *ъ*, *ѣ*, *ѫ* и *ѭ*. Извѣстно е, че въ онова врѣме безъ разни-тѣ кратки и пространни православни катихизиси и свещенни истории, — рѫкописни или печатани, — се неможѣше въ училища-та.

Справедливость-та ни налага да признаемъ, че, по врѣме-то си, учители-тѣ Савва, Атанасий и Юрданъ сѫ сториле голѣми

ловѣкъ-тъ дойде, показва знаенъ человѣкъ, а пѫкъ кога рѣчемъ: *человѣкъ дойде,* показва неопрѣдѣлено, спр. нѣкой незнаенъ човѣкъ. — Възвратно-то мѣстоименіе *са,* ако са нахожда предъ глагола, пише са особно, ако ли слѣдъ глагола, пише са залѣпено съ него, като: *да са учѭ, учѭса.* — Вмѣтно предложеніе са нарича онова, въ което има относително мѣстоименіе: *кой, коя, кое,* или притежателно, напримѣръ: мостъ-тъ, презъ *който* заминахме вчера, падналъ; бѣдна Българія, *която* са е въ стары тѣ врѣмена славила, намира са въ тьмнота на непросвѣщение. — Примѣры за просты-тѣ періоды: Българія, която ны е отечество, нѣкога си была много широка, силна и доста страшна дьржава за съсѣдны-тѣ народы и царства; Българскый-тъ царь Борисъ, който пьрвъ отъ българскы-тѣ царье пріѧ крьщеніе, просвѣти Българія съ трудове-тѣ на Св. Кирила и Методія, които бѣхѫ родомъ Българе и които прѣведохѫ отъ грѫцкы священно-то писаніе за Българе-тѣ. — Сложны періоды: математическа-та наука не само ны доказва много знанія, които сѫ необходимы въ общо-то живѣяніе, нъ, между това, истѫнчява умственны-тѣ ны способносты, като ны пріучва къмъ способа на мыслы-тѣ, къмъ основателность-та въ сѫжденіе-то и явленіе-то, къмъ ясность-та въ изричваніе-то. . . . ."

услуги на Панагюрище, не само въ училищно, ами и въ други отношения. Макаръ и да сѫ се училе въ нѣкогашно-то общо школйо на каквито имъ паднале на́-рѫцѣ книги, — черковни, старо-и-ново-бѫлгарски, жития, истории, соломонни и александрии; макаръ по-кѫсно и да сѫ сѫградиле мѫжко и женско училища; макаръ чорбаджие-тѣ и да сѫ биле влиятелни и силни при власти-тѣ, прѣдъ които сѫ браниле сиромаси-тѣ и христиене-тѣ, макаръ и да е имало доста развити и разбрани хора (повечето отъ чорбаджие-тѣ), ала, освѣнъ Цвѣтко Хаджи-Георгйовъ[93]) и нѣкои

---

[93]) Въ врѣме на русско-турска-та война, прѣзъ 1809—1812 год., като войникъ, Цвѣтко Хаджи Георгйовъ е ходилъ въ Шуменъ. Его три записки, отъ които една-та на турски, останале отъ него за ходение-то му въ тоя градъ: 1) додохме вафъ шѹмленъ сасъ воеводата гаванозъ асан беі и млого хора са разболѫха и дрѹги ѹмрѫха и азъ са разболѫхъ и воіводата са разболѫ и маѫхме са година и половина: гѹлѫма битва имаше съ московеца и зе ни на маасаре санкимъ от сѫкаде ни забиколи и млого си патихме: цветкѡ синъ хаџи геѡргѡвъ. 2) лето: 1812: цветкѡ хаџи геѡргѡвъ от панагюриџе: сирѣчь по тѹрски атлѷкюі: разболѫхса вовъ шѹмленъ. та си додохъ боленъ. па и воеводата са разболѫ та го докарахме сасъ кола вѷкъ пазарџикъ. Бѹди знатиса: аминъ. 3) *1811 сене шумла казасѫнда эски станбол кюй бир вакѫт булгар патишахларѫн па и тахте олуп кендисинюн ади преслава булгар падишахлиги урумларѫн нединe гечтикде бушехри азим бозулмуштур ве булгар патишахларѫн па и тахте тѫрнова олмуштур малюм олмак юзре хаджи георгиоглу цветко тарафѫндан язѫлмѫштѫр бу себептен шумленин владикасѫна преслава дерлер.* Его я и въ преводъ на бѫлгарски: 1811 година. Въ шуменска-та каза̀, село-то Вехтий (стариий) Станболъ, когато едно врѣме е било столица на бѫлгарски-тѣ царйове, именувало се е Прѣслава, а откакъ се завладѣло бѫлгарско-то царство отъ ромеи-тѣ (византийци-тѣ), тоя голѣмъ градъ се растурилъ и столица на бѫлгарски-тѣ ца̀рйове станалъ Тѫрново. За да се знае, това се написа отъ страна на хаджи-Георгйовия синъ Цвѣтко. (Тука щѫ притурѫ, че съ преписана-та по-горѣ турска записка на Цвѣтко Хаджи-Георгйовъ, понеже става дума за Прѣславъ, трѣбва да се разбира само источно-то бѫлгарско царство, което византийци-тѣ завладѣха прѣзъ 971 год., въ царуване-то на царя Борисъ 2-й, синъ Петровъ, и въ онова на византийския самодѫржецъ Иванъ Цимисхий. Знае се, че на западно-то бѫлгарско царство (Самуилово-то), основано отъ Шишманъ-Мокръ, послѣдня-та столица бѣше Охрида и византийский самодѫржецъ Василъ 2-й Бѫлгароубиецъ го завладѣ въ 1019 г., слѣдъ смѫрть-та на царя му Иванъ-Владиславъ, Самуиловъ братовчедъ). — По-кѫсно, прѣзъ 1818 г., Цвѣтко Хаджи-Георгйовъ написалъ пѫрвия бѫлгарски Кален-

по-учени чорбаджие, рѣдко сѫ били ония панагюрци, които прѣди 50-60 години сѫ знаяле що значи именование-то *Бѫлга-*

дарь или месецословъ вѣчнїи, собранъ от много страни въ кратцѣ, ради леснота Бꙋлгарскомꙋ народꙋ, положихъ малїи трꙋдъ, азъ Цветко Хаџи Геωргωвъ, родомъ от панагюрица, в 1818, месецъ Октоврїа, и начертанїю посласѧ въ Бꙋдимѣ. На тѵпъ издатъ трꙋ́домъ Г. Нешомъ Марковичемъ, родомъ от Кратова. Его на какѫвъ езикъ е написанъ тоя календаръ: Єдни христїѧне незнаѫтъ ами постатъ и ꙋ сꙋботата и ꙋ неделѧ, та вовь понеделникать са пречестѧватъ. анџекъ ако е от нꙋжда, мане деиль, ако ли е от небреженїе, стае итаатсѵсъ на заповедите христови. зацю отцы свѧти заповедаха ꙋ сꙋбота и ꙋ неделѧ да нема пость и метанїе. ама не месо и дрꙋго да едеме, ами зехтинъ и дрꙋги такива работи на зехтина подобни. зацю постъ не е салтъ за месо. ами и от зехтинь бива пость и от вино, и от дꙋма и от дрꙋги работи подоени.... Освѣнъ тогавашния бѫлгарски писменъ езикъ, Цвѣтко Хаджи-Георгйовъ е знаялъ много добрѣ писменно турския и грѫцкия езици; знаялъ е още „да хорати алисъ каго арнаутинъ", а споредъ нѣкои, той знаялъ и „талиански". Той е билъ доста начетенъ човѣкъ на врѣме-то си, както се вижда не само отъ шуменски-тѣ му записки, особенно отъ турска-та, ами и отъ сѫдържание-то на календара му. Календаръ-тъ е напечатанъ на единъ голѣмъ листъ дебела хартия, и отъ двѣ-тѣ страни малко по-голѣмичѫкъ отъ сегашни-тѣ стѣнни календари. Цвѣтко е билъ много уменъ и хитѫръ човѣкъ. Въ Панагюрище се знае, че когато арнауте-тѣ се бунтували противъ султана, подъ началството на Янинския Али паша Тепеделенъ, та не давале данѫкъ, нито бегликъ, Цвѣтко самъ написалъ, или му е помогналъ и другъ нѣкой, единъ ферманъ, ужъ испратенъ отъ султана до арнауте-тѣ. Въ тоя ферманъ се заповѣдало да се платѭтъ нему данѫци-тѣ. Какъ е постѫпилъ, що е сторилъ, не се знае, ала той сполучилъ да сѫбере нѣщо и пари-тѣ занесѫлъ въ Цариградъ. Ужъ половина-та отъ занесени-тѣ пари биле харизани нему и заповѣдано било щото за въ бѫдѫще само нему да се продава беглика. И, дѣйствително, додѣто е живѣлъ Цвѣтко, така било, а слѣдъ смѫрть-та му неговий братъ Тома (по-сѣтне Хаджия), както и нѣкои отъ синове-тѣ на тоя послѣдния, като че наслѣдиле права-та на покойния си братъ и чичо, та около 10-15 години наредъ тѣ сѫ сѫбирале беглика въ Арнаутлука, обстоятелство, което мнозина панагюрци още помнѭтъ и приказватъ. (Горѣприведени-тѣ три записки сѫ обнародвани въ Сбор. на Мин. на Нар. Просв., Кн. VI, Науч. Отд., стр. 381, 382). — Цвѣтко Хаджи-Томйовъ, който подарилъ г-ну Дринову рѫкописния сборникъ (забѣл. 81) е синъ на споменѫтия по-горѣ Тома (по-сѣтне Хаджия), съ други думи, братовъ синъ на Цвѣтко Хаджи-Георгйовъ, на когото е крѫстенъ. Цвѣтко Хаджи-Томйовъ е още живъ; и той е ходилъ нѣкога-си въ Арнаутлука.

ринъ, Блъгаринъ, Бугаринъ. Мнозина сѫ се признавале и препоръчале за вѣрни царски хора и благочестиви християне; обаче малко ги е било грижа за повече нѣщо, като си сѫ живѣле охално, не притѣснявани отъ турци, — не сѫ знаяле що е турски гнѣтъ, благодарство на самоуправление-то, което сѫ имале. Мисъль-та за народность, за народно-то честолюбие, между всичко-то панагюрско население, захвана постѫпенно да се развива отъ врѣмена-та на казанни-тѣ трима учители; за всичко това предварително тѣмъ се дължи, па напоконъ на сѫбития-та отъ тоя вѣкъ, които сѫбития разбудиха и повлѣкоха хора-та къмъ народно сѫзнание и стрѣмление за запазвание народность-та си. До онова врѣме панагюрци знаѣхѫ, че сѫ християне, че сѫ войници, че турчинъ неможе да борави въ Панагюрище, че никой неможе да имъ се намѣсва въ домашни-тѣ (общински-тѣ) работи, ала, както казахъ, малцина бѣхѫ ония отъ тѣхъ, които знаѣхѫ че сѫ и *бѫлгаре*, макаръ и да бѣше всичко у тѣхъ бѫлгарско, макаръ и да наричаха *грѫкъ* всѣкой чуждинецъ бѫлгаринъ, който дойдеше тука съ фесъ, както до много врѣме наричаха грѫкъ и учитель-тъ Юрданъ Неновъ, защото носѣше фесъ. — Още въ врѣме-то на на Атанасия (около 1851 г.) се изобразиха въ мѫжко-то училище на видно мѣсто образи-тѣ на Кирилъ и Методия, държащи въ рѫцѣ-тѣ си азбуке-то, а пѫкъ въ Юрданово врѣме, благодарство на Королеовия календаръ[94]) се захвана празднувание-то на 11-й

---

[94]) Велко Радовъ Каролеовъ, роденъ въ Панагюрище, още живъ, около 85-годишенъ, здравъ и ягкъ старецъ, прѣзъ 1853 г. написалъ и печаталъ въ Цариградъ „*Мѣсецословъ или Календаръ вѣчный*". Огъ много-то бѫлгарски календарописаче, той е пѫрвия, който казва въ календара си (на страница 74), че въ „мѣсяцъ Маій, день 11-й, творимъ пáмѧтъ свѧтыхъ преподóбныхъ ѻтéцъ нáшихъ Меѳóдїа ѝ Константїна, наречéннаго Кѵрїлла, ѐпїскоповъ Морáвскихъ, оучи́телей Бóлгарскихъ, ѝ всѣхъ Славѧ́нскихъ нарóдовъ, ѝ брáтїе ѐдноутрóбнїи, ѿ рóда бóлгарскагѡ, които са ѝзмыслиле славенобóлгарскихъ бꙋ́квахъ, ѝ са потрꙋ́диле че превéле свѧщéнное писáнїе ѿ грéческагѡ ꙗ҆зыка, на нашегѡ славѧно-бóлгарскагѡ. . ." И, наистина, не се мина много врѣме, когато захвана не само да се споменуватъ имена-та на двама-та тия словенски учители въ бѫлгарски-тѣ храмове, ами и да се празднува 11-й день на мѣсецъ Майя за тѣхна-та память. Прѣди освобождение-то на страна-та ни отъ турско-то владѣние, тоя день бѣше единственний тържественъ день, въ който всичкия бѫлгарский народъ празднуваше и пируваше. Споредъ казвание-то на дѣдо Велко Королея, той най-напрѣдъ е чулъ и се научилъ за Кирилъ и Методия отъ Плешка-та (хилпандарский духовникъ Хара-

Майя. Нъ то пакъ се не празднуваше както прилича, защото на-селение-то нищо не знаеше за тоя новъ празникъ, „*измисленъ отъ Юрданъ и отъ Королея*“, та макаръ и да се служеше литургия, на която присжтствуваха само учители-тѣ, ученици-тѣ и бездѣлници чорбаджие, баби и старци, — всѣкидневни черковници, пакъ всѣкой си работеше. Едва слѣдъ 6-7 годиини (около 1860 год.) захвана вече дѣйствително да се празднува деня на 11-й Майя съ приличното-то тжржество.

По прѣдначинание-то на Атанасия, подкрѣпено напоконъ и отъ Юрдана, съ помощь-та на училищни-тѣ настоятели въ ония врѣмена, — Хаджи-Манчо Попъ Неновъ, Радъ Ив. Гешановъ, Симеонъ Хаджи-Кириловъ, Крлстйо Стеф. Балабановъ и Динчо Ст. Рапонджийски, — прѣзъ 1851 година се захвана урѣждание-то и, въ продлжение на 3-4 години, се нарѣди при мжжко-то училище доста богата книжница (библиотека), сжстояща се отъ разни русски, гржцки и бжлгарски книги, до колкото отъ тия послѣдни-тѣ бѣхж се появиле на свѣтъ, както и отъ черковно-бжлгарски книги, между които и много ржкописни. Напоконъ тая книжница постоянно се снабдяваше не само съ всички-тѣ издаваеми се бжлгарски книги, ами и съ много хубави на чужди езици, особенно на русски, но въ вжзстание-то, заедно съ училище-то, и нея отнесоха пламжци-тѣ.

Подиръ мжжко-то училище, слѣдъ четери години, прѣзъ 1843 год., Панагюрци сжградиле тоже голѣмо и хубаво женско училище. Додѣто изгорѣ, въ вжзстание-то, въ него *даскалици-тѣ* (учителки-тѣ) бѣхж всѐ инокини, — калугерки отъ сопотския и калоферския женски обители. Прѣди да се сжгради тò, женско-то

лампий, за който се спомена въ заб. 83), а напоконъ и отъ Гаврийлъ Крлстйовичъ, който му расправилъ на-джлго и на-широко история-та имъ. Още отъ млади години, дѣдо Велко е много скиталъ и обиколилъ цѣло Турско. Най-сѣтне съ двама-та си голѣми синове отишжлъ въ Бессарабия, гдѣто много години даскалували и вжршиле дребна тжрговия въ Болградъ и нѣкои околни села, па като спечелиле, вжрнале се въ Панагюрище. Единъ отъ синове-тѣ му, Иванъ, който бѣше съ него въ Бессарабия, биде убитъ въ врѣме на вжзстание-то. Сега дѣдо Велко се е затворилъ въ една стая, въ която не пуща никой да влѣзва, защото тепжрва и той захваналъ да описва друмове-тѣ и скришни-тѣ пжтеки въ Стара-Планина, та да му не открадне нѣкой написано-то. Когато Князь Стефанъ Богороди испратилъ Гавр. Крлстйовича за свой намѣстникъ въ островъ Самосъ, между прислужници-тѣ на тоя послѣдния, имало само двама турци и единъ бжлгаринъ, Велко Королея, а всички-тѣ други биле гржци. Дѣдо Велко казва, че Гаврийлъ ефенди (Крлстйовичъ) всѣкога бжлгарски хоратилъ съ него и го наричалъ *войникъ*.

училище се е помѣщавало въ наета отъ община-та частна кѫща. — Когато прѣзъ 1843 г. панагюрци си сѫградиле *„женско школйо“*, нема сѫмнѣвание, че на много български общини едвамъ е дохождало на умъ за такова нѣщо.

Слѣдъ освобождение-то, изново се сѫградихѫ и приспособихѫ още три сгради за мѫжки и една за женско училища. Прѣзъ мина-ла-та учебна 1890—1891 година, панагюрски-тѣ училища се посѣщаваха отъ 1200 ученици, отъ които около 800 момчета и останали-тѣ момичета. Имаше 20 души учители и 5 учителки, на които заплати-тѣ, заедно съ трима слуги, бѣхѫ приблизително 22,000 лева, плащани отъ община-та. За момчета-та има училище съ 4 класове, а за момичета та, — съ 1 класъ.

Още прѣзъ 1865 година тука се отвори *Читалище*, у което въ недѣлни и празднични дни млади-тѣ се сѫбираха да прочитатъ вѣстници и всѣкакви полезни книги. Това читалище си бѣ сѫбрало доста пари и нарѣдило доста богата книжница съ отборъ хубави стари и нови книги, поврѣменни списания и сбирки (колекции) отъ всички-тѣ издаваеми се български вѣстници въ чуждина и въ Турско. Понеже книжница-та се намираше въ една отъ стаи-тѣ на мѫжко-то училище, то прѣзъ 1876 год. постигна и нея сѫща-та участь, както и това послѣдно-то, — изгорѣ. — (Описание на село Панзгюрище, отъ В. Чолакова, както спомен ѫхъ въ 1-та забѣлѣжка, е напечатано съ пари-тѣ на читалище-то). — Нá-скоро слѣдъ освобождение-то сѫщо-то читалище се поднови, подъ название *„Видълина“*; то и до-сега сѫществува. Сега читалище-то има една малка книжница съ около 800 томове разни книги. Тая година прѣзъ мѣсецъ марта имаше приблизително 1500 лева, — на лице и записи. Членове-тѣ му сѫ около 150.

Сѫществуватъ още четире: мѫжко, женско, ученическо и дѣвическо дружества, подъ названия: *Лепта*, *Развитие*, *Надѣжда* и *Китка*. Тѣхни-тѣ цѣли сѫ добросторни.

7.

Въ Панагюрище всѣко домородство си пази прякоре-тѣ още отъ незапомнени врѣмена. Г-нъ Иречекъ казва, че „въ езика и живота на тия срѣдногорски бѫлгаре (разбира се панагюрци и копривщене) се срѣщѫтъ пѫлно старински чѫрти. Родове-тѣ дѫржѫтъ свои-тѣ прякоре по цѣли столѣтия и то нѣкога имена сѫ-

всѣмъ старобългарски, та и помнятъ свое-то родословие на много поколения назадъ" [95]). Мѣстни-тѣ обичае и прави-тѣ сѫ чисто старобългарски. Панагюрци-тѣ си помнятъ и извършватъ всички-тѣ

[95]) Ето нѣкои отъ прякоре-тѣ въ Панагюрище: Аза́нови или Азапчио́ви, Антови, Байрякови, Балаба́нови, Би́нбашови, Бра́гкови, Бѣлопи́тови, Варади́нови, Войси́лови, Вълийови, Го́сподови, Делибалто́ви, Делибашо́ви, Джанба́зови, Доле́некови, Ени́чарови, За́гарови, Кехайо́ви, Ма́слйови, Мехсе́рови, Нягулови, Самохо́дови, Сола́кови, Страхи́нови, Тръкала́нови, Хайду́тови, Ха́рбови, Чакърджи́ови, Черве́нкови, Шишкови, както и много други съ *кара́* и *дели́*, па и доста *хаджиевци*. Между горѣ показани-тѣ прякоре има нѣкои такива, каквито сѫ биле названия-та на нѣкои турски пълкове, а пъкъ прилагателни-тѣ *кара́* и *дели́*, буквално значущи на български *черпъ* и *лудъ*, а въ обширна смисълъ: *твърдъ, якъ, силенъ, юнакъ, страшенъ, смѣлъ, дързостенъ*, турци-тѣ сѫ давале на юнаци хора за извѣстни услуги, а по нѣкога и за извѣстни пакости. За домородства-та Азапови и Делибашови се каза въ 62-та и 76-та забѣлѣжки, както по-горѣ се говори и за домородство-то Байрякови, у което се пазилъ войнишкия *байрякъ* (знаме), обаче тука щѫ забѣлѣжа, че турци-тѣ наричатъ знаме-то и *санджакъ*, *лива́*, па по нѣкога и съ чужда-та рѣчь *пандера*. Прякоръ-тъ на домородство-то Бинбашиови е отъ турски-тѣ рѣчи *бинъ* и *башъ*, — *бинбаши*, главатаръ на хилядо души войска, хилядникъ, днесь у насъ *майоръ*. Това домородство отъ памтивѣка до въстание-то се занимаваше съ изработвание пушки, които още мнозина употрѣбяватъ, ножове и разни други желѣзарски работи. Въ врѣме-то на въстание-то „главний майсторъ на черешови-тѣ топове бѣше панагюрецъ-тъ Никола Бинбашовъ. Тия топове имаха дължина 2 до 2 1/2 метри калибръ, като горски-тѣ топове, стегнати на три-четери мѣста съ ягки желѣзни халки и поставени върху двѣ колелета, както обикновенно биватъ сѫщински-тѣ топове" (Записки на З. Стояновъ, Томъ II-й, стр. 66). Подиръ смърть-та на споменѫтия Никола Георгйовъ Бинбашовъ, наслѣдници-тѣ му напустнаха занаята, съ който сѫ се поминувале много години тѣхни-тѣ предѣди. Прякоръ-тъ Делибалтови е отъ турски-тѣ рѣчи *дели́* и *балта́*, — луда, люта, остра сѣкира или брадва; имало е и до-скоро сѫществуваше пълкъ-тъ на *Балтаджие-тѣ*, които бѣха въоръжени съ брадви съ къси дръжки; тоя пълкъ е устроенъ отъ Мурадъ 2-й. Балтаджие-тѣ сѫ биле единъ видъ прѣдня стража на султана; тѣ, съ брадви-тѣ нарамо, всѣкога сѫ вървѣле прѣди него, когато отивалъ на война, а напоконь останале въ палата, като тѣлопазители. До когато се въцари султанъ Абдулъ-Азисъ (1861 г.), балтаджие-тѣ, на коньe и съ къси брадви на-рамо, държащи ги съ една-та си рѫка, предшествуваха султана, когато отиваше да се моли въ джамия-та, или другадѣ на расходка. Прякоръ-тъ Джанбзови е отъ название-то на пълка на джанбазе-тѣ, на които назначение-то било да се качватъ, въ военно врѣме съ стълби, съ вѫжя, или по другъ начинъ, възъ стѣни-тѣ на неприятелски-тѣ крѣпости; *джанбазъ* значи човѣкъ, който играе съ душа-та си, та, види се, че това название имъ е било дадено поради опасна-та имъ служба. Загарови, отъ пълка на загарджие-тѣ; *загаръ* значи куче на

стари бжлгарски обичае, както утвърдява и Чолаковъ, че „тука се държжтъ много стари народни обичае, като пѣсни, хорà, праздници и проч., което явно доказва на нѣмци-тѣ и на други, че не

ловецъ, ловчийско куче, слѣдователно, хора-та, които сж назначени да пазжтъ тия животни-ловци, сж се наричале *загарджи,* — кучетаре, псетаре, за това и войници-тѣ отъ пжлка Загарджи сж биле ловци, каквито сж биле и ония отъ пжлкове-тѣ *самсонджи и сейменъ* (забѣлѣжка 69) и сж биле вжоржжени съ пушки, но сж се биле по нѣкога и съ сабли. Тия три пжлкове послѣ сж замѣстиха отъ войска-та *авджй* — ловци и *нишанджи* — стрѣлци. Мехгерови, отъ пжлка на *мехгерджие-тѣ,* които сж биле вжоржжени стражаре на великия везиръ и негови ближни прислужници. Солакови, отъ пжлка на *солаци-тѣ,* които биле вжоржжени съ *сулици,* — островжрхо копие, което отъ двѣ-тѣ си страни, по-долу отъ вжрха, е пржлично на двѣ острокрайни брадви. Харбови отъ пжлка *хáрбаджи,* така нарѣченъ отъ турски-тѣ рѣчи *харб,* или *харба,* отъ които пжрва-та значи война, бой, ратъ, а втора-та е название-то на едно кржпо копие, мжждракъ, — слѣдователно, харбаджие-тѣ сж биле бойци, или войници, вжоржжени съ кжси копия, или мжждраци. Чакжрджиови водятъ прякора си отъ пжлка *чакжрджи,* легки конници, за които се каза въ 23-та забѣлѣжка. Мислж, че и отъ показани-тѣ турски прякоре се установява какво панагюрци сж ходиле на дѣйствителна военна служба. Най-послѣ, понеже между прякоре тѣ се споменува и оня на Еничарови, щж кажж нѣколко думи и за *еничари-тѣ:* Когато се вжцарилъ Орханъ 1-й, вторий турски султанъ, той назначилъ по стария си братъ Алляединъ на джлжность-та великъ везиръ, понеже, когато щѣлъ да умрѣ баща му Османъ 1-й, тоя послѣдний заржчалъ щото по-младия му синъ Орханъ да го наслѣди, той да стане султанъ. Щомъ станжлъ везиръ, Алляеддинъ се погрижилъ да намѣри приходи, да насѣче пари и да урѣди войска-та. До тогава турци-тѣ немале (не сѣкле) пари, а пжкъ войска-та имъ се сжстояла отъ легки вжоржжени конници, именуеми *акжнджй* (забѣлѣжка 23) и *нефрàнъ* (души, лица, единственно число *нефèръ,* — душа), които се сжбирале само въ военно врѣме. (Види се, че тая войска е била такава, каквато прѣди 30—40 години турци-тѣ сбирахж отъ всѣко село, мохамедане и християне, *потеря,* за да гони разбойници, или да се опжлчи на неприятеля, и я наричаха *нефрамъ*). Войскаре-тѣ, акжнджи и нефранъ, не сж имале заплата, ами сж се храниле отъ себѣ-си, та много плячкосвале и грабиле отъ побѣдени-тѣ. За това Алляеддинъ урѣдилъ една постоянна пѣша войска, която нарѣкжлъ *яя,* или *пиядè.* За храна на всѣкой войникъ се опрѣдѣлило по една аспра ($^1/_4$ драмъ сребро) за день. Но по едно врѣме, откакъ и тая войска захванала да чини пакости, брусенский кадия Карахалилъ Джандерели, като взелъ прѣдъ видъ, че, спорѣдъ закона, всички-тѣ побѣдени и завладѣни сж робе на султана, който, слѣдователно, става господарь на имоти-тѣ, на жени-тѣ и на дѣца-та имъ, предложилъ да се сжбержтъ всички тѣ християнски момчета отъ още малка-та тогава османска држжавица, да се научжтъ и привикнатъ на мохамеданство-то, па отъ тѣхъ да сжставатъ войска, отдѣлна отъ османци-тѣ, която може

сме мними бѫлгаре, както тѣ ни наричатъ, ами сме чисти бѫлгаре, происходящи отъ словенско племе". Това се подтвърдява и съ описание-то въ вѣстникъ *День*, гдѣто, между друго, е казано,

да стане вѣрна и привѫрзана султану. Като всѣкой мохамеданинъ, Карахалилъ рѣкѫлъ още, че „ще се стори голѣма добрина, ако тия млади момчета приематъ истинска-та вѣра, защото всѣкой човѣкъ когато се ражда е расположенъ, наклоненъ кѫмъ *цслямa* (истинска-та, права-та вѣра). Като нематъ домородства и родственни свръзки помежду си и съ сѫщински-тѣ турци, тия войници щѫтъ да сѫ вѣрни и прѣданни султану, който ще да ги храни, облачи и да се грижи за всичко, щото имъ е потрѣбно за служба-та." Султанъ Орханъ и везиръ-тъ му Аллягддинъ приеле Карахалилово-то предложение. Когато се вече сѫбрале християнски-тѣ момчета, султанъ-тъ, заедно съ тѣхъ, отишѫлъ нá-госте у дервишина Хаджѝ Бектàшъ, който живѣялъ близо при града Амасия. Султанъ Орханъ помолилъ Хаджи Бекташъ да благослови момчета-та, да имъ даде знаме и именование. Като турилъ вѫзъ глава-та на едного отъ тия млади момчета ръкава отъ джубè-то си (горна дрѣха), дервишинъ-тъ рѣкѫлъ тия пророчески думи: „име-то му да е *енѝ чарѝ* (новъ войникъ); лице-то му да свѣти; рѫката му да побѣждава; сабля-та му да е остра, рѣзлива; стрѣла-та му да пронизва; той ще надвива въ всички-тѣ бойове, и всѣкога ще се врѫща побѣдитель!" За споменъ на тая благословия, вѫзъ плѫстена-та (отъ бѣла вълна) гугла (калпакъ) на нови-тѣ войници се турило и едно продѫлжено, висящо платно, което напомнювало дервишкия рѫкавъ. За това, види се, повечето отъ еничари-тѣ сѫ биле бекташи (забѣлѣжка 108). А защото заплата-та и храна-та, които се давале на нова-та войска, биле повече отъ колкото на друга-та войска, то еничари-тѣ взеле за отличителенъ знакъ котелъ-тъ, съ който имъ сѫ раздавале храни-тѣ, та за това котелъ-тъ е билъ за тѣхъ тaкa святъ, както знаме-то е свято сега за всички днешни редовни войници. По тая причина и нѣкои отъ главатаре-тѣ имъ сѫ се наричале *ахчѝ башѝ* (главатаръ на готваче-тѣ), *чорбаджѝ башѝ* (главатаръ на оння, които приготвюватъ чорба-та), *сакà башѝ* (главатаръ на водоносачи-тѣ), а най-главний заповѣдникъ — *еничари агасѫ* (началникъ на новата-та войска). Военни-тѣ еничарски отдѣления (пѫлкове, дружини, чети), сѫ се наричале *оджаци* (огнища), а началници-тѣ имъ — *бюлюк башѝ* (главатаръ на дружина) и *агà* (бате, байчо, бае, а въ даденния случай *началникъ*). Вмѣсто друго украшение на войнишка-та си капа, еничари-тѣ сѫ носиле по една дръвена лъжица. Така се е сѫставила най-напрѣдъ нова-та войска (еничари), чрѣзъ която почти петь вѣкове турски-тѣ султане сѫ владѣяле. Най-напрѣдъ тя била само хилядо души и всѣка година като притуряле по нѣколко християнски момчета, въ врѣме-то на султанъ Мохамедъ 4-й (1649—1687 година), който заповѣдалъ да се наложи мохамеданство-то на много християнски войници, бройя на еничари-тѣ достигналъ до 40 хиледи души. До извѣстни години на еничари-тѣ е било забранено да се женѫтъ, но около врѣме-то на тоя султанъ (Мохамедъ 4-й), като вече захванале да се женѫтъ и дѣца-та имъ да постѫпѭтъ въ войска-та, захванале сѫвършенно да се развращаватъ и упадатъ. Еничари-тѣ сѫ биле дѫлжни

че „панагюрецъ-тъ има всички-тѣ добри качества на словенина. . . .“ — И до-сега още тука се празднуватъ „вълчи-тѣ праздници“ (отъ 11-й до 21-й Ноемврия); за души-тѣ, освѣнъ всѣка сѫбота,

да живѣѭтъ въ общи тѣ си *одаи* (стáи). Ония отъ тѣхъ, които не биле юнаци и страшливи-тѣ, изваждани сѫ изъ оджака; такивато вече не смѣяле да се наричатъ еничари. Освобождавани сѫ обаче ония, за които се доказвало, че сѫ неспособни, негодни, за военна-та служба. Такива се оженвале и плащало имъ се по три аспри на день за храна, па да се молѭтъ Богу да дава здравие и животъ султану, да усилва и да уголѣмява държава-та. Обвиняеми-тѣ бюлюкбашие, аги и други главатаре за лошо повѣдѣние, сѫ сѫдиле отъ единъ *диванъ* (сѫвѣтъ), сѫстоящъ се отъ военния сѫдия и всички-тѣ главатаре на оджаци-тѣ, и се изваждале отъ служба, а за други, тежки прѣстѫпления и злодѣяния, въ повечето случаи, биле смъртно наказвани. Еничари-тѣ отъ долни-тѣ чинове биле сѫдени и наказвани отъ главатаре-тѣ на оджака, отъ който билъ виновния. Откакъ, въ врѣме-то на сѫщия султанъ Орханъ (1327—1360 година), преминале въ Европа, турци-тѣ прѣстанале вече да вематъ еничари отъ гръци-тѣ, а само отъ българе-тѣ и бошнаци-тѣ, по-кѫсно и отъ арнауте-тѣ, а въ Азия — отъ арменци-тѣ. Това станало по распорѣждание-то пакъ на Карахалилъ Джандерели, който, въ царувание-то на Мурадъ 1-й (1360—1389 год.), е билъ назначенъ главенъ военъ сѫдия, а по-сѣтне — великъ везиръ, подъ име Хайрединъ паша. Споредъ нови-тѣ нарѣдби, които тоя послѣдния въвелъ въ нова-та войска, като вече се не вемале еничари отъ гръци-тѣ, то заробени-тѣ (побѣдени-тѣ) отъ тия послѣдни-тѣ биле потурчвани и способни-тѣ отъ мѫжки-тѣ сѫ въвождани въ войска-та да вършѭтъ извѣстни работи, да слугуватъ. Така, по тия нови нарѣдби, турци-тѣ като захванале да вематъ по едно отъ петь-тѣ (20 на 100-тѣ) отъ всички-тѣ христиенски (арменски, български, бошнашки и арнаутски) здрави дѣца, случвало се е щото отъ нѣкое домородство да вематъ всички-тѣ здрави дѣца, а отъ друго да се не веме ни едно. Дѣца-та сѫ вемани не по-млади отъ 10-12-годишна възрасть, а додѣто порастѫтъ и станатъ способни за войници, стари и опитни войници отъ пълка на турнаджие-тѣ ги отхранвале и обучавале въ султански-тѣ градини и садове у Бруса, Одринъ и сѣтне въ Цариградъ. Пълкъ-тъ се наричалъ *турнаджи*, отъ рѣчь-та *турна*, по български *жеравъ*, — жеравари. Еничари-тѣ отъ пълка на турнаджие-тѣ сѫ сѫбирале отъ българе-тѣ и момчета-та, които приготвювале за еничари. Пълкъ-тъ на турнаджие-тѣ е унищоженъ около прѣди 270 години, по причина, че убихѫ 17-годишния султанъ Османъ 2-й. По-кѫсно, ужъ сами родители-тѣ захванале да даватъ доброволно по едно дѣте, или по 25 аспри откупъ и ужъ на такива момчета не било налагано мохамеданство-то, освѣнъ ако нѣкой доброволно желаялъ да стане *ислямъ*. Все споредъ Хайрединови-тѣ нарѣдби, както мохамедански-тѣ, така и христиенски-тѣ еничари сѫ имале еднакави правà и длъжности: споредъ достоинство-то си, всѣкой можалъ да занимава разни служби. — Отъ казанното до тука се установява, че дѣйствително и отъ българе-тѣ сѫ вемани *еничари*, ала до кога е било това, не се знае. А пъкъ че и отъ българе-тѣ е имало

когато раздаватъ коливо (варена пшеница), ѣдения и пиения, празднуватъ се и двѣ голѣми задушници, — въ сѫбботи-тѣ прѣди заговѣвание (мѣсно) за Вѫскресение Христово и Петдесетница (Русáля), и други двѣ малки, — около Никулъ-день и Атанасовъ-день; за болни-тѣ се празднуватъ свети-тѣ Косма и Дамянъ (1-й Ноемврия); за баба шарка (сипаница-та), — Св. Варвара (4-й Декемврий); за волове-тѣ, и вѫобще за ѣдрия рогатъ добитакъ, празднува се Св. Власий (11-й Февруарий); за коньe-тѣ, — сѫбота-та на пѫрва-та седмица отъ великия постъ (Св. Теодоръ); за овце-тѣ и агнета-та, — Св. 40 Мѫченици (9-й Марта); за змии-тѣ и за хайдуци-тѣ[96]), — Благовѣцъ (Благовѣщение, 25-й

еничарски главатаре, вижда се и отъ пѣсень-та за Славъ бюлюкбашия, башъ еничаринъ, който, по прѣдателство отъ попъ Никола, взелъ и три-тѣ си синове за еничари, безъ да пожалилъ жена-та си Стойна Енинйовка, на която по-прѣди билъ вземенъ за такѫвъ братъ ѝ, напоконъ мѫжъ-тъ ѝ (сѫщий Славъ) и най-сѣтне дѣцата ѝ за млади еничари. Славъ заповѣдалъ да заколѫтъ попъ Никола зарадъ прѣдателството му. — Рѣдко сѫ вече ония стари жени въ Панагюрище, които знаятъ тая пѣсень, ала и ония, които сѫ я запомниле, не пѣѭтъ я еднакво. Така напримѣръ: едни пѣѭтъ Склафъ, Слафъ, — вмѣсто Славъ, а други: Стана Енинйовска, вмѣсто Стойна Енинйовка. Подиръ това, нѣкои споменуватъ, че Славъ, башъ еничаринъ, сейменски бюлюкбашия, у попови кондисалъ, а сеймене — по ханове; други пѣѭтъ, че Склафъ (безъ да споменуватъ рѣчи-тѣ: башъ еничаринъ, сейменски бюлюкбашия) е падналъ у попови, момци-тѣ му по сѐ село. Съ рѣчи-тѣ *сеймене* и *момци* се разбиратъ *еничари* (забѣл. 69), на които Славъ или Склафъ е билъ главатаръ. Послѣ, споредъ нѣкои пѣвачки, попово-то име било Никола и че Славъ взелъ и три-тѣ си дѣца за еничари, по предателство отъ попъ Никола, който зарадъ това предателство билъ закланъ, тогава когато други не споменуватъ попово-то име, не казватъ да ли дѣца-та сѫ вземени за еничари, нито пѫкъ, че попъ Никола е закланъ за предателство. — Горѣ-долу, показани-тѣ сѫ сѫществении-тѣ разници въ пѣсень-та, която помнѭтъ сега нѣколко стари жени, бабички.

96) Хайдуци-тѣ всѣка година излазиле спроти Благовѣцъ, прѣзъ нощь-та, та прѣзъ деня да могѫтъ да си накрѫвяватъ ножове-тѣ отъ крѫвь-та на нѣкоя жѫртва, па като лизнѫтъ отъ нея (да си наквасатъ уста-та отъ крѫвь-та), то цѣло лѣто никой не може да ги улушне, или хване и заколи. Нѣкога-си домородство-то Хайдутови не е пропущало година да не отиде нѣкой отъ челедь-та хайдукъ и повечето пѫти отъ тѣхъ сѫ биле войводи-тѣ. Какви сѫ биле обаче панагюрски-тѣ хайдуци, съ каква цѣль сѫ излазяле по гори-тѣ, планини-тѣ и друмове-тѣ, — да ли да убиватъ, грабатъ и обиратъ, или да си отмѫстяватъ, нищо навѣрно се не знае, ала все, до колкото е извѣстно, излазяле сѫ повече обидени-тѣ и оскѫрбени-тѣ, отъ които нѣкои напоконъ ставале и разбойници. Въ зимно врѣме тѣ сѫ се прибирале у дома си, ужъ като че прѣзъ лѣто-то ходиле на честна печалба, ала селене-тѣ и селски-тѣ

Марта); за гръмъ-тъ, дъждъ-тъ и плодородие-то, — Илийнъ-день (20-й Юлий); за пътници-тѣ, — Св. Пантели (27-й Юлий). Въ деня на Петдесетница-та се празднува повече *Русáля*, отъ колкото еврейско-христиенский праздникъ, защото, другояче, всички-тѣ зеленчуци изсъхватъ. Празднуватъ се и други по-маловажни праздници, каквито сѫ „мúши-тѣ праздници“, и други такива [97]). Праздникъ-тъ на Кóледа се празднува, както по всички мѣста низъ Бѫлгария, на Рождество Христово (25-й Декемврий), когато мѫжки-тѣ дѣца, до около 10-годишна вѫзрасть, облѣчени съ чисти праздничми дрѣхи, съ хубави приготвени дрѣнови тояги, ходѫтъ въ кѫщи-тѣ да викатъ: „Богъ са роди̂ Кóледо, Богъ са роди̂ Кóледо-ле!“, а пъкъ хора-та имъ харизватъ кравайчета и пари. Праздникъ-тъ на Суръ, богъ-тъ на година-та, се захваща, като предпразденство, на 31 Декември, когато, откакъ пустне вечерна черкова, около 5 часъ-тъ слѣдъ обѣдъ, моми-тѣ износятъ бѣлъ калаисанъ (ганосанъ) чистъ котелъ, напълненъ съ вода, и всѣкоя си пуща въ него по една китка, на която е вързанъ прѫстенъ съ червенъ конецъ. Тогава една мома изважда китки-тѣ изъ котела и на всѣка китка пѣе и пророча (прокобява) да ли стопанка-та ѝ, пуснавша-та я, ще се ожени прѣзъ година-та и за какъвъ мѫжъ: овчаръ, орачъ, занаятчия, или търговецъ. Подиръ това играятъ хоро, па всѣкоя се прибира у дома си. Тоя обичай, или обрядъ се казва: „да са пѣятъ прѫстене-тѣ“. Прѣзъ нощь-та, щомъ попѣятъ първи̂ пѣтли̂, около 12 часа (защото по-рано се не излѣзва, че випире-тѣ и самодиви-тѣ още ходѫтъ по улици-тѣ),

---

векиле ги не закачале, защото се боѣле да не би, като чуятъ другаре-тѣ имъ отъ други мѣста, да сторятъ пакость и на векиле и на селене, когато пътуватъ.

[97]) На тия праздници, ако сѫ въ постни дни, или въ срѣда и петъкъ, прави се кóливо, нарочно се приготвюватъ особенни хлѣбове и гостби, които, откакъ ги обстои̂ (благослови) попъ-тъ, — въ черкова-та или у дома, — и вземе си дѣлъ-тъ, най-добра-та часть, раздаватъ се на сѫсѣди-тѣ и на дѣца-та; ако ли сѫ пъкъ блажни дни, то повечето пъти се колятъ за *курбани* (жертви) овни или волове у дома и по оброчища-та, които се нарочно приготвюватъ въ голѣми *казане* (котли), попъ-тъ ги обстоява и се раздаватъ на присѫтствуващи-тѣ за ѣдение; по-богати-тѣ или раскошни-тѣ жертвоприносители доставятъ и вино,—да пие всѣкой колкото иска. Въ врѣме на бездъждие, суша, или на посветенъ на нѣкой светецъ денъ, какъвто е за примѣръ св. Архангелъ, който вади на хора-та души-тѣ, или св. Илия, който съ гръмъ-тъ и свѣткавица-та си разтрясва (убива) хора, добитъкъ, сѫбаря дръвета и кѫщи, дава дъждъ, и други такива, та се колятъ курбане, молебствия-та ставатъ на високи отворени мѣста, или въ нѣкоя кория.

млади момци тръгватъ по кѫщи-тѣ и суроваткватъ хора-та на легла-та имъ, за здра́ве съ нарочно приготвени отъ весели дрѣнови клоне суроватки, като казватъ: „Су́рова годи́на, ве́села годи́на, и до годи́на съ здра́ве и съ живо̀тъ“, па удрятъ хора-та съ суроватки-тѣ, а домакине-тѣ имъ даватъ пари, наденици, луканки (свински сиджуци), или каквото и да е насолено, или изсушено свинско мѣсо. Суроваткване-то се свършва додѣто още не е сѫмнѫло, а щомъ хора-та захванатъ да отиватъ въ черкова, суроваткаре-тѣ хвърлятъ суроватки-тѣ въ рѣка-та, защото, който я не хвърли, прѣзъ цѣла-та година щѫтъ да го ѣдѫтъ бѫлхи и въшки. На бѫдния вѣчеръ, спроти нова-та година, се приготвятъ нарочно особенни гостби, между които всѣкога трѣбва да има свинска глава и тутманикъ (единъ видъ пита отъ брашно, сирене и свинска масть, а не овче или говеждо масло, съ каквото другъ пѫть се готви). На други-тѣ бѫдни вечери, — спроти Коледа (Рождество Христово) и Водици (Богоявление), — гостби-тѣ сѫ постни, ала вече трѣбва да има и зелникъ (точено, баница, съ кисело зелие — пресо̀лъ, арме́я, — и дрѫвено масло). И на три-тѣ бѫдни вечери, прѣди вечеряние-то, домакиня-та запалва една восѫчна свѣщь, прекадява трапеза-та съ темянъ, бѫбре нѣкаква-си неразбираема молитва, въ видъ на благословия, или благопожелание на домородство-то, па откакъ отъ всички-тѣ гостби отдѣли по малко, — колкото единъ за́лакъ, — въ чисто блюдо за Света Богородица, за живѝ и здра́ви (самодиви-тѣ, или каквито и да сѫ зли духове) и за отсѫтствуѭщи-тѣ по чуждина отъ челедь-та (ако има такива), захваща се вечеряние-то. — На Лазарова-та сѫбота 8-10 годишни момичета ходѫтъ, по 5-6 заедно, въ кѫщи-тѣ да пѣятъ „на Ла́заръ“, а домакини-тѣ ги даряватъ съ пари и съ яйца „за Ла́заръ“. Агне или яре никога се не ѣдеше прѣди Гергйовъ-день (23-й Априлий). Прѣди въстание-то, щомъ захванеха лѣтно врѣме да узрѣватъ овощия-та, най-напрѣдъ се занасяха въ черкова-та у едно блюдо да ги обстои попа, раздаваха се отъ тѣхъ на хора-та, па тогава ступане-тѣ захващаха да ги ѣдѫтъ. Така бѣше и съ цвѣтя-та. Слѣдъ въстание-то обаче, обичайя да се носи въ черкова, плодъ отъ дрѫвета или цвѣте, се махна; но всѐ пакъ по-напрѣдъ раздаватъ на сѫсѣди-тѣ, па тогава ступани-тѣ ѣдѫтъ. Сега само гроздие-то носѫтъ (на 6-й Августа).

Прѣди въстание-то въ всѣкоя отъ четери-тѣ голѣми махали, въ недѣлни и празднични дни слѣдъ обѣдъ, се сбираха да играятъ хоро, смѣсени: моми, ергене, момичета, момчета, млади невѣсти и мѫже, облѣчени въ празднични-тѣ си дрѣхи, а пѫкъ дру-

училище се е помѣщавало въ наета отъ община-та частна кѫща. — Когато прѣзъ 1843 г. панагюрци си сѫградиле *„женско школйо“*, нема сѫмнѣвание, че на много български общини едвамъ е дохождало на умъ за такова нѣщо.

Слѣдъ освобождение-то, изново се сѫградихѫ и приспособихѫ още три сгради за мѫжки и една за женско училища. Прѣзъ минала-та учебна 1890—1891 година, панагюрски-тѣ училища се посѣщаваха отъ 1200 ученици, отъ които около 800 момчета и останали-тѣ момичета. Имаше 20 души учители и 5 учителки, на които заплати-тѣ, заедно съ трима слуги, бѣхѫ приблизително 22,000 лева, плащани отъ община-та. За момчета-та има училище съ 4 класове, а за момичета та, — съ 1 класъ.

Още прѣзъ 1865 година тука се отвори *Читалище*, у което въ недѣлни и празднични дни млади-тѣ се сѫбираха да прочитатъ вѣстници и всѣкакви полезни книги. Това читалище си бѣ сѫбрало доста пари и нарѣдило доста богата книжница съ отборъ хубави стари и нови книги, поврѣменни списания и сбирки (колекции) отъ всички-тѣ издаваеми се български вѣстници въ чуждина и въ Турско. Понеже книжница-та се намираше въ една отъ стаи-тѣ на мѫжко-то училище, то прѣзъ 1876 год. постигна и нея сѫща-та участь, както и това послѣдно-то, — изгорѣ. — (Описание на село Панагюрище, отъ В. Чолакова, както споменѫхъ въ 1-та забѣлѣжка, е напечатано съ пари-тѣ на читалище-то). — На́-скоро слѣдъ освобождение-то сѫщо-то читалище се поднови, подъ название *„Видѣлина“*; то и до-сега сѫществува. Сега читалище-то има една малка книжница съ около 800 томове разни книги. Тая година прѣзъ мѣсецъ марта имаше приблизително 1500 лева, — на лице и записи. Членове-тѣ му сѫ около 150.

Сѫществуватъ още четире: мѫжко, женско, ученическо и дѣвическо дружества, подъ названия: *Лейта*, *Развитие*, *Надѣжда* и *Китка*. Тѣхни-тѣ цѣли сѫ добросторни.

7.

Въ Панагюрище всѣко домородство си пази прякоре-тѣ още отъ незапомнени врѣмена. Г-нъ Иречекъ казва, че „въ езика и живота на тия срѣдногорски бѫлгаре (разбира се панагюрци и копривщене) се срѣщѫтъ пѫлно старински чѫрти. Родове-тѣ дѫржѫтъ свои-тѣ прякоре по цѣли столѣтия и то нѣкога имена сѫ-

всѣмъ старобългарски, та и помнятъ свое-то родословие на много поколения назадъ" [95]). Мѣстни-тѣ обичае и прави-тѣ сѫ чисто старобългарски. Панагюрци-тѣ си помнятъ и извършватъ всички-тѣ

[95]) Ето нѣкои отъ прякоре-тѣ въ Панагюрище: Аза́пови или Азапчио́ви, Антови, Байрякови, Балаба́нови, Би́нбашови, Бра́гкови, Бѣлопи́тови, Варади́нови, Войи́лови, Вълни́ови, Го́сподови, Делибалто́ви, Делибашо́ви, Джанба́зови, Доле́некови, Еничарови, За́гарови, Кехайо́ви, Ма́слйови, Мехсе́рови, Нягулови, Самохо́дови, Сола́кови, Страхи́нови, Тръкала́нови, Хайду́тови, Ха́рбови, Чакърджи́ови, Черве́нкови, Шишкови, както и много други съ *кара́* и *дели́*, па и доста *хаджиевци*. Между горѣ показани-тѣ прякоре има нѣкои такива, каквито сѫ биле названия-та на нѣкои турски пълкове, а пъкъ прилагателни-тѣ *кара́* и *дели́*, буквално значущи на български *черенъ* и *лудъ*, а въ обширна смисъль: *твърдъ, якъ, силенъ, юнакъ, страшенъ, смѣлъ, дързостенъ*, турци-тѣ сѫ давале на юнаци хора за извѣстни услуги, а по нѣкога и за извѣстни пакости. За домородства-та Азапови и Делибашови се каза въ 62-та и 76-та забѣлѣжки, както по-горѣ се говори и за домородство-то Байрякови, у което се пазилъ войнишкия *байрякъ* (знаме), обаче тука щѫ забѣлѣжа, че турци-тѣ наричатъ знаме-то и *санджакъ*, *лива́*, па по нѣкога и съ чужда-та рѣчь *пандера*. Прякоръ-тъ на домородство-то Бинбашиови е отъ турски-тѣ рѣчи *бинъ* и *башъ*, — *бинбаши*, главатаръ на хилядо души войска, хилядникъ, днесь у насъ *майоръ*. Това домородство отъ памтивѣка до въстание-то се занимаваше съ изработване пушки, които още мнозина употрѣбяватъ, ножове и разни други желѣзарски работи. Въ врѣме-то на въстание-то „главний майсторъ на черешови-тѣ топове бѣше панагюрецъ-тъ Никола Бинбашовъ. Тия топове имаха дължина 2 до 2 $^1/_2$ метри калибръ, като горски-тѣ топове, стегнати на три-четери мѣста съ якги желѣзни халки и поставени върху двѣ колелета, както обикновенно биватъ сѫщински-тѣ топове" (Записки на З. Стояновъ, Томъ II-й, стр. 66). Подиръ смърть-та на споменѫтия Никола Георгйовъ Бинбашовъ, наслѣдници-тѣ му напустнаха занаята, съ който сѫ се поминувале много години тѣхни-тѣ прѣдѣди. Прякоръ-тъ Делибалтови е отъ турски-тѣ рѣчи *дели́* и *балта́*, — луда, люта, остра сѣкира или брадва; имало е и до-скоро сѫществуваше пълкъ-тъ на *Балтаджие-тѣ*, които бѣха въоръжени съ брадви съ късп дръжки; тоя пълкъ е устроенъ отъ Мурадъ 2-й. Балтаджие-тѣ сѫ биле единъ видъ прѣдня стража на султана; тѣ, съ брадви-тѣ нарамо, всѣкога сѫ вървѣле прѣди него, когато отивалъ на война, а напоконъ останале въ палата, като тѣлопазители. До когато се въцари султанъ Абдулъ-Азисъ (1861 г.), балтаджие-тѣ, на коньe и съ къси брадви на-рамо, държащи ги съ една-та си рѫка, предшествуваха султана, когато отиваше да се моли въ джамия-та, или другадѣ на расходка. Прякоръ-тъ Джанбзови е отъ название-то на пълка на джанбазе-тѣ, на които назначение-то било да се качватъ, въ военно врѣме съ стълби, съ въжя, или по другъ начинъ, възъ стѣни-тѣ на неприятелски-тѣ крѣпости; *джанбазъ* значи човѣкъ, който играе съ душа-та си, та, види се, че това название имъ е било дадено поради опасна-та имъ служба. Загарови, отъ пълка на загарджие-тѣ; *загаръ* значи куче на

стари бѫлгарски обичае, както утвърдява и Чолаковъ, че „тука се държѫтъ много стари народни обичае, като пѣсни, хорà, праздници и проч., което явно доказва на нѣмци-тѣ и на други, че не

ловецъ, ловчийско куче, слѣдователно, хора-та, които сѫ назначени да пазѭтъ тия животни-ловци, сѫ се наричале *загарджи,* — кучетаре, псетаре, за това и войници-тѣ отъ пѫлка Загарджи сѫ биле ловци, каквито сѫ биле и оння отъ пѫлкове-тѣ *самсонджи и сейменъ* (забѣлѣжка 69) и сѫ биле вѫоръжени съ пушки, но сѫ се биле по нѣкога и съ сабли. Тия три пѫлкове послѣ сѫ замѣстиха отъ войска-та *авджѝ* — ловци и *нишанджи* — стрѣлци. Мехгерови, отъ пѫлка на *мехгерджие-тѣ,* които сѫ биле вѫоръжени стражаре на великия везиръ и негови ближни прислужници. Солакови, отъ пѫлка на *солаци-тѣ,* които биле вѫоръжени съ *сулици,* — островърхо копие, което отъ двѣ-тѣ си страни, по-долу отъ върха, е прѫлично на двѣ острокрайни брадви. Харбови отъ пѫлка *хáрбаджи,* така нарѣченъ отъ турски-тѣ рѣчи *харб,* или *харба,* отъ които първа-та значи война, бой, рать, а втора-та е название-то на едно крѫпо копие, мѫждракъ, — слѣдователно, харбаджие-тѣ сѫ биле бойци, или войници, вѫоръжени съ кѫси копия, или мѫждраци. Чакърджиови водятъ прякора си отъ пѫлка *чакърджи,* легки конници, за които се каза въ 23-та забѣлѣжка. Мислѭ, че и отъ показани-тѣ турски прякоре се установява какво панагюрци сѫ ходиле на дѣйствителна военна служба. Най-послѣ, понеже между прякоре тѣ се споменува и оня на Еничарови, щѫ кажѫ нѣколко думи и за *еничари-тѣ:* Когато се въцарилъ Орханъ 1-й, вторий турски султанъ, той назначилъ по стария си братъ Алляединъ на длъжность-та великъ везиръ, понеже, когато щѣлъ да умрѣ баща му Османъ 1-й, тоя послѣдний заръчалъ щото по-младия му синъ Орханъ да го наслѣди, той да стане султанъ. Щомъ станѫлъ везиръ, Алляеддинъ се погрижилъ да намѣри приходи, да насѣче пари и да урѣди войска-та. До тогава турци-тѣ немале (не сѣкле) пари, а пѫкъ войска-та имъ се сѫстояла отъ легки вѫоръжени конници, именуеми *акънджѝ* (забѣлѣжка 23) и *нефрáнъ* (души, лица, единственно число *нефèръ,* — душа), които се сѫбирале само въ военно врѣме. (Види се, че тая войска е била такава, каквато прѣди 30—40 години турци-тѣ сбирахѫ отъ всѣко село, мохамедане и христиене, *потеря,* за да гонѭ разбойници, или да се опълчи на неприятеля, и я наричаха *нефрамъ*). Войскаре-тѣ, акънджи и нефранъ, не сѫ имале заплата, ами сѫ се хранилe отъ себѣ-си, та много плячкосвале и грабиле отъ побѣдени-тѣ. За това Алляеддинъ урѣдилъ една постоянна пѣша войска, която нарѣкѫлъ *яя,* или *пиядè.* За храна на всѣкой войникъ се опрѣдѣлило по една аспра ($^1/_4$ драмъ сребро) за день. Но по едно врѣме, откакъ и тая войска захванала да чини пакости, брусенский кадия Карахалилъ Джандерели, като взелъ прѣдъ видъ, че, споредъ закона, всички-тѣ побѣдени и завладѣни сѫ робе на султана, който, слѣдователно, става господарь на имоти-тѣ, на жени-тѣ и на дѣца-та имъ, предложилъ да се сѫберѫтъ всички тѣ христиенски момчета отъ още малка-та тогава османска държавица, да се научѫтъ и привикнатъ на мохамеданство-то, па отъ тѣхъ да сѫставатъ войска, отдѣлна отъ османци-тѣ, която може

сме мними бжлгаре, както тѣ ни наричатъ, ами сме чисти бжлгаре, происходящи отъ словенско плѣме". Това се подтвърдява и съ описание-то въ вѣстникъ *День*, гдѣто, между друго, е казано,

да стане вѣрна и привжрзана султану. Като всѣкой мохамеданинъ, Карахалилъ рѣкжлъ още, че „ще се стори голѣма добрина, ако тия млади момчета приематъ истинска-та вѣра, защото всѣкой човѣкъ когато се ражда е расположенъ, наклоненъ кжмъ *цслгма* (истинска-та, права-та вѣра). Като нематъ доморродства и родственни свржзки помежду си и съ сжщински-тѣ турци, тия войници щжтъ да сж вѣрни и прѣданни султану, който ще да ги храни, облачи и да се грижи за всичко, щото имъ е потрѣбно за служба-та." Султанъ Орханъ и везиръ-тъ му Алляеддинъ приеле Карахалилово-то предложение. Когато се вече сжбрале християнски-тѣ момчета, султанъ-тъ, заедно съ тѣхъ, отишжлъ нá-госте у дервишина Хаджй Бектàшъ, който живѣялъ близо при града Амасия. Султанъ Орханъ помолилъ Хаджи Бекташъ да благослови момчета-та, да имъ даде знаме и именование. Като турилъ вжзъ глава-та на едного отъ тия млади момчета ржкава отъ джубè-то си (горна дрѣха), дервишинъ-тъ рѣкжлъ тия пророчески думи: „име-то му да е *енй чарй* (новъ войникъ); лице-то му да свѣти; ржката му да побѣждава; сабля-та му да е остра, рѣзлива; стрѣла-та му да пронизва: той ще надвива въ всички-тѣ бойове, и всѣкога ще се вржща побѣдитель!" За споменъ на тая благословия, вжзъ плжстена-та (отъ бѣла вжлна) гугла (калпакъ) на нови-тѣ войници се турило и едно продждлжено, висяще платно, което напомнювало дервишкия ржкавъ. За това, види се, повечето отъ еничари-тѣ сж биле бекташи (забѣлѣжка 108). А защото заплата-та и храна-та, които се давале на нова-та войска, биле повече отъ колкото на друга-та войска, то еничари-тѣ взеле за отличителенъ знакъ котелъ-тъ, съ който имъ сж раздавале храни-тѣ, та за това котелъ-тъ е билъ за тѣхъ така святъ, както знаме-то е свято сега за всички днешни редовни войници. По тая причина и нѣкои отъ главатаре-тѣ имъ сж се наричале *ахчй башй* (главатаръ на готваче-тѣ), *чорбаджй башй* (главатаръ на ония, които приготвюватъ чорба-та), *сакà башй* (главатаръ на водоносачи-тѣ), а най-главний заповѣдникъ — *еничари агасж* (началникъ на новата-та войска). Военни-тѣ еничарски отдѣления (пжлкове, дружини, чети), сж се наричале *оджацы* (огнища), а началници-тѣ имъ — *бюлюк башй* (главатаръ на дружина) и *агà* (бате, байчо, бае, а въ даденния случай *началникъ*). Вмѣсто друго украшение на войнишка-та си капа, еничари-тѣ сж носиле по една држвена лажица. Така се е сжставила най-напрѣдъ нова-та войска (еничари), чрѣзъ която почти петь вѣкове турски-тѣ султане сж владѣяле. Най-напрѣдъ тя била само хилядо души и всѣка година като притуряле по нѣколко християнски момчета, въ врѣме-то на султанъ Мохамедъ 4-й (1649—1687 година), който заповѣдалъ да се наложи мохамеданство-то на много християнски войници, бройя на еничари-тѣ достигналъ до 40 хиледи души. До извѣстни години на еничари-тѣ е било забранено да се женжтъ, но около врѣме-то на тоя султанъ (Мохамедъ 4-й), като вече захванале да се женжтъ и дѣца-та имъ да постжпжтъ въ войска-та, захванале сжвжршенно да се развращаватъ и упадатъ. Еничари-тѣ сж биле длъжни

че „панагюрецъ-тъ има всички-тѣ добри качества на словенина. . . .“ — И до-сега още тука се празднуватъ „вълчи-тѣ праздници“ (отъ 11-й до 21-й Ноемврия); за души-тѣ, освѣнъ всѣка сѫббота,

да живѣѭтъ въ общи тѣ си *одай* (стаи). Ония отъ тѣхъ, които не биле юнаци и страшливи-тѣ, изваждани сѫ изъ оджака; такивато вече не смѣяле да се наричатъ еничари. Освобождавани сѫ обаче ония, за които се доказвало, че сѫ неспособни, негодни, за военна-та служба. Такива се оженвале и плащало имъ се по три аспри на день за храна, па да се молѭтъ Богу да дава здравие и животъ султану, да усилва и да уголѣмява държава-та. Обвиняеми-тѣ бюлюкбашие, аги и други главатаре за лошо повѣдение, сѫ сѫдиле отъ единъ *диванъ* (сѫвѣтъ), сѫстоящъ се отъ военния сѫдия и всички-тѣ главатаре на оджаци-тѣ, и се изваждале отъ служба, а за други, тежки прѣстѫпления и злодѣяния, въ повечето случаи, биле смъртно наказвани. Еничари-тѣ отъ долни-тѣ чинове биле сѫдени и наказвани отъ главатаре-тѣ на оджака, отъ който билъ виновния. Откакъ, въ врѣме-то на сѫщия султанъ Орханъ (1327—1360 година), преминале въ Европа, турци-тѣ прѣстанале вече да взематъ еничари отъ гърци-тѣ, а само отъ бѫлгаре-тѣ и бошнаци-тѣ, по-кѫсно и отъ арнауте-тѣ, а въ Азия — отъ арменци тѣ. Това станало по распорѣждание-то пакъ на Карахалилъ Джандерели, който, въ царувание-то на Мурадъ 1-й (1360—1389 год.), е билъ назначенъ главенъ воененъ сѫдия, а по-сѣтне — великъ везиръ, подъ име Хайрединъ паша. Споредъ нови-тѣ нарѣдби, които тоя послѣдния вѫвелъ въ нова-та войска, като вече се не вземале еничари отъ гърци-тѣ, то заробени-тѣ (побѣдени-тѣ) отъ тия послѣдни-тѣ биле потурчвани и способни-тѣ отъ мѫжки-тѣ сѫ вѫвождани въ войска-та да вършѭтъ извѣстни работи, да слугуватъ. Така, по тия нови нарѣдби, турци-тѣ като захванале да взематъ по едно отъ петь-тѣ (20 на 100-тѣ) отъ всички-тѣ христиенски (арменски, бѫлгарски, бошнашки и арнаутски) здрави дѣца, случвало се е щото отъ нѣкое домородство да взематъ всички-тѣ здрави дѣца, а отъ друго да се не земе ни едно. Дѣца-та сѫ вземани не по-млади отъ 10-12-годишна възрасть, а додѣто порастѫтъ и станатъ способни за войници, стари и опитни войници отъ пълка на турнаджие-тѣ ги отхранвале и обучавале въ султански-тѣ градини и садове у Бруса, Одринъ и сѣтне въ Цариградъ. Пълкъ-тъ се наричалъ *турнаджи,* отъ рѣчь-та *турнà,* по бѫлгарски *жеравъ,* — жераваре. Еничари-тѣ отъ пълка на турнаджие-тѣ сѫ сѫбирале отъ бѫлгаре-тѣ и момчета-та, които приготвювале за еничари. Пълкъ-тъ на турнаджие-тѣ е унищоженъ около прѣди 270 години, по причина, че убихѫ 17-годишния султанъ Османъ 2-й. По-кѫсно, ужъ сами родители-тѣ захванале да даватъ доброволно по едно дѣте, или по 25 аспри откупъ и ужъ на такива момчета не било налагано мохамеданство-то, освѣнъ ако нѣкой доброволно желаялъ да стане *ислямъ.* Всѐ споредъ Хайрединови-тѣ нарѣдби, както мохамедански-тѣ, така и христиенски-тѣ еничари сѫ имале еднакави правà и длъжности: споредъ достоинство-то си, всѣкой можалъ да занимава разни служби. — Отъ казанното до тука се установява, че дѣйствително и отъ бѫлгаре-тѣ сѫ вземани *еничари,* ала до кога е било това, не се знае. А пѫкъ че и отъ бѫлгаре-тѣ е имало

когато раздаватъ коливо (варена пшеница), ѣдения и пиения, празднуватъ се и двѣ голѣми задушници, — въ сѫбботи-тѣ прѣди заговѣвание (мѣсно) за Вѫкресение Христово и Петдесетница (Русáля), и други двѣ малки, — около Никулъ-день и Атанасовъ-день; за болни-тѣ се празднуватъ свети-тѣ Косма и Дамянъ (1-й Ноемврия); за баба шарка (сипаница-та), — Св. Варвара (4-й Декемврий); за волове-тѣ, и вѫобще за ѣдрия рогатъ добитакъ, празднува се Св. Власий (11-й Февруарий); за конье-тѣ, — сѫббота-та на пѫрва-та седмица отъ великия постъ (Св. Теодоръ); за овце-тѣ и агнета-та, — Св. 40 Мѫченици (9-й Марта); за змии-тѣ и за хайдуци-тѣ[96]), — Благовѣцъ (Благовѣщение, 25-й

еничарски главатаре, вижда се и отъ пѣсень-та за Славъ бюлюкбашия, башъ еничаринъ, който, по прѣдателство отъ попъ Никола, взелъ и три-тѣ си синове за еничари, безъ да пожалилъ жена-та си Стойна Енинйовка, на която по-прѣди билъ вземенъ за такѫвъ братъ ѝ, напоконъ мѫжъ-тъ ѝ (сѫщий Славъ) и най-сѣтне дѣцата ѝ за млади еничари. Славъ заповѣдалъ да заколѫтъ попъ Никола зарадъ прѣдателството му. — Рѣдко сѫ вече ония стари жени въ Панагюрище, които знаятъ тая пѣсень, ала и ония, които сѫ я запомниле, не пѣѭтъ я еднакво. Така запримѣръ: едни пѣѭтъ Склафъ, Слафъ, — вмѣсто Славъ, а други: Стана Енинйовска, вмѣсто Стойна Енинйовка. Подиръ това, нѣкои споменуватъ, че Славъ, башъ еничаринъ, сейменски бюлюкбашия, у попови кондисалъ, а сеймене — по ханове; други пѣѭтъ, че Склафъ (безъ да споменуватъ рѣчи-тѣ: башъ еничаринъ, сейменски бюлюкбашия) е падналъ у попови, момци-тѣ му по сѐ село. Съ рѣчи-тѣ *сеймене* и *момци* се разбиратъ *еничари* (забѣл. 69), на които Славъ или Склафъ е билъ главатаръ. Послѣ, споредъ нѣкои пѣвачки, попово-то име било Никола и че Славъ взелъ и три-тѣ си дѣца за еничари, по предателство отъ попъ Никола, който зарадъ това предателство билъ закланъ, тогава когато други не споменуватъ попово-то име, не казватъ да ли дѣца-та сѫ вземени за еничари, нито пѫкъ, че попъ Никола е закланъ за предателство. — Горѣ-долу, показани-тѣ сѫ сѫществении-тѣ разници въ пѣсень-та, която помнѭтъ сега нѣколко стари жени, бабички.

[96]) Хайдуци-тѣ всѣка година излазиле сproти Благовѣцъ, прѣзъ нощь-та, та прѣзъ деня да могѫтъ да си накрѫвяватъ ножове-тѣ отъ крѫвь-та на нѣкоя жѫртва, па като лизнѫтъ отъ нея (да си наквасатъ уста-та отъ крѫвь-та), то цѣло лѣто никой не може да ги упушне, или хване и заколи. Нѣкога-си доморсдство-то Хайдутови не е пропущало година да не отиде нѣкой отъ челедь-та хайдукъ и повечето пѫти отъ тѣхъ сѫ биле войводи-тѣ. Какви сѫ биле обаче панагюрски-тѣ хайдуци, съ каква цѣль сѫ излазяле по гори-тѣ, планини-тѣ и друмове-тѣ, — да ли да убиватъ, грабатъ и обиратъ, или да си отмѫстяватъ, нищо навѣрно се не знае, ала все, до колкото е извѣстно, излазяле сѫ повече обидени-тѣ и оскѫрбени-тѣ, отъ които нѣкои напоконъ ставале и разбойници. Въ зимно врѣме тѣ сѫ се прибирале у дома си, ужъ като че прѣзъ лѣто-то ходиле на честна печалба, ала селене-тѣ и селски-тѣ

Марта); за грѫмъ-тъ, дѫждъ-тъ и плодородие-то, — Илийнъ-день (20-й Юлий); за пѫтници-тѣ, — Св. Пантели (27-й Юлий). Въ деня на Петдесетница-та се празднува повече *Русáля*, отъ колкото еврейско-христиенский праздникъ, защото, другояче, всички-тѣ зеленчуци изсѫхватъ. Празднуватъ се и други по-маловажни праздници, каквито сѫ „мúши-тѣ праздници“, и други такива [97]). Праздникъ-тъ на Кóледа се празднува, както по всички мѣста низъ Бѫлгария, на Рождество Христово (25-й Декемврий), когато мѫжки-тѣ дѣца, до около 10-годишна вѫзрасть, облѣчени съ чисти празднични дрѣхи, съ хубави приготвени дрѣнови тояги, ходѫтъ въ кѫщи-тѣ да викатъ: „Богъ са родѝ Кóледо, Богъ са родѝ Кóледо-ле!“, а пѫкъ хора-та имъ харизватъ кравайчета и пари. Праздникъ-тъ на Суръ, богъ-тъ на година-та, се захваща, като предпразденство, на 31 Декемврия, когато, откакъ пустне вечерна черкова, около 5 часъ-тъ слѣдъ обѣдъ, моми-тѣ износятъ бѣлъ калаисанъ (ганосанъ) чистъ котелъ, напѫлненъ съ вода, и всѣкоя си пуща въ него по една китка, на която е вѫрзанъ прѫстенъ съ червенъ конецъ. Тогава една мома изважда китки-тѣ изъ котела и на всѣка китка пѣе и прорича (прокобява) да ли ступанка-та ѝ, пуснавша-та я, ще се ожени прѣзъ година-та и за какѫвъ мѫжъ: овчаръ, орачъ, занаятчия, или тѫрговецъ. Подиръ това играятъ хоро, па всѣкоя се прибира у дома си. Тоя обичай, или обрядъ се казва: „да са пѣятъ прѫстене-тѣ“. Прѣзъ нощь-та, щомъ попѣятъ пѫрвѝ пѣтлѝ, около 12 часа (защото по-рано се не излѣзва, че випире-тѣ и самодиви-тѣ още ходѫтъ по улици-тѣ),

---

векиле ги не закачале, защото се боѣле да не би, като чуятъ другаре-тѣ имъ отъ други мѣста, да сторѫтъ пакость и на векиле и на селене, когато пѫтуватъ.

[97]) На тия праздници, ако сѫ въ постни дни, или въ срѣда и петѫкъ, прави се кóливо, нарочно се приготвюватъ особенни хлѣбове и гостби, които, откакъ ги обстоѝ (благослови) попъ-тъ, — въ черкова-та или у дома, — и вземе си дѣлъ-тъ, най-добра-та часть, раздаватъ се на сѫсѣди-тѣ и на дѣца-та; ако ли сѫ пѫкъ блажни дни, то повечето пѫти се колѫтъ за *курбани* (жѫртви) овни или волове у дома и по оброчища-та, които се нарочно приготвюватъ въ голѣми *казане* (котли), попъ-тъ ги обстоява и се раздаватъ на присѫтствуѭщи-тѣ за ѣдение; по-богати-тѣ или раскошни-тѣ жѫртвоприносители доставятъ и вино,—да пие всѣкой колкото иска. Въ врѣме на бездѫждие, суша, или на посветенъ на нѣкой светецъ денъ, какѫвто е за примѣръ св. Архангелъ, който вади на хора-та души-тѣ, или св. Илия, който съ грѫмъ-тъ и свѣткавица-та си разтрясва (убива) хора, добитѫкъ, сѫбаря дрѫвета и кѫщи, дава дѫждъ, и други такива, та се колѫтъ курбане, молебствия-та ставатъ на високи отворени мѣста, или въ нѣкоя кория.

млади момци тръгватъ по къщи-тѣ и суроваткватъ хора-та на легла-та имъ, за здрáве съ нарочно приготвени отъ весели дрѣнови клоне суроватки, като казватъ: „Сýрова годúна, вéсела годúна, и до годúна съ здрáве и съ живòтъ“, па удрятъ хора-та съ суроватки-тѣ, а домакине-тѣ имъ даватъ пари, наденици, луканки (свински сиджуци), или каквото и да е насолено, или изсушено свинско мѣсо. Суроваткванie-то се свършва додѣто още не е съмнѫло, а щомъ хора-та захванатъ да отиватъ въ черкова, суроваткаре-тѣ хвърлятъ суроватки-тѣ въ рѣка-та, защото, който я не хвърли, прѣзъ цѣла-та година щѫтъ да го ѣдѫтъ бълхи и въшки. На бѫдния вѣчеръ, спроти нова-та година, се приготвятъ нарочно особенни гостби, между които всѣкога трѣбва да има свинска глава и тутманикъ (единъ видъ пита отъ брашно, сирене и свинска мастъ, а не овче или говеждо масло, съ каквото другъ пѫть се готви). На други-тѣ бѫдни вечери, — спроти Коледа (Рождество Христово) и Водици (Богоявление), — гостби-тѣ сѫ постни, ала вече трѣбва да има и зелникъ (точено, баница, съ кисело зелие — пресòлъ, армéя, — и дръвено масло). И на три-тѣ бѫдни вечери, прѣди вечеряние-то, домакиня-та запалва една восъчна свѣщь, прекадява трапеза-та съ темянъ, бѫбре нѣкаква-си неразбираема молитва, въ видъ на благословия, или благопожелание на доморoдство-то, па откакъ отъ всички-тѣ гостби отдѣли по малко, — колкото единъ зáлакъ, — въ чисто блюдо за Света Богородица, за живù и здрáви (самодиви-тѣ, или каквито и да сѫ зли духове) и за отсѫтствуѭщи-тѣ по чуждина отъ челедь-та (ако има такива), захваща се вечеряние-то.. — На Лазарова-та сѫбота 8-10 годишни момичета ходѭтъ, по 5-6 заедно, въ кѫщи-тѣ да пѣятъ „на Лáзаръ“, а домакини-тѣ ги даряватъ съ пари и съ яйца „за Лáзаръ“. Агне или яре никога се не ѣдеше прѣди Гергйовъ-день (23-й Априлий). Прѣди възстание-то, щомъ захванеха лѣтно врѣме да узрѣватъ овощия-та, най-напрѣдъ се занасяха въ черкова-та у едно блюдо да ги обстои попа, раздаваха се отъ тѣхъ на хора-та, па тогава ступане-тѣ захващаха да ги ѣдѫтъ. Така бѣше и съ цвѣтя-та. Слѣдъ възстание-то обаче, обичайя да се носи въ черкова, плодъ отъ дръвета или цвѣте, се махна; но всè пакъ по-напрѣдъ раздаватъ на сѫсѣди-тѣ, па тогава ступани-тѣ ѣдѫтъ. Сега само гроздие-то носѫтъ (на 6-й Августа).

Прѣди възстание-то въ всѣкоя отъ четери-тѣ голѣми махали, въ недѣлни и празднични дни слѣдъ обѣдъ, се сбираха да играятъ хоро, смѣсени: моми, ергене, момичета, момчета, млади невѣсти и мѫже, облѣчени въ празднични-тѣ си дрѣхи, а пѫкъ дру-

гù глѣдѫтъ, — на нѣкои се радватъ, захвалятъ имъ; други одумватъ, осмиватъ и прѣхоратяватъ, — ала отъ вѫзстание-то насамъ хоро-то се сбира само на едно мѣсто.

Езически-тѣ обичаи и обряди, въ врѣме на раждания, крѫщавания, сгодявания, свадби и умирания, пѣсни, приказници, баяния и всѣкакви суевѣрия, за извѣстни случаи, прѣзъ всички-тѣ годишни врѣмена и праздници, които тука сѫ много и доста любопитни, могѫтъ да се опишѫтъ особно, или послѣдователно. Въ свойя „Бѫлгарски Народенъ Сборникъ“ отъ 1872 год., покойний В. Чолаковъ е описалъ доста отъ обичаи-тѣ и пѣсни-тѣ.

Хилядогодишно-то християнство още не е надвило на нѣкогашно-то езичество; та и едва-ли ще може да му се надвие и да се изкорени изъ паметь-та на бивши-тѣ му поклонници. Суевѣрие-то е хванало ягки корени: Хора-та повече вѣрваха, па дори и сега нѣкои още вѣрватъ въ самодиви-тѣ, випире-тѣ и разни добри и зли духове, отъ колко-то въ християнски-тѣ проповѣди, въ евангелско-то учение и въ положителна-та наука. Каквото нещастие и да би се случило въ домородство-то, незабавно щѣше да се отдаде на магия-та, която се много вѣрва, и на разни суевѣрни прѣдразсѫдѫци. Случвало се е ноще сомнабули да излѣзватъ и да ходѫтъ по гори-тѣ, гдѣто ги намѣрвале хора-та, ала за тѣхъ се увѣрява, че „живù и здрáви“ (самодиви-тѣ) ги водиле [98]). Има хора, които се страхуватъ нощe да минатъ по край гробища-та, а пѫкъ други има, — сѫботници-тѣ (които сѫ се родиле спроти сѫббота), та се не боѭтъ нито отъ самодиви-тѣ, нито отъ випире-тѣ, нито отъ мѫртавци-тѣ, нито отъ каквито и да сѫ дяволе. Тѣ дори ги виждатъ и по нѣкога говорѭтъ съ тѣхъ [99]).

---

[98]) Когато става дума за самодиви-тѣ всѣкога се казва за тѣхъ „живù и здрáви“, както и когато се говори за сипаница-та — „баба шарка“, наричатъ я „благà, мéдена и мáслена“. За нея съ особенно благоговѣние хоратѫтъ и когато е дошла „на честúто“ въ нѣкоя кѫща (когато нѣкой се е разболѣлъ отъ нея), роднини-тѣ и приятели-тѣ казватъ: „честúта ви мéдена и маслена баба шарка каква е хубава! да ѝ са не нарадвате“!

[99]) Споредъ една пѣсень, която се пѣе тука, Стояну дошле на госте деветь кралици, десета Рада царица, която довела мѫжко дѣтенце. То по срядноощь водица поискало: уста-та да си натопи, сѫрдце-то да си накваси — ала вода ни капка немало. Майка Стояну рѣкла да вземе двѣ стовни, на самодивско-то езеро да иде, та да налѣе вода студена. Стоянъ взелъ стовни-тѣ, отишѫлъ на вода на самодивско-то езеро, гдѣто заварилъ три жени, три самодиви. Една-та била леля му, друга-та стрина му, третя-та учиная му; тѣ сваляле мѣсечина-та, бѣла крава я правиле, прѣсно мляко доиле. Като видѣле Стоянъ, тѣ му рѣкле: про-

Обичай е тука щото всѣкога слѣдъ три години да изваждатъ изъ гробове-тѣ кости-тѣ на умрѣли-тѣ и, откакъ ги омиватъ въ осветена вода, за „да сѫ чисти за второ пришествие“, попъ-тъ имъ чете извѣстни молитви и пакъ ги турѭтъ въ гроба. Случвало се е обаче щото нѣкои трупове да не сѫ се сгниле, ала за това не била причина почва-та, прѫсть-та, ами защото хора-та биле грѣшни, та Богъ не щѣлъ да ги приеме „на оня святъ“, и тия са випирясале, а всичко това ставало по Божие прѣдраспорѣждание, — „така било писано“, или „така било рѣчено отъ Бога да стане“ [100]). Въ такива случаи попъ-тъ се не викаше да

клета да е майкя ти, що та въ посряднощь допрати на тая вода студена. Тя се не пие, тя е галатна (мрѫсна, нечиста). Скоро да си идешъ, додѣ сѫ пѣтли не пѣле; майкя ти да та лѣкува съ кравайче отъ коледарче и съ шума отъ бѣла лоза. Стоянъ се назадъ повѫрналъ, люта го треска растресла, глава го блѫснѫла и додѣго въ двора си да влѣзе, той паднатъ, та съ душа-та си се раздѣлилъ. (Пѣвачки-тѣ казватъ, че самодиви-тѣ правиле магия нѣкому да умрѣ, ала като отишѫлъ Стоянъ при тѣхъ, то магия-та него хванала и той умрѣлъ. Нъ тѣ не знаятъ що се разбира въ пѣсень-та съ думи-тѣ: „деветь кралици, десета Рада царица“ и „мѫжко дѣтенце“). — Еднаждъ, когато нощно врѣме самодиви-тѣ играле хоро край банския пѫть, чичо Киро Дамановъ ги видѣлъ. Тѣ го повикале, поздраввале сѫ и хваналъ се на хоро-то да играе съ тѣхъ; тѣ му дале бѫклица да пие вино, ала още додѣто била бѫклица-та въ рѫка-та му, пѣтли-тѣ попѣяле, та самодиви-тѣ се изгубиле, а той токо видѣлъ, че дѫржи костенурка (костена жаба), която шава въ рѫцѣ-тѣ му. — Една нощь, като отивалъ у леля си, чичо Киро срѣщналъ баба шарка, близо при гробища-та. Тя била съ голѣма глава, като шиникъ, и забрадена съ бѣла крѫпа, па толкова голѣма и дебела, щото захванала цѣлия пѫть, та чичо Киро едвамъ можялъ да се посвие до единъ зидъ за да мине баба шарка. Като сѫботникъ, чичо Киро ѝ рѣкълъ „добѫръ часъ“, а пѫкъ баба шарка го заплювала и си заминала. Дори до вѫзстание-то, когато го убиха, чичо Киро сбираше дѣца да ги учи; той отъ всички-тѣ други, като него, даскале по-скоро научваше дѣца-та да пишѫтъ и четѫтъ; заплата-та, която му даваха тѣ за учение-то, му идѣше „като отъ невидѣна страна“, защото сѫщоврѣменно въ даскалница-та си работѣше и занаята, — шиеше дрѣхи. И зимно и лѣтно врѣме чичо Киро не спѣше въ кѫщи; той всѣкога спѣше подъ стрѣха-та и покриваше се, само зимно врѣме, съ тѫнка завивка; още му бѣше другаръ „филинта-та“ (делибашийска пушка, която му останала въ наслѣдство отъ баща му Карадимо, за който се спомена въ крайя на 76-та забѣлѣжка); чичо Киро бѣше и добѫръ стрѣлецъ и ловецъ

[100]) Освѣнъ показания случай, умрѣлъ човѣкъ става випирянъ, когато, додѣто още не сѫ го опѣяле, нѣкой го е прѣкрачилъ, или го е прѣскокнала котка. Като го заровѫтъ, той нощно врѣме излази изъ гроба и ходи низъ улици-тѣ, додѣто попѣятъ пѣтли-тѣ, па се врѫща въ гроба.

чете, ами нѣкоя бабичка сѫботница да имъ бае, а сѫботникъ да ги зарови изново въ гроба. — Особенно сѫ любопитни приказвания-та на нѣкои моми и вдовици жени, или на които мѫже-тѣ сѫ отишле по чуждина, за змейове-тѣ [101]), когато ноще влазяле въ кѫщи-тѣ имъ прѣзъ комине-тѣ, та се либиле, или сношавале съ тѣхъ. — Тука се вѣрва още, че всѣка кѫща, нива, ливада, градина, лозие, или какъвто и да е недвижимъ имотъ, си има по единъ *сахибия* (ступанинъ), който го пази, а такъвъ ступанинъ е смокъ (единъ видъ змия), когото хората пазѫтъ да го не убие

Само сѫботници-тѣ и кучета-та видватъ випире-тѣ, които сѫ като човѣшка сѣнка. Една нощь кучета-та нападнале на единъ випиринъ, та го распокѫсале. На зарань-та па мѣсто-то имало единъ купъ пихтия (гѫсто смѣшение отъ вода, кръвь и разни мазни вещества), ала и кучета-та я не ѣле! — Тука хора-та не знаятъ за караконџовци и самовили, за които се говори по други мѣста.

101) Змей-тъ е като свѣткавица, нѣщо такова като дяволъ и като голѣма змия съ криле и съ крака, па полека-лека се спуща на-долу въ коминя, а по нѣкога и прѣзъ прозореца влѣзва въ кѫщи и върши си каквото ще; никой не смѣе да вика, че той удушва човѣка. Жени-тѣ и моми-тѣ съ страхъ и благоговѣние глѣдатъ на оназ, при която ходи змей, на когото име-то се не споменува, ами се казва „либовникъ“. Змейове-тѣ живѣятъ по гори-тѣ и по високи-тѣ могили; тѣ могѫтъ да гръмѫтъ и да пущѫтъ стрѣли (мѫлнии), като свети Илия; тѣ си иматъ жени, които сѫ отвлѣкле отъ нѣкое село и непропущатъ никого, ҷори и сѫботници-тѣ, да ги видѫтъ, ала пакъ си иматъ въ села-та и либовници, у които ходѫтъ нощѣ. Както има змейове, които либѫтъ моми и жени, така има и змейци, които либѫтъ мѫже. Това се вижда и отъ двѣ пѣсни, отъ които, споредъ една-та, змей либилъ нѣкоя-си Стана, която сѫхнала и вехнала, защото я било страхъ отъ змейя кѫскѫнджия съ моми-тѣ да ходи и сминъ китка да носи. Споредъ друга-та пѣсень, Стоянъ майци си думалъ, че при голямо-то му стадо дохождала дѣвойкя съ бели̂ сукмане, а майкя му му отговорила, че това не е девойкя, ами е змейца златнокрилица. . . . Ако ми се позволява, азъ щѫ притурѫ: въ затѫнтени мѣста змейове-тѣ ходѫтъ и дене. Едва помнѫ, дѣте бѣхъ, когато цѣло-то село бѣше викнало противъ селския векилинъ, — Чорбаджи Маринъ Юруковъ, че пращалъ нѣколко нощи пандуре-тѣ да забикалятъ една кѫща, въ която влѣзвалъ змей. Макаръ змейя и да усѣтилъ това, та се прѣдпазвалъ, ала най-сѣтне падналъ въ рѫцѣ-тѣ на пандуре-тѣ, които го закарале на конака. На зарань-та цѣло село отива да види змейя, който бѣше единъ младъ, приличенъ ергенинъ, около 22-23 годишенъ. Не ще ни дума, че змейя-тъ си получи наказание-то, — строгий чорбаджи Маринъ ни най-малки погрѣшки не прощаваше, — ала хора-та все пакъ не вѣрваха, че сѫщий момѫкъ е билъ змейя, ами казваха, че когато се връщалъ отъ сѣдянка, пандуре-тѣ го хванале, па излѫгале, че той влазилъ въ кѫща-та.

нѣкой, защото имотъ-тъ ще се развали и растури, при всичко че това животно лѣтно време бозае (суче) млѣко-то на крави, овце, кози, ала на това обстоятелство се не обрѫща внимание. Нѣкои сгради си иматъ и *таласѫмъ*, който по нѣкога се чуе нощно врѣме да ходи, да реве, лае, блѣе, или да говори, ала той не чини пакость. както се мисли, че други-тѣ самодиви, випире, змейове, сѫ пакостници, макаръ и до-сега да не е показанъ нѣкой, комуто тия зли духове да сѫ сториле зло, обаче, по суевѣрни прѣдразсѫдѫци, така се мисли. Таласѫмъ-тъ [102]) е сѣнка, която пакъ само сѫботници-тѣ могѫтъ да виждатъ въ извѣстни дни.

Тука и до-сега се е запазилъ обичая, или по-право на́вика, спорѣдъ който хората да рѣжѫтъ (бѣлѣжѫтъ) и смѣтатъ на *рѫбошъ*, каквито и да сѫ голѣми, цѣли, или дребни бройове (числа). За да се помнѫтъ имена-та на ония, за които се държѫтъ смѣтки-тѣ, на всѣкой рѫбошъ има изрѣзанъ по единъ особенъ знакъ, който означава лице-то, име-то му. Има нѣкои, които записватъ съ мастило вѫзъ рѫбоша имена-та на лица-та. На врѣтища съ храни, на мѣхове съ сирене, на каци съ масло, на пѫлни съ лой шкембета, или на врѫзски сушена пастѫрма, както и на всѣкакви други сѫдове и врѫзски, въ които се намиратъ каквито и да сѫ вещи, вмѣсто да се надписватъ отъ горѣ, завѫрва се по единъ рѫбошъ, на който е забѣлѣжено количество-то или стойность-та на прѣдмѣта. Има много хора, които, при всичко че знаятъ да четѫтъ и пишѫтъ, па и добрѣ да смѣтатъ, по-лесно имъ иде, или така навикнале, да си правѫтъ смѣтки-тѣ на рѫбошъ, отъ колкото на хартия.

Тука повечето отъ пѣсни-тѣ сѫ жаловити или любовни; твърдѣ на-рѣдко се срѣщатъ весели. Жаловити-тѣ се отнасятъ все до нѣкои юнашки, хайдушки, войнишки и други такива сѫбития, или пѫкъ за отпѫтувание по чуждина. — Приказници-тѣ сѫ

---

[102]) Таласѫмъ-тъ е станалъ отъ това, че, когато е правена сграда-та, за да бѫде тя здрава и ягка, да се не растуря отъ нищо, работници-тѣ сѫ измѣриле сѣнка-та на нѣкое животно, или на нѣкой човѣкъ, па сѫ я виградиле въ зидове-тѣ. По тая причина нощно врѣме, — въ деня на годишнина-та, когато е вграденъ, — отъ каквото е животно, таласѫмъ-тъ такѫвъ гласъ издава, а ако е отъ човѣкъ — говори. Въ мѫжко-то училище, което изгорѣ въ вѫзстание-то, била вградена сѣнка-та на единъ орѣхаръ, та нѣкои ученици го чували, когато по нѣкога и дене викалъ: „ха орѣи, ха орѣи", а пѫкъ азъ макаръ и да сѫмъ спалъ много нощи въ училище-то, не можѣхъ да го чуѭ нито еднаждъ нощѣ, а колко повече дене, ала все такъ, до дѣто бѣхъ малѫкъ, страхувахъ се да остана дори и дене самъ въ училище-то!

прѣдмѣтъ тоже на такива случки, ала и много отъ тѣхъ сж за самодиви, за випире, за змейове и други зли духове, които ходжтъ нощe, додѣто попѣятъ пѣтли-тѣ. — Езикъ-тъ въ пѣсни-тѣ, у които има много рѣчи отъ други го́вори, като че се отклонява отъ говоримия въ повечето случаи, като че има друго устройство (конструкция) и то не само въ староврѣмски-тѣ и исторически-тѣ, ами дори и въ ония пѣсни, които се нагласяватъ и пѣятъ отъ моми-тѣ, по нѣкога доста се измѣнява.

Въ Панагюрище доста правилно се говори бжлгарския езикъ. Г-нъ Иречекъ споменува, че „езикъ-тъ принадлежи къмъ източно-то нарѣчие и се отличава по особна правилность въ самогласни-тѣ и множество хубави стари изражения и фрази". Между каквито бжлгаре отъ други-тѣ страни на Бжлгария да живѣжтъ, панагюрци си не измѣняватъ и не забравятъ го́воръ-тъ [103]), макаръ и да могжтъ лесно да навикватъ на други нарѣчия и да изучватъ чужди езици. Въ Панагюрище има хора, които не сж излѣзвале изъ града на вжнъ, па се научиле да говорятъ турски отъ ходивши-тѣ по чуждина, и едва-ли ще да има мжжъ, който

[103]) Тука говоратъ: мля́ко, ви́но, во́да, ма́сло, ме́со: бело̀, черно̀, жжлто̀, синйо̀, старо̀, младо̀, ново̀, вехто̀ и така нататакъ, тогава когато на други мѣста въ Бжлгария, ударение-то се измѣнява, като: млѣко̀, вино̀, вода̀, масло̀, мѣсо̀, бя́ло, че́рно, си́ньо, жж́лто, ста́ро, мла́до, но́во, ве́хто. Така сжщо и крайници-тѣ на нѣкои собствени имена иматъ видъ (форма) на звателенъ, а не на дателенъ падежъ, като: Бѣлч*о*, Велк*о*, Генч*о*, Донч*о*, Енч*о*, Живк*о*, Здравк*о*, Иванк*о*, Петк*о* и проч., когато другадѣ казватъ: Бѣлч*у*, Велк*у*, Генч*у*, Донч*у*, Енч*у*, Живк*у*, Здравк*у*, Иванк*у*, Петк*у*. И въ други собствени именна, както и въ нѣкои рѣчи, крайници-тѣ не сж еднакви, за примѣръ: До́бре, Радъ, Дѣлчо, Дѣлйо, Недѣлйо, Пѣйо, Велйо, Крждйо и пр.; така̀, то́я, та́я, това̀, о́ня, она́я, онова̀, които другадѣ се произнасятъ: Ве́лю, Дѣлчю, Дѣлю, До́бри, Недѣлю, Пѣю, Крждю; тжй, то́зи, тжзи, туй, о́нзи, онжзи, онуй. Вмѣсто членъ-тъ *тъ* отъ мжжкия родъ, който едва ли се чува по нѣкога, въ именителния падежъ се произнася *а*, като: чивяк'*а* додѐ, ко́н'*я* е червѐнъ, би́вол'*а* е чѐръ, во́л'*а* е бялъ; вмѣсто човѣкъ-*тъ*, конь-*тъ*, биволъ-*тъ* волъ-*тъ*. Мегка-та *йо*, или *ьо*, стари-тѣ сж писале, па и до сега още нѣкои я пишжтъ и замѣнжтъ съ старобжлгарска-та ѿ, като за примѣръ: Недѣлѿ, Крждѿ, вмѣсто Недѣл*йо*, или Недѣ*лю*, Кржд*йо* и така нататакъ. — Освѣнъ тия, има още нѣкои особенности въ го́вора, особено въ ударения-та и крайници-тѣ, за примѣръ: е́дене, пи́ене, кжпане, здра́ве, пранѐ; рабо́техъ, рабо́тихъ, писа̀хъ, а другадѣ: ѣдение и ястие, пи́ение, ми́ение, кжпание, здра́вие, пра́ние, ра́ботж, пиж, ра́ботехъ, ра́ботихъ, пи́сахъ, както и други нѣкои особенности, обаче издирвание-то и сравнявание-то всестранно го́воръ-тъ въ това отношение може да бжде прѣдмѣтъ на особенъ любословенъ трудъ.

да не знае турски, а пжкъ гржцки знаьжщи-тѣ сж множина. — Сравнително съ други бжлгарски градове и села, панагюрский го̀воръ е много по-чистъ отъ гржцки и турски рѣчи, и не само у жени-тѣ, ами и у мжже-тѣ.

СЕЛА-ТА НА ПАНАГЮРСКА-ТА ОКОЛИЯ.

Всички-тѣ села, отъ които се сѫстои Панагюрска-та Околия, се нахождатъ въ Срѣдна Гора. Освѣнь на едно, жители-тѣ на тия села сѫ бѫлгаре, православни. Както въ Панагюрище, така и въ села-та жени-тѣ работѭтъ шаекъ и приготвюватъ всички-тѣ потрѣбни нѣща за обличание на домородства-та и за покѫщнината, безъ да употрѣбяватъ нѣкакви чужди платове. Прави-тѣ, обичаи-тѣ, суевѣрия-та и го̀воръ-тъ сѫ почти сѫщи-тѣ [104]), каквито сѫ и въ Панагюрище. Брой-тъ на жители-тѣ е записанъ споредъ прѣброявание-то на 1-й Януария 1888 год. — Ето кратко описание на тия села:

1) *Стрѣлецъ*, турски *Стрѐлча* [105]) отстои около 12 километри на истокъ отъ Панагюрище. Има 1855 жители, 1 черкова, 1 училище и 1 баня съ горѣща рудна (минерална) вода, доста лѣковита за вѣтѫръ (ревматизмъ), та много страждущи отъ такава болѣсть дохождатъ да се кѫпѭтъ въ нея. Жители-тѣ сѫ земедѣлци, скотовѫдци и мнозина по-имотни хора тѫргуватъ съ жива стока и други мѣстни произвѣдѣния. Тукъ се ражда доста хубаво зелие, рапо̀нъ (ряпа) и други още зеленчуци, които се донасятъ за проданъ въ Панагюрище. И това село е останки отъ нѣкогашенъ градъ, заселенъ въ незапомнени врѣмена. За доказателство на това, освѣнъ казанно-то въ горня-та (105-та) забѣлѣжка, служѭтъ и находящи-тѣ се около него развалини отъ крѣпости или стра-

---

104) Само въ село Стрѣлецъ, вмѣсто *ѫ*, у рѣчи-тѣ се чуе повече *а*, като: ка̀ща, га̀ба, бі̀чва, даждъ, ба̀клица и пр., вмѣсто кѫща, гѫба, бѫклица, бѫчва, дѫждъ. И въ много други случаи го̀воръ-тъ е близенъ до копривщенския.

105) Г-нъ Конст. Иречекъ прѣдполага да е било старо-то му „бѫлгарско име Стрѣльчь-градъ (Стрѣлцевъ-градъ), както се види отъ нинѣшно-то прилагателно *стрѐлешки* (покрай по-ново-то *стрѐлченски*). Турци-тѣ сѫ завариле градъ-тъ, като единственно-то важно укрѣпено мѣсто въ тия предѣли и заради това туриле въ него единственно-то османско поселение (колония), което сѫ основале въ Срѣдна-Гора. . . .“ Г-нъ Иречекъ притуря, че, споредъ както му разказвале въ Копривщица, въ стари-тѣ турски грамоти тя обикновенно се писала „Стрелча касабасѫ“ и „Аврадаланъ махлеси“, сирѣчь Стрелча се представлявалъ като градъ, а Копривщица — като планински колиби. — Стрелчене и досега още се каратъ и сѫдѭтъ съ Коприщене, па и съ Панагюрци, за нѣкои мѣста отъ землище-то на тия градове.

жарници, които, по прилика-та, по направа-та и по градиво-то си, принадлежѫтъ на римски-тѣ врѣмена. Тия развалини се нахождатъ на мѣстности-тѣ: а) Команичово; б) Смиловене; тука твърдиня-та е градена съ издѣлани (тесани) камѫне, обковани или обвързани съ желѣзо и съ олово, ала нищо се не знае за нея; в) Голѣма Буная; г) Черна Бачия; твърдиня-та се нарича „кръжалийско кале“, ала никой не знае защо я наричатъ така; д) „Гръкоджнско кале“; то е било малко и отъ три-тѣ страни стѣни-тѣ му сѫ естественни, та само отъ една-та страна е градена стѣна; е) около петь километри далече отъ село-то се намира „Кучулатско-то кръжалийско кале“, за което казватъ, че цѣлэ е сѫществувало до прѣди 50-60 години и въ кърджалийски-тѣ врѣмена въ него се криле жители тѣ, — бѫлгаре и турци (понеже до освобождение-то на страна-та въ това село имаше около 60 турски и 30 татарски домородства); ж) за находяще-то се на мѣстность-та „Галата“ калѐ, което е градено съ двойни стѣни, зидове, отъ които и сега стърчѫтъ остатки на височина отъ земя-та 1 до 2 метри, жители-тѣ на село-то приказватъ слѣдующе-то: За да се запазатъ отъ приближаващи-тѣ къмъ село-то *душмане* (неприятели), жители-тѣ отъ Стрѣлецъ и отъ околни-тѣ села влѣзле въ него. Нападатели-тѣ хвърляле стрѣли въ кале-то отъ находящи-тѣ се до него двѣ високи могили, ала като несполучиле, тѣ въздигнале до калé-то още една, която сега се нарича „Жаба Могила“, и отъ нея захванале да стрѣлятъ. Макаръ и да прѣтърпѣле доста зáгуби и пáкости, обсадени-тѣ се не прѣдале, а пакъ не било възможно да се прѣвземе кале-то. Прѣзъ подземни пѫтища обсадени-тѣ си доставяле всичко щото имъ било потрѣбно, ала, най-сѣтне, чрѣзъ тия сѫщи-тѣ пѫтища било прѣвземено кале-то по слѣдующия начинъ: Една жена, като излѣзла по единъ отъ казанни-тѣ пѫтища да налива вода отъ рѣка-та, заедно излѣзла и една свиня, която се вече не върнала съ жена-та въ кале-то, ами останала вѫнъ и се навъртала около исхода на пѫтя. Като я сѫглѣдале, неприятели-тѣ се почудиле отъ кѫдѣ е дошла тая свиня и защо всѐ около едно мѣсто обикаля, нъ на-скоро намѣриле една дупка: тая дупка била врата-та, исходъ-тъ на пѫтя; тогава прѣзъ нея нападатели-тѣ навлѣзле въ кале-то, у което станала голѣма битка. И отъ двѣ-тѣ страни паднале убити повече отъ половина-та, ала душмане-тѣ прѣвзеле кале-то. Много хубавия веселъ пролѣтенъ люлекъ, съ който сега е почти пълно калé-то, „е поникналъ отъ кръвь-та на убити-тѣ тогава хора, защото много човѣшка кръвь се пролѣла.“ Разказваче-тѣ не знаятъ какви именно сѫ

биле *душмане-тѣ*, ала може да се вѣрва, че сѫ биле татаре-тѣ на Ногая, които сѫ нападале и на панагюрска-та крѣпость на мѣстность-та Рахманъ (забѣлѣжка 4), или сѫ пѫкъ турци-тѣ, въ врѣме-то когато завладѣвале страна-та, които нападнале и на друга панагюрска крѣпость, на мѣстность-та Душковченинъ, както вече се каза за това на мѣсто-то му. Прѣди вѫзстание-то (1876 год.), близо до „Кучулатско-то крѫжалийско калѐ", се нахождаше единъ мряморенъ камѫкъ съ латински надписъ [106]), ала слѣдъ вѫзстание-то единъ турчинъ го растропилъ и вградилъ въ зидове-тѣ на кѫща-та си. — Нѣкои мислѫтъ, че отъ Пловдивъ прѣзъ Стрѣлецъ имало нѣкога пѫть за Златица, обаче не се знае до колко може да се земе за основателно това мнѣние, понеже никакви слѣди не сѫ останале отъ такѫвъ пѫть. Отъ Пловдивъ за Стрѣлецъ има дири отъ старъ пѫть, ала отъ Стрѣлецъ за Златица нема, нито пѫкъ нѣкой знае и помни да е имало другъ, освѣнъ извѣстний, обикновенний пѫть, който минува прѣзъ Копривщица и който много заобикаля.

2). *Ерелия*, 21 километри на югоистокъ далече отъ Панагюрище. Има 1 черкова и 1 училище. Брой 1080 жители, които се занимаватъ съ скотовѫдство и земеработение. Близо при село-то има останки отъ твѫрдиня, която се нарича „Градище". Селене-тѣ увѣряватъ, че нѣкога-си тука било градъ, ала, споредъ голѣмина-та, пространство-то, както се вижда отъ основи-тѣ ѝ, повече може да се вѣрва, че тия развалини сѫ отъ нѣкоя крѣпость.

---

[106]) Надписъ-тъ вѫзъ тоя камѫкъ макаръ и да е обнародванъ отъ покойния Ст. Захариевъ въ „Описание на Т.-Пазарджишка-та Казà", 1870 год., чѫртежъ 17, ала защото тая книга вече рѣдко се нахожда, азъ намѣрихъ за добрѣ да го препишѫ, както слѣдва:

C *
Do . . . . ΛAS . . . . . .
AVRELIOS . . . . ET . . . .
. . . . VTI . . . . VETER . . S
. . AHO . EXEQVTI . . GAIS
. . SVS SIGVIARES o IPRI
N . VIXIT o AHOS . XXV

Отъ тоя надписъ, както и отъ другъ, обнародванъ отъ сѫщия Захариевъ въ сѫщо-то описание, чѫртежъ 14, намѣренъ въ Калугеровския Монастиръ Св. Никола (за който се говори въ 14-та забѣлѣжка) вѫрху единъ мряморенъ стѫлбъ, той, Захариевъ, вади заключение, „че когато франги-тѣ сѫ прѣвзеле Цариградъ, владѣния-та имъ може да сѫ се простирале до тия мѣста, или сѫ остатѫци отъ пѫрва-та римска дѫржава на цесари-тѣ". Споредъ мене, по-вѣрно е послѣдвйо то.

Тука има една висока могила, именуема *Карà Тепè* (черна могила, или хълмъ).

3). *Саржгйолъ*, български *Жълто блато*, 26 километри на югоистокъ отъ Панагюрище, съ 523 жители скотовъдци и ораче. Има 1 черкова и 1 училище. Наливаема-та „Сухинъ долъ" рѣка, когато не вали дъждъ, може да се каже, съвсѣмъ прѣсъхнува, ала въ дъждовно врѣме тя дотича голѣма и съ бързо-то си течение прави голѣми пакости и опустошения. — Ерелия и Саржгйолъ съставятъ една община, подъ название *Ерелийска*.

4). *Ферезлие*, 29 километри на югоистокъ отъ Панагюрище, съ 1135 жители земедѣлци и скотовъдци. Иматъ училище, а черкова нематъ, та въ една отъ училищни-тѣ стаи се извършва богуслужение-то. Прѣди освобождение-то повечето отъ жители-тѣ му бѣхѫ турци. На западъ отъ това село има развалини отъ двѣ сгради: както се вижда отъ основи-тѣ имъ, една-та е била твърдиня, а друга-та, — храмъ, черкова. Селене-тѣ приказватъ, че първа-та е била кале-то на нѣкой-си воевода, именуемъ Георги, който се бранилъ въ него много врѣме отъ турци-тѣ. Най-послѣ, за да превзематъ калé-то, тия послѣдни-тѣ сториле тая хитрость: една нощь запалиле и залѣпиле свѣщи по рогове-тѣ на едно стадо овни и ги нагониле къмъ крѣпость-та. Като видѣлъ това нощно чудовище, воевода-та си помислилъ, че сѫ „живи и здрави", или нѣкои „випире", та излѣзълъ изъ кале-то да бѣга. Когато щѣлъ вече да влѣзе въ близна-та до крѣпость-та обитель, която той билъ съградилъ на Св. Георги, турци-тѣ го пристигнале и убиле. Другаре-тѣ му погрѣбле тѣло-то му въ храма, ала, като се научиле за това, турци-тѣ обрале и монастира и храма, па ги изгориле. По тая причина селене-тѣ отъ това и околни-тѣ села всѣка година на Гергйовъ-день дохождатъ на поклонение, палѫтъ и лѣпѫтъ свѣщи връху останки-тѣ отъ основи-тѣ на храма, за споменъ на Георги воевода. — Надъ това село се нахожда и могила-та, нарицаема *Куюнъ тепè* (Овча могила, или хълмъ), на която при поли-тѣ има мѣстность *Росенъ*, гдѣто на Русáля (Петдесетница), рано-рано, прѣди изгрѣвание на слънце-то, дохождатъ жители-тѣ отъ това и отъ околни-тѣ села да лѣжѫтъ и да се търкалятъ по трѣва-та за здравие, а пъкъ немощни-тѣ, неджгави-тѣ и жени бездѣткини още отъ вечерь-та дохождатъ за да прѣнощуватъ на само-то мѣсто.

5). *Яхларе*, български *Маслово*, 30 километри на югоистокъ далече отъ Панагюрище, съ 292 жители скотовъдци и земедѣлци.

Черкова и училища нематъ. Прѣди освобождение-то бѣше населено само съ турци.

6). *Демирдишли*, бѫлгарски *Желѣзнозѫбецъ*, 32 километри на югоистокъ отъ Панагюрище, съ 238 жители скотовѫдци и земедѣлци. Около 3 километри на югъ отъ това село се намиратъ развалини отъ крѣпость, която, споредъ основи-тѣ ѝ, има около 8 до 10 хиледи четвѫртити метри пространство. Селене-тѣ нищо не знаятъ за нея. И това село бѣше чисто турско прѣди освобождение-то. Тука има училище, а черкова нема.

7). *Масатларе*, 38 километри на югоистокъ отъ Панагюрище, съ 252 жители скотовѫдци и земедѣлци. Училище иматъ, а черкова нематъ. Въ турско врѣме е било населено само съ турци. — Тия три села, — Яхларе, Демирдишли и Масатларе, — сѫставятъ една община, подъ название *Демирдишлийска*.

8). *Попинци*, 12 километри на югъ отъ Панагюрище и пѫрво-то село на пѫтя за Т.-Пазарджикъ. Има 1092 жители скѫтовѫдци, земедѣлци и вѫглищаре. Иматъ 1 черкова и 1 училище. На истокъ отъ село-то се нахождатъ развалини отъ твѫрдиня, називаема „Градище-то". Около тия развалини, казватъ, доста често се нахождале лѫкове, стрѣли, копия, конски плочи (подкови на конье) и други староврѣмски войскарски принадлежности. И Попинци е било войнишко село.

9). *Елшица*, 19 километри на югъ отъ Панагюрище, съ 719 жители скотовѫдци и ораче. И около това село има доста развалини отъ староврѣмски сгради, ала жители-тѣ нищо не знаятъ за тѣхъ. Има 1 черкова и 1 училище.

10). *Караилие*, 21 километри на югъ отъ града, съ 38 жители земедѣлци и скотовѫдци. Черкова и училище още нематъ, защото прѣди освобождение-то и то бѣше населено само съ турци.

11). *Кепелие*, или, както турци-тѣ го наричахѫ и пишехѫ *Кюпелй*, отъ турска-та рѣчь *Кюпе*, — обици, менгуше, та на бѫлгарски може да се нарѣче *Обичникъ*, или *Менгушникъ*. То е 20 километри на югъ отъ Панагюрище, съ 799 жители, които сѫ скотовѫдци и земедѣлци. Иматъ 1 черкова и 1 училище. И тука има развалини отъ крѣпость, називаема „Градище-то", ала никой нищо не знае за нея. Караплие и Кепелие сѫставятъ *Кепелийска-та Община*.

12). *Калаглáре*, или както турци-тѣ по-право го наричаха и пишеха *Каралáръ*, бѫлгарски *Чернйовци*, 53 километри на югъ отъ Панагюрище и второ село на пѫтя за Т.-Пазарджикъ, съ 1132 жители, които се занимаватъ съ скотовѫдство, земерабо-

тение, лозарство и приготвюване вѫглища. Има една стара черкова, която се готвѫтъ до подновяватъ, и едно училище. Прѣди освобождение-то тука имаше около 40-50 турски домородства [107]).

13). *Джумаалѫ*, или *Джумая*, бѫлгарски *Петѫчникъ*, или *Петѫкъ*, около 25 километри на югъ отъ Панагюрище. Има 607 жители, които сѫ ораче и скотовѫдци. Има 1 черкова и 1 училище. И тука прѣди освобождение-то имаше около 40 турски домородства. Калагларе и Джумая сѫставятъ *Калагларска-та Община*.

14). *Лѣсичово*, на дѣсния брѣгъ на рѣка Тополница, 23 километри на югозападъ отъ Панагюрище, съ 1406 жители, които сѫ лозаре, скотовѫдци и ораче. Има 1 черкова и 1 училище.

15). *Юрýци-тѣ*, въ турско врѣме четери турски села, или махали, съ особенни названия: Оручлѫ, Дуванлѫ, Джаферлѫ и Окчулѫ, а сега, като повечето отъ жители-тѣ имъ се изселиха, останали-тѣ сѫ се прибрале въ тая послѣдня-та махала, която бѫлгарски сега наричатъ *Срѣдня-та Махалà*. Това село отстои 18 километри на югозападъ отъ Панагюрище; то има 567 жители турци, които иматъ една джамия и едно училище. Около това село се намиратъ развалини отъ два римски твѫрдѣли, отъ които единий на истокъ, а другий на западъ. Нѣкои увѣряватъ, че нѣкога-си тѣ сѫ биле закачени, чрѣзъ зидове, съ банско-то калè, за което ще се говори по-сѣтне, а други, — че чрѣзъ подземенъ пѫть се сношавале съ това послѣднйо-то калè, обаче юруци-тѣ нищо не знаятъ за това. Както прѣди освобождение-то, така и сега, тия турци сѫ биле и сѫ най-честни-тѣ, работни-тѣ и мирни хора въ Татар-Пазарджишко-то Окрѫжие. Тѣ сѫ лозаре, скотовѫдци, ловци, ораче и мнозина тѫргуватъ съ жива стока и съ *бáло* (единъ видъ дебелъ шаекъ), което жени-тѣ имъ сами работѫтъ. Юрушки-тѣ жени, както и бѫлгарки-тѣ, сѫ работни и, освѣнъ полски-тѣ работи, както казахъ, тѣ приготвюватъ не само бáло, ами и чорапе, и платно, и всичко щото е потрѣбно за въ кѫщи, тогава когато по други мѣста туркини-тѣ не могѫтъ дори да се закрѫпѫтъ. Колкото и да е богатъ нѣкой Юрукъ, той нема повече отъ една жена. Мнозина отъ юруци-тѣ сѫ *Бекташи* [108]). Въ

[107]) Г-нъ М. Дриновъ погрѣшно е споменѫлъ, че Калагларе не е сѫществувало, когато той челъ лекция-та си, прѣзъ мѣсецъ Ноемврия 1876 год., „Болгарія на канунѣ ея погрома“ (Славянскій Сборникъ, Санктпетерсбургъ, 1877 год.), защото Калагларе не биде опустошено въ врѣме на вѫзстание-то, прѣзъ сѫща-та 1876 год. — По разни причини, това богато село се запази; не се растури и опустоши.

[108]) Бекташи-тѣ сѫ една мохамеданска секта, която се дѣли на двѣ: *истински* и *лѫжливи* бекташи. Пѫрви-тѣ вѣрватъ само въ единъ Богъ;

същность юруци-тѣ като че сѫ първи-тѣ, нѣкогашни-тѣ османови турци. Тѣхна-та честность е дори пословична [109]). Нѣкои казватъ,

Мохамедъ не зачитатъ за пророкъ, пратенъ отъ Бога, ами го иматъ като нѣкой-си великъ, мудъръ човѣкъ; безъ никаква вѣроисповѣдна омраза, тѣ еднакво глѣдатъ на всички-тѣ народи и вѣроисповѣдания; тѣ се не кланятъ, защото хаджи Бекташъ нѣкога-си се кланялъ заради тѣхъ и това имъ е доста; не піятъ никакви опивателни питія, не лъжатъ, не крадѫтъ и пазѫтъ се да не оскърбѫтъ, да не обидѫтъ нѣкого. Втори-тѣ сѫ развратни, пиеници, лъжѫтъ, крадѫтъ, убиватъ и вършѫтъ всѣкакви гнусни и безчестни работи; тѣ не вѣрватъ нито въ Бога, нито пъкъ Мохамедово-то име споменуватъ. Истински-тѣ бекташи сѫ по-малко и като че тайно си държѫтъ вѣра-та, макаръ и да ги знаятъ други-тѣ турци, че сѫ такива, тогава когато лъжовни-тѣ сѫ много и на всѣкадѣ ги има, обаче на тѣхъ всички-тѣ турци глѣдѫтъ прѣзрително. И отъ истински-тѣ и отъ лъжливи-тѣ бекташи има *дервише* (сиромаси, просеци, скитници), които иматъ и *шехове* (нѣщо като наши-тѣ игумени). Юруци-тѣ минуватъ за истински бекташи. Дервишинъ-тъ шехъ хаджи Бекташъ, който благословилъ еничари-тѣ (забѣлѣжка 95), е основатель на тая секта въ Турско.

109) И до-сега още юруци-тѣ вземать-даватъ и търгуватъ на честна дума, — безъ никакви писменни сговори и задължителни записи, — както си знаятъ отъ памтивѣка, за каквото и да е парично количество работа-та, тогава когато съ българина-селенинъ, подъ страхъ на не испълнение задължения-та му и на отказвание, както много пѫти се случва, хората вече захванаха да правятъ писменни сговори. Каквато облага и да би придобилъ, щомъ се спомене на юрука рѣчь-та *сенѐтъ* (записъ), той се обижда, защото това показвало че му се не вѣрва, и се отказва отъ прѣдприятие-то, — каквато и да е търговска или работнишка работа. Юруци-тѣ обаче често вземать и даватъ на вѣра съ рѫбошъ, отъ който една-та половина се държи у юрука, а друга-та у лицето, съ което взема и дава, и това за да не се забрави нѣщо, отъ колкото по немание вѣра. — Приказва се, че единаждъ единъ българинъ, като билъ на ловъ, случайно, или по невнимание, убилъ единъ юрукъ, който билъ въ гора-та по работа-та си. Другаре-тѣ на убития тръгнале да гонѭтъ убиеца, който, като бѣгалъ, съглѣдалъ че на-близо тамъ другъ нѣкой юрукъ оралъ нива-та си. Убиецъ-тъ отишълъ при тоя послѣдния, та му обадилъ за станало-то и че го гонѭтъ. Юрукъ-тъ орачъ скрилъ българина татакъ нѣкждѣ низъ шумака. Подиръ малко дошле при него другаре-тѣ на убития да го питатъ да ли не е минувалъ нѣкой *кавуръ* (юруци-тѣ така наричатъ всѣкой християнинъ), който убилъ братъ му. Орачъ-тъ хладнокръвно имъ посочилъ единъ пѫть, ужъ низъ който заминалъ кавуръ-тъ и казалъ имъ да бързатъ за да го стигнатъ. Щомъ заминале тѣ, той повикалъ българина и му рѣкълъ: „човѣкъ-тъ, който си убилъ, братъ ми е; нъ защото ти се врѣкохъ да те скрия, азъ те запазихъ и сега те пущамъ да си отидешъ. Наши-тѣ отидоха да те гонѭтъ низъ тоя пѫть, а ти върви низъ оня; отъ сега ако те хванатъ, азъ вече се не мѣшамъ. Препоръчамъ та Богу . . “ И така убиецъ-тъ се избавилъ.

че юруци-тѣ сѫ прѣселени отъ кѫдѣ Солунъ, ала тѣ сами не знаятъ отъ гдѣ сѫ дошле тука, нито какъ сѫ се заселиле. Макаръ и да иматъ работа все съ бѫлгаре, юруци-тѣ никога не могѫтъ да научватъ бѫлгарски, — поне колко-годе. — Желателно е да се вземеха мѣрки за неизселяване-то на тия работни, честни и мирни хора, които сѫ прѣдадени само на работа-та си. Причина-та за изселяване-то имъ, което слѣдва постѫпенно, била, както тѣ сами казватъ, че бѫлгаре-тѣ отъ сѫсѣдни-тѣ села имъ чинѫле много пакости по ниви, ливади, лозия и по овощни-тѣ имъ дѫрвета, па не само че ужъ не биле наказвани, ами не биле спрѣни за въ бѫдѫще да имъ не чинѫтъ врѣди.

16). *Бѫта*, 7 километри на югозападъ отъ Панагюрище, съ 601 жители, които сѫ скотовѫдци, земедѣлци, вѫглещаре и ловци. Има 1 черкова и 1 училище.

17). *Баня*, 8 километри на югозападъ отъ Панагюрище, съ 1114 жители. Има 1 черкова и 1 училище. Жители-тѣ сѫ скотовѫдци и земедѣлци, а нѣкои тѫргуватъ и съ жива стока. На югозападъ отъ село-то извиратъ горѣщи рудни цѣрителни води, та отъ много мѣста постоянно дохождатъ тука хора да се кѫпѫтъ. Срѣщу два-та извори прѣзъ рѣка-та, на вѫрха на единъ ридъ (гористо брѫдо) се намиратъ развалини отъ твѫрдиня, на която основи-тѣ около 1 метръ високо отъ земя-та на много мѣста още стѫрчѫтъ. Прѣди 7-8 години селене-тѣ раскопале по нѣкадѣ развалини-тѣ, та намѣриле една доста голѣма делва (гѫрне, кюпъ), въ която имало смѣсь отъ рѫжь и пшеница. Пространство-то на тая твѫрдиня, називаема, отъ селене-тѣ „Градище-то“, е около 8000 четвѫртити метри. Развалини отъ зидове и отъ други пристройки, закачени за твѫрдиня-та, се намиратъ на голѣмо разстояние, расклонени кѫмъ истокъ и западъ, та, може би, да сѫ се сѫединявале нѣкои отъ тѣхъ и съ ония при Юруци-тѣ, за които се каза по-горѣ. На-близо до село-то се намира една растурена почти, староврѣмска черковица, обаче безъ никаква важность. (Въ пѫтни-тѣ си бѣлѣжки и г. Иречекъ споменува за това село Баня. — Пер. Спис., Кн. IX, отъ 1884 год.). — Села-та Бѫта и Баня сѫставятъ *Община Банска*. — Баня е родно-то мѣсто на извѣстния Попъ Груйо, който е взелъ живо участие въ панагюрското вѫзстание прѣзъ 1876 год. Макаръ и селенинъ, Попъ Груйо е принесѫлъ голѣми услуги на дѣло-то. При всичко, че е много разуменъ и всичко разбираше, той въ повечето случаи се правеше като че не разбира отъ нищо и които го не познаваха, вѣрваха, че е наистина простакъ и будала. Много тайни Бенковски крие-

ше отъ други хора, ала отъ Хаджи Дяконъ Поликарпъ Кйосе-то и отъ Попъ Груйо нищо не скриваше. Съ тоя послѣдния Бенковски обичаше и да се шегува.

18). *Мѐчка,* по турски *Павле-кюй* (Павлово село), около 10 километри на западъ отъ Панагюрище, пѫрво село на пѫтя за Срѣдецъ, съ 928 жители, които сѫ скотовѫдци, земедѣлци, дрѫваре, вѫглищаре и ловци. Има 1 училище и 1 черкова. Имаше и друга стара черковица, която въ врѣме на вѫзстание-то изгорѣ, та пропаднаха и находивши-тѣ се въ нея старовремски рѫкописи на кожа и на хартия. Положително се не знае кога е била градена, отъ кога е останала тая черковица [110]). Въ околности-тѣ

---

[110]) Г-нъ Иречекъ казва, че г. Дриновъ разглѣждалъ тая стара черковица още въ турско врѣме и ето що му писалъ въ едно приятелско писмо: „Съ стара-та меченска черкова азъ имàхъ пригода да се опозная, и то на-бѫрзѣ, въ 1871 год. Тя бѣше малка черковица, около 9 аршина на дѫлжъ и около 8 на ширъ, извѫтрѣ. Прозорци немаше; освѣщаваше я само една *лукарна.* Стѣни-тѣ ѝ бѣхѫ исписани съ библейски сцени и свещенни образи, между които се намѣрваха образи-тѣ на Св. Петка и Св. Недѣля. Надписи-тѣ при изображения-та бѣхѫ написани съ едно размѣсено правописание, каквото се е употрѣбявало въ Бѫлгария въ 17-я вѣкъ. Въ езика на тия надписи се срѣщаха и такива особенности: пратие, опразь опрадованнаа, намѣсто братие, образъ, обрадованнаа; послѹзьте, намѣсто послѹшаите или послоушьте. Нѣколко думи имаше написани отъ дѣсно на лѣво, както пишѫтъ турци-тѣ (Петрь, Арїа безѹмнаго), — сѫщо както изглѣдватъ букви-тѣ въ едно оглѣдало. Въ олтара на стѣна-та се намѣрваше такѫвъ записъ (въ петь редове): д҃ с҃ з҃а | к҃ се п҃а | ст҃ите | Нико | л҃тъ. Ѫаїд. Не се сѫмнѣвамъ, че тоя записъ трѣбва да се чете така: Да се знае кога се писа светитель Никола, лѣтъ Ѫаїд (1014). Тука е забѣлѣжено, слѣдователно, кога е исписана (изографисана) черковица-та и е забѣлѣжено по турско лѣточисление, което често сѫмъ срѣщалъ и въ други подобни бѫлгарски записи. На турско-то сенѐ 1014, отговаря година 1605 отъ Рожд. Хр. Да ли тогава е построена черковица-та, това не могѫ да кажѫ. Нѣкои панагюрци и меченци ми сѫ казвале нѣкакви прѣдания, въ които се говори, че тая черкова е направена въ врѣме-то на царя Самуила. Но азъ напѫлно сѫмъ увѣренъ, че тия прѣдания не сѫ стари и сѫ се породиле отъ криворазбрано-то лѣто Ѫаїд (1014) въ горѣприведенния записъ. Архитектура-та на тоя починѫлъ вече паметникъ, както и живописъ-тъ му, се виждаха любопитни отъ нѣкои страни, та ми е много жално, че немахъ врѣме да го преглѣдамъ добрѣ и опишѫ подробно" (Пер. Спис. кн. IX, 1844 год.). — Азъ не могѫ да се сѫглася съ заключение-то на г. Дринова относително година-та, защото по никакѫвъ начинъ неможе да се допустне щото бѫлгаринъ да пише турско сенѐ (година) съ черковно-бѫлгарски бѣлѣзи (букви, цифри)

 това село се намиратъ развалини и отъ други двѣ черкови,—
на-та около 10 километри на северъ, нарицаема Св. Троица, а
уга-та около 2 километри на югъ отъ село-то, нарицаема Св.
асъ, ала нищо се не знае за тѣхъ. Има и други двѣ развалини
ъ твърдини: „Койчовичено калè", на севѣроистокъ отъ село-то,
„Градище", на югоистокъ. На западъ отъ село-то по пѫтя за
ойбрене, е проходъ-тъ „Павлова Клисура", при който има раз-
лини отъ твърдиня, въ която, споредъ прѣдание-то, е убитъ Па-
лъ воевода, когато се билъ съ турци-тѣ. Воевода-та на тия по-
ѣдни-тѣ билъ единъ везиринъ Шехлала (вѣроятно Лалашахинъ).
ато надвиле на Павелъ войвода, турци-тѣ му прѣвзеле владанѐ-то
калѐта-та, па отишле да се биятъ съ царь Иванъ (разбира се
ългарский). Споменуваний Павелъ воевода може да е билъ нѣкой
леринъ, който е владѣлъ село-то Мечка, около което му сѫ биле
мжци-тѣ и твърдини-тѣ, та затова и турци-тѣ сѫ дале на село-то
зване *Павле-кюй*, — Павлово село. (Както споменахъ въ 29-та
бѣлѣжка, и на 31-й Декемврия 1877 год. тука стана бой между
рски-тѣ и русски-тѣ войски, та първи-тѣ бидоха разбити и по-
ѣдни-тѣ навлѣзоха въ Панагюрище.

19). *Пойбрене*, на лѣвия брѣгъ на рѣка-та Тополница, около
7 километри на западъ отъ Панагюрище, съ 2627 жители, 1
ркова и 1 училище. Поибренци сѫ скотовѫдци, земедѣлци и тър-
вци съ жива стока. Прѣди 30—40 години тука сѫ дохождале
ра отъ кѫдѣ Кратово и Неврокопъ да сбиратъ и измиватъ злато
ъ пѣсѫка на Тополница и на други-тѣ рѣкици и долове отъ
ойбрене дори до отвѫдъ Златица и Пирдопъ. Отъ това село е
извѣстний тадѣва дѣдо Станоя Братоевъ, който билъ единъ ни-
чакъ човѣкъ, ала юнакъ, та си сбралъ дружина и тръгналъ да

и то въ черкова. Ако се полага, че дата-та 1014 е турска, тя щѣше да е написана съ турски цифри, и то като се има прѣдъ видъ, че не само прѣди, ами дори и слѣдъ освобождение-то, мнозина отъ по-стари-тѣ малоучени българе всѣкога турски-тѣ цифри употрѣбяваха, па и годината отъ Р. Хр. пишеха съ такива цифри. Сега употрѣбяеми-тѣ арабски цифри за тѣхъ бѣхѫ неизвѣстни, а черковно-български-тѣ никакъ не разбираха. Това е всеизвѣстно и не ще никакво оспоряване. По тия причини, азъ оставямъ на страна питание-то да ли прѣдполагаема-та отъ г-на Дринова турска година е слънчова или мѣсечинна (лунна), тъй като турци-тѣ употрѣбяватъ по нѣкога и двѣ-тѣ. — Въ сѫща-та книжка г. Иречекъ казва, че жители-тѣ отъ село-то Мечка му показале една римска сребърна монета, съ надписъ Diva Faustina (царица Фаустина, сѫпруга на царя Марка Аврелия, умрѣлъ въ 175 год.), нѣколко мѣдни византийски и една полска сребърна монета съ ликъ-тъ на Сигмунда III-й (16-й вѣкъ).

гони и да трéпе кърджалие-тѣ, отъ които множина погубилъ [111]. Въ вѫзстание-то (1876 год.) поибренци взеха най-живо участие, затова турци-тѣ опустошиха по-голѣма-та часть отъ село-то. Между Поибрене и село Петричъ има едно равнище, поляна, нарицаема „Мѫртвица", защото „когато турци-тѣ превзимале бѫлгарско-то царство, на тая поляна станѫла голѣма битва, та много хора загинале", а споредъ други, — „защото има мѫртвило на змии". На севѣрозападъ отъ село-то на дѣсния брѣгъ на Тополница, въ землище-то на това село се намира мѣстность, наричаема „Шишманъ". Тука нѣкои поибренци иматъ кошáри (колиби, гдѣто имъ сѫниви-тѣ, ливади-тѣ и жива-та стока), тѫй като повечето отъ тѣхъ иматъ, освѣнъ кѫщи въ село-то, и кошари въ гора-та. Селене-тѣ приказватъ, че „царь Шишманъ до толкова се билъ съ турци-тѣ, които надошле отъ кѫмъ Мечка (село-то, за което се говори по-горѣ), та Тополница дори почервеняла отъ кръвь." Найсѣтне, когато вече турци-тѣ щѣле да му надвиятъ, царь Шишманъ едвамъ сполучилъ да побѣгне кѫдѣ София. Като се избавилъ съ хора-та си отъ турци-тѣ, царь Шишманъ се помолилъ Богу и му се поклонилъ. Мѣстность-та, на която е станало поклонение-то близо до 1 километръ на севѣрозападъ отъ „Шишманъ", сега се нарича „Поклоненка". Около тая мѣстность има останки отъ градиво и сгради, ала какви сѫ биле, не се знае, а на югъ се намиратъ развалини отъ крѣпость, която се нарича „Градище-то". На югозападъ отъ село-то при рѣка-та Мѫтивиръ, която се втича въ Тополница, се намиратъ развалини отъ твърдиня, нѣкога-си наричаема „Асѣново калè", ала турци-тѣ на прѝсмѣхъ го нарichаха „Серсèмъ калè". Прѣди 40—50 години тука се намирале пари отъ царя Асѣна, па и сега се нахождатъ, нъ на-рѣдко. На мѣстность-та „Курилъ", гдѣто сега има кошари, сѫществуватъ развалини още отъ една крѣпость, която тоже се нарича „Гра-

[111]) Г-нъ Ст. С. Бобчевъ погрѣшно е казалъ, че дѣдо Никола отъ Поибрене е прѣдводителствувалъ отбранителна чета противъ кърджалие-тѣ (История на бѫлгарския народъ, по Д-ръ Конст. Иречекъ, 1881 г., стр. 209); тоя дѣдо Никола трѣбва да е билъ отъ друго село, защото въ Поибрене, освѣнъ за дѣдо Станоя, никой не знае, никой не помни за нѣкакѫвъ-си дѣдо Никола. Обаче въ сѫщо-то село Поибрене, въ Петричъ и въ други околни села се знае и помни, че двама братя, стари хора, дѣдо Никола и дѣдо Цацо отъ село-то Челопечъ (въ Пирдопска-та Околия, петь километри на западъ отъ Златица) биле войводи на голѣми дружини, които само кърджалие-тѣ гониле и множина отъ тѣхъ утрéпале, слѣдователно, споменѫтий отъ г-на Бобчева дѣдо Никола може да е единий отъ казанни-тѣ двама братя, прочути по ония мѣста.

дище-то“, а по-далече отъ нея се намиратъ и други развалини отъ голѣма сграда, називаема „Черковище-то“.— Както видѣхме, освѣнъ за мѣстности-тѣ Мжртвица, Шишманъ и Поклоненка, за развалини-тѣ отъ крѣпости-тѣ поибренци нищо не знаятъ.

20). *Петричъ* около 27 километри на северозападъ отъ Панагюрище и второ село на пжтя за Срѣдецъ. Има 1873 жители, 1 черкова и 1 училище. Прѣзъ това село минува рѣка-та Тополница, та го дѣли на двѣ части, сжединяжщи се съ единъ голѣмъ хубавъ джрвенъ мостъ. Жители-тѣ сж скотовждци, земедѣлци, ловци и тжрговци съ жива стока. Тѣ сж хора доста развити, умни и прѣдприимчиви. Както поибренци, така и петричене бѣхж отъ най-дѣятелни-тѣ вжзстанници; и петричене имаха черѣшови топове. Въ вжзстание-то (1876 год.) мнозина отъ тѣхъ загинаха, а хубаво-то, многолюдно-то и богато-то имъ село турци-тѣ сжвжршенно обраха и изгориха, заедно съ училище-то и черкова-та. Отъ черкова-та останаха само зидове-тѣ, та слѣдъ освобождение-то я поправиха, а училище-то сжградиха незабавно слѣдъ вжзстанието, съ парична помощь отъ извѣстна-та Леди Странгфордъ. Слѣдъ вжзстание-то жители тѣ се распржснаха да живѣятъ по кошáри-тѣ си (понеже и петричене иматъ кошáри, като поибренци), та подиръ освобождение-то (1877 год.) нѣкои захванаха да си градятъ кжщи въ село-то, а мнозина се прѣселиха въ Златица и въ нѣкои села отъ пирдопска-та околия, по-прѣди заселени съ турци, но слѣдъ война-та се изселиле. Тия петричене прѣселенци повдигнаха и украсиха нѣкогашни-тѣ турски испаднале села. Споредъ прѣдание-то, около прѣди 200 години Петричъ билъ *касаба* (градъ) и е билъ заселенъ на „Селище-то“, мѣстность около два километри далече отъ сегашно-то село (Петричъ) на югъ кжмъ Поибрене, на лѣвия брѣгъ на Тополница. На „селище-то“ още сжществуватъ тукъ-тамъ развалини отъ сгради и основи-тѣ имъ; селене-тѣ казватъ, че се намирале по ниви-тѣ (защото повечето е разорано) и наоколо старовремски стрѣли. Както въ вжзстание-то прѣзъ 1876 год. е билъ изгоренъ и растуренъ Петричъ, така и нѣкога-си, прѣди 200 години, билъ сжвжршенно опустошенъ отъ турци-тѣ, които отивале на бой или се вржщале, — (това обстоятелство селене-тѣ не могжтъ да обяснжтъ, ала всѐ може да се вѣрва, че растуряние-то е станало въ врѣме-то на нѣкоя война между Турция и Австрия, прѣзъ 17-я и въ пжрва-та половина на 18-я вѣкове, особенно въ царувание-то на Мохамедъ 4-й, 1649—1687 г.), — та, по тая причина, село-то се заселило на сегашна-та мѣстность, по два-та брѣгове на Тополница. Пространство-то на селище-то, колкото

е останало сега не разорано, е доста голѣмо; то изглѣдва като да не е било едно село, ами нѣщо повече, — градъ или градецъ. Това обстоятелство би могло да се подкрѣпи не само отъ казването на селене-тѣ, ами и отъ онова на Захариева, — че „около Панагюрище имало въ бѫлгарски-тѣ врѣмена нѣкои градове“ и че отъ развалени-тѣ около това село (Петричъ) крѣпости, „се вижда то да е било нѣкога градъ„. Независимо отъ тия казвания, като се има прѣдъ видъ, че и само-то название на село-то е грѫцко, *Петрйчъ*, отъ просто-грѫцка-та рѣчь πέτρα, — камѫкъ, πετρίτζα, камѫчецъ, камѫче, малѫкъ камѫкъ, и побѫлгарена на *Петрйчъ*, не остава никакво сѫмнѣвание, че още въ византийски-тѣ врѣмена наистина тука е имало градъ, който се именувалъ *Петрйца*, по грѫцки, — именувание, което може да му е дадено поради каменистата почва на цѣло-то му землище, — а напоконъ побѫлгарено на *Петрйчъ*[112]). Види се, че тоя градъ е пазенъ отъ двѣ крѣпости, между които се е намиралъ той, — „селище-то“, и които се нахождатъ тоже на лѣвия брѣгъ на Тополница, — една-та на сѣверъ, а друга-та на югъ. Пѫрва-та отъ тия крѣпости се нахожда на югоистокъ надъ сегашно-то село Петричъ на вѫрха на единъ високъ ридъ, називаемъ „Лѣтний Свети Никола“. И до сега още се намиратъ развалини отъ тая крѣпость, на която зидове-тѣ повече отъ единъ метръ сѫ дебели и нѣкои сѫ здрави. Тя е могла да сѫбира повече отъ хилядо души хора[113]). Вѫтрѣ въ ограда-та,

[112]) У Лука М. Гуговъ, единъ отъ видни-тѣ жители на Петричъ, се намира единъ доста старъ мѣсецословъ, напечатанъ на груба дебела хартия, обаче пѫрви-тѣ и послѣдни-тѣ му листове сѫ се откѫснале, та се не знае ни кога, ни гдѣ е печатана тая книга. Въ срѣда-та на книгата, гдѣто се случило да останатъ праздни, ненапечатани листове, по сѣхъ сѫ записани извѣстни изрѣчения отъ Стария и Новия Завѣти и тпоменици за покойни-тѣ. Единъ споменикъ е написанъ така: Єпомени Господи в царство твоє грешни твои рабъ ранко ереи иже ѿ петрича и ѿца и матери негови попъ влѹ҆ко и попадиѫ рада и спомени господи в царство твоє сви благочестики христиѫни петрички и закрили насъ ѿ бесни агарѫнци. Въ тоя споменикъ вмѣсто *отъ Петрйчъ* и *Петрйшки*, както сега петричене говорѭтъ, написано е *отъ петрича* и *петрички*, а така тия рѣчи да ли се не произвождать отъ грѫцка-та *петрйца* и развалено *петрйча*, — *петрйчъ?*

[113]) Покойний Ст. Захариевъ споменува, че „срѣщу това село (Петричъ) надъ рѣка-та Тополница има единъ каменитъ трѫнливъ вѫрхъ, отгорѣ равенъ, дѣто стоѭтъ развалини-тѣ отъ една крѣпость, която наричатъ *Шишманецъ*. Селене-тѣ казватъ отъ прѣдание, че въ завоевание-то царь Иванъ Шишманъ правилъ много сражения съ турци-тѣ въ тия мѣста, дѣто рѣка-та станала червена отъ крѫви. Около това село има

кѫмъ източна страна, има други стѣни, които приличатъ да от олтаръ на източна православна черкова. На 9-й Майя, гато Черкова-та прави споменъ за пренасяние-то мощи-тѣ на . Никола, селене-тѣ колѫтъ тука волове, овни, или агнета, за рбанъ, донасятъ хлѣбъ и вино; всички-тѣ жъртвоприношения се рѣждатъ въ споменѫтия олтаръ, попъ-тъ освѣщава вода, благоавя курбане-тѣ, па тогава се захващатъ ѣдения-та, пиения-та и селби-тѣ. На югъ отъ казанния каменисто-трънливий върхъ Лѣий Св. Никола, тоже на лѣвия брѣгъ на Тополница се намира це единъ такъвъ ридъ; и на неговия врѫхъ сѫществуватъ разлини отъ крѣпость наречена „Градище-то“, сѫщо каквато и оная Св. Никола. Както за една-та, така и за друга-та селене-тѣ що не знаятъ. Споредъ казвание-то на стари петричене, нѣкога се намирале керемиди на върхове тѣ, дѣто сѫ крѣпости-тѣ, и лище-то; тия керемиди биле много по-дебели и по-дѫлги отъ гашни тѣ. Дирихъ да видѫ поне половинка, или часть отъ нѣкоя ъ тия керемиди, нъ не намѣрихъ. — По пѫтя отъ Панагюрище Петричъ, около мѣстность-та „Вранъ Камикъ“, тукъ-тамъ се ждать купове отъ развалини на нѣкакви стари сгради ала сене-тѣ и за тѣхъ нищо не знаятъ.

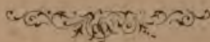

и други развалени крѣпости, понеже лежи въ прохода, който води за Златица, та се види да е было нѣкога градъ.“ Не се разбира за кой проходъ говори Захариевъ и отъ гдѣ да води той за Златица, нъ ако Захариевъ е мислилъ, че отъ Пловдивъ или Т.-Пазарджикъ, той се е мамилъ, защото най-прѣкия пѫть отъ тия два градове за Златица, както се знае, е прѣзъ Панагюрище, тѫй като Пловдивъ е на югъ, Златица на северъ, а Петричъ на западъ и, освѣнъ това, не е имало такѫвъ пѫть. Другояче, споредъ Захариева, трѣбвало би, като се дойде до Петричъ прѣзъ нѣкои пѫтеки, пакъ прѣзъ такива да се отиде близо до село Мирково, па да се врѫща човѣкъ отъ севѣрозападъ кѫмъ севѣроизтокъ за да отиде на Златица. Отъ Петричъ за Златица може да се иде и пѣши, прѣзъ прѣки пѫтеки, а по нѣкога и съ кола низъ Тополница, когато не е голѣма, — лѣтно врѣме. — Колкото се отнася за крѣпость-та „Шишманецъ“, казвание-то на Захариева, както и онова на г-на Иречека (Исторія Болгаръ, 1878 г., Одесса, стр. 456), който се е водилъ по Захариева, тоже е погрѣшно, защото, както вече видѣхме, мѣстность-та *Шишманъ* се нахожда въ попбренско-то землище, на нея не е имало никаква крѣпость и, споредъ попбренско-то прѣдание, царь Шишманъ на тая мѣстность се билъ съ турци-тѣ, та Тополница почервеняла отъ крѫвь, а пѫкъ върхъ-тъ срѣщу Петричъ се нарича *Лѣтний Св. Никола*, а не *Шишманецъ*.

ПЕЧАТНИ ПОГРѢШКИ.

Стран.	редъ	Вмѣсто напечатано-то:	Да се чете:
13	39	тука е мало	тука е имало
15	19	ɛа	за
17	43	тастанжле	та станжле
19	21	особено	особенно
19	40	дотече,	дотече рѣка-та,
22	44	Се́рдѐцъ,	Срєдѐцъ,
32	35	сжпжрлама	сжнжрлама
33	16	Стара Планина	Стара-Планина
36	4	мѣста въ	мѣста
50	13	по-полени-тѣ	по полени-тѣ
59	19	правднни	правдини
59	34	зиамена	знамена
61	2	погрѣшности,	погрѣшности
61	39	страсть	старость
65	23	элѣдни-тѣ	слѣдни-тѣ
69	41	укравитель	управитель
70	18	а е воювалъ	да е воювалъ
74	1	ка Сюлейманъ	на Сюлейманъ
74	29	историописаче	историописаче
76	35	Околия),	Околия,
78	7	привжрзана	привжрзана
87	26	ɛабѣлѣжка	забѣлѣжка
88	26	иапечатано	напечатано
89	29	Панагюрищё	Панагюрище
91	3	отѣ кжмъ	отъ кжмъ
94	5	тодина	година
99	13	испращаха въ	испращаха
102	17	които	който